

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий заочно-дистанційного навчання

Форма навчання **заочна**

(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

Г. П. Склад

(підпис, ініціали та прізвище)

«_____» _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

*на тему: «Перспективи розвитку туристично-рекреаційного
потенціалу в умовах повоєнного відновлення України»*

*зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня магістра*

Виконавець роботи Міхно (Вітров) Катерина Андріївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Науковий керівник к.е.н, доц. Карпенко Юрій Вікторович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2024

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	5
1.1 Сутність, зміст та класифікація поняття «туристично-рекреаційний потенціал»	5
1.2 Методи оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу регіону	20
1.3 Інфраструктурна складова туристично-рекреаційного потенціалу	34
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ	50
2.1 Оцінка стану туристичної діяльності в Україні	50
2.2 Аналіз природних і соціально-економічних рекреаційних ресурсів України	61
2.3 Дослідження чинників розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України	73
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ..	87
3.1 Розвиток туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час	87
3.2 Військовий туризм, як один з пріоритетів розвитку туристичної індустрії України.....	100
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	113

ВСТУП

На сучасному етапі, проблема розвитку туризму на будь-якій території має значний інтерес щодо її туристично-рекреаційного потенціалу. Різноманітні підходи та дослідження даної тематики ще раз підкреслюють актуальність цієї теми, оскільки наявність туристично-рекреаційного потенціалу є важливим чинником для розвитку туристичного бізнесу. Успіх туристичної індустрії країни прямо залежить від ефективного використання її туристично-рекреаційного потенціалу, який є ключовим для формування та розвитку туристичної діяльності, зокрема п в умовах повоєнного відновлення України. Це обумовило актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи.

Питання управління розвитком туристично-рекреаційного потенціалу висвітлювали у своїх працях такі науковці, як: Анопрієнко В. О., Герасименко В. Г., Давиденко І. В., Дутчак С. В., Жупаненко А. В., Коркуна О. І., Лісовий А. В., Огієнко А. В., Писаревський І. М., Симочко Г. В., Смаль І. В., Снігова О. Ю., Стеченко Д. М., Теребух А. А., Філюк С. М., Чорноморд О. І., Шашкова Н. І., Юхновська Ю. О. та інші. Однак багато питань залишаються відкритими, дискусійними та потребують дослідження, зокрема аспекти управління розвитком туристично-рекреаційного потенціалу в умовах повоєнного відновлення економіки України.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні заходів, щодо управління розвитку туристично-рекреаційного потенціалу в умовах повоєнного відновлення України.

Досягнення та реалізація поставленої у роботі мети потребує вирішення таких завдань:

- охарактеризувати сутність, зміст та класифікацію поняття «туристично-рекреаційний потенціал»;
- дослідити методи оцінювання туристично-рекреаційного

потенціалу регіону;

- дослідити інфраструктурну складова туристично-рекреаційного потенціалу;

- здійснити оцінку стану туристичної діяльності в Україні;

- провести аналіз природних і соціально-економічних рекреаційних ресурсів України;

- провести дослідження чинників розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України;

- визначити напрями розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час;

- обґрунтувати перспективи розвитку військового туризму в Україні.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є процеси управління розвитком туристично-рекреаційного потенціалу України.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти дослідження управління розвитком туристично-рекреаційного потенціалу.

У роботі використано такі наукові методи дослідження: морфологічного аналізу, системного аналізу, критичного аналізу, табличний, порівняння та узагальнення.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи склали нормативно-законодавчі акти України, інформація Державного комітету статистики України, ЮНВТО, наукові статті, монографії, матеріали мережі Інтернет.

Результати дослідження доповідались на кафедральному круглому столі студентів та аспірантів «Туризм і молодь – 2024» (м. Полтава, 15 січня 2024 р.), який проводився у Полтавському університеті економіки і торгівлі.

Галуззю застосування результатів дослідження є діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, під час розробки регіональних програм розвитку туристично-рекреаційного потенціалу територій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1 Сутність, зміст та класифікація поняття «туристично-рекреаційний потенціал»

Перш ніж перейти до розгляду визначення поняття «туристично-рекреаційний потенціал», доцільно проаналізувати концептуальні підходи до дефініції «потенціал».

У сучасному трактуванні часто використовуються терміни «ресурс», «резерв», при цьому сукупність усіх ресурсів характеризується як потенціал: «Потенціал – це сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних ресурсів, головним чином, економічних, безпосередньо пов'язаних із функціонуванням виробництва й прискоренням науково-технічного прогресу».

У роботах, присвячених дослідженню теорії потенціалів, завжди застосовувався широкий спектр визначень, у тому числі розглядалися: народно-господарський потенціал; економічний потенціал; інтелектуальний потенціал; природно-ресурсний потенціал; науково-технічний потенціал; кадровий потенціал; виробничий потенціал; потенціал інфраструктури; інформаційний потенціал; організаційний потенціал; потенціал соціального розвитку; потенціал продуктивних чинників і виробничих відносин [69].

Так, наприклад, досліджуючи діяльність людини, виділяють: людський потенціал – як потенційні таланти окремого індивіду, що можуть розвиватися далі; трудовий потенціал – як сукупність якостей людини, що визначають можливість та межі її участі в трудовій діяльності; творчий потенціал артиста – як генетичні та фізіологічні вокальні дані, сценічні навички, внутрішня творча енергія виконавця, які можна поліпшити за допомогою духовного і

фізичного саморозвитку та інших методів різних фахівців.

У фізичному значенні потенціал – це величина, яка характеризує запас енергії тіла, що знаходиться у певній точці поля. У біології потенціал визначається як частка використовуваної людиною енергії спожитих ним продуктів харчування. Разом із тим розрізняють магнітний потенціал – величина, що характеризує магнітне поле; електричний потенціал – скалярна величина, що характеризує енергетичні умови в електростатичному полі; хімічний потенціал – термодинамічна функція, що характеризує стан будь-якого компонента у фазі даного складу за певних зовнішніх умов.

Філософський сенс потенціалу – це здатність речі бути не тим, що вона є, в категорії субстанції, якості, кількості, місця, тобто здатність здійснювати відповідно рух чи процес. У суспільствознавстві потенціал виступає джерелом, можливостями, засобами, запасами, які можуть бути використані для вирішення будь-якого завдання, досягнення певної мети, можливості окремої особи, суспільства держави в будь-якій сфері.

Принциповою відмінністю між поняттями «ресурси» і «потенціал» є те, що ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, а потенціал окремого підприємства, суспільства у цілому невіддільний від суб'єктів діяльності. Тобто «потенціал», окрім матеріальних і нематеріальних засобів, включає здібності працівника, колективу, підприємства, суспільства у цілому до ефективного використання наявних коштів або ресурсів [63].

Існує безліч визначень поняття «потенціал», які вживаються залежно від галузі знань та різноманітності об'єктів, до яких воно застосовується. Головне, що об'єднує різні потенціали, полягає у тому, що практично всі вони містять певну сукупність можливостей чи здібностей у тій сфері, де застосовується те чи інше визначення. Варто зазначити: у більшості визначень указується, що вся сукупність наявних можливостей спрямована на досягнення певних цілей.

Таким чином, визначення «потенціал» означає наявність прихованих

можливостей або спроможність діяти та розвиватися у певних сферах. Відповідно до тлумачення поняття «туристичний потенціал», його визначають як сукупність наявних природних та створених людиною явищ, умов, можливостей та засобів, придатних до формування туристичного продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій та програм [96]. Як зазначає Н. В. Корж та Д. І. Басюк, «туристичний потенціал території – це наявність у неї можливостей до розвитку туристичної індустрії та отримання від її функціонування позитивного соціально-економічного ефекту і підвищення рівня туристичної привабливості цієї території» [35]. П. Ф. Коваль, Н. О. Алешугіна, Г. П. Андрєєва визначають туристичний потенціал території як ємне, багатоаспектне поняття, що охоплює сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму [9].

Тобто туристичний потенціал підкреслює приналежність потенціалу до сфери туризму, а рекреаційний потенціал сприяє відновленню сил людини в процесі відпочинку. Під рекреаційним потенціалом слід розуміти сукупність рекреаційних ресурсів конкретної території на визначену дату, які використовуються або можуть використовуватися для рекреації [63].

На сучасному етапі розвитку наукової думки між поняттями «туризм» і «рекреація» відмінностей майже не прослідковується. Ще більшою мірою це стосується понять «рекреаційні ресурси» та «туристичні ресурси» [11]. Погоджуємося з О. О. Любіцевою, що поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» є синонімами. На думку В. Г. Герасименка, словосполучення «туристично-рекреаційний» є найбільш довершеним, тому що дає змогу об'єднати і рекреаційну діяльність, метою якої є задоволення потреб у відпочинку, і туризм, який включає в себе, крім задоволення потреб у відпочинку, ще й професійно-ділові цілі. Ресурси, їх розмір, структура,

динаміка і баланс джерел формування є важливими чинниками туристично-рекреаційного розвитку регіону [63].

На основі цього доцільно розглянути висловлювання різних авторів щодо термінів «туристично-рекреаційний потенціал» та «рекреаційно-туристичний потенціал». Як зазначає С. В. Дутчак, туристично-рекреаційний потенціал території формують ті ресурси, які сьогодні використовуються, а також ті, які через низку об'єктивних соціально-економічних причин недоступні, але можуть бути використані за певних умов. Туристично-рекреаційний потенціал включає два поняття, які нерозривні та взаємодоповнюють одне одного: рекреаційний потенціал як природний складник, тобто ступінь здатності території позитивно впливати на фізичний, психічний та соціально-психологічний стан людини під час відпочинку, та туристичний потенціал – культурно-історичну спадщину – як антропогенний складник, а також певні ландшафтні комплекси, де відбувається туристична діяльність, знаходяться окремі природні або антропогенні туристичні об'єкти, які відвідуються туристами, зокрема музеї, пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції населення, народні промисли тощо [26].

У дослідженнях І. В. Давиденка [16] рекреаційно-туристичний потенціал визначається як потенціал усіх ресурсів, що не тільки задовольняють біологічні (психофізіологічні) і соціальні (духовно-інтелектуальні) потреби людей, а й становлять ресурсний потенціал відповідної економічної діяльності регіону. Це свідчить про те, що автор є прихильником ресурсного підходу до дослідження потенціалу туристичної та рекреаційної галузей.

В. Г. Герасименко визначає туристично-рекреаційний потенціал як наявність певних можливостей та ресурсів, які можуть бути використані для розвитку туристичної та рекреаційної діяльності [63].

О. О. Любіцева пропонує таке визначення: «Рекреаційно-туристичний потенціал є сукупною продуктивністю розвіданих природних ресурсів та

культурних цінностей території, які можуть бути мобілізовані, використані з рекреаційною метою: для лікування, відпочинку, туризму» [44-45].

Отже, багато авторів наукових праць вважають туристично-рекреаційний потенціал сукупністю взаємопов'язаних ресурсів, необхідних для досягнення певних цілей. Туристично-рекреаційний потенціал дійсно досить ємне поняття, яке містить численні умови, що визначають туристично-рекреаційну привабливість країни (регіону). До основних таких умов належать: культурно-історичні, морально-психологічні, соціально-демографічні, природно-екологічні, політичні, фінансово-економічні, інженерно-технічні та ін. [63].

Природно-ресурсна компонента – це здатність природних систем без шкоди для себе виробляти необхідну для людини продукцію, тобто використовуватися в туристично-рекреаційній діяльності. Історико-культурна компонента характеризує можливості для розвитку туристично-рекреаційної діяльності шляхом використання історико-культурного надбання певної території.

Економічна компонента – це складова частина економічного (господарського) потенціалу території, яка характеризує здатність території продукувати та відтворювати туристично-рекреаційний продукт. До складу економічної компоненти входять:

- інфраструктурні елементи – збалансовані з вимогами виробництва туристично-рекреаційного продукту можливості засобів розміщення, підприємств харчування, дозвілля, транспорту забезпечувати необхідні умови для здійснення туристично-рекреаційної діяльності й задоволення потреб рекреантів та туристів;
- фінансові елементи – характеризують обсяг грошових коштів, які є в розпорядженні території для здійснення туристично-рекреаційної діяльності;
- інформаційні елементи – сукупність організаційно-технічних й

інформаційних можливостей, що забезпечують прийняття та реалізацію управлінських рішень і впливають на характер (специфіку) виробництва й реалізації туристично-рекреаційного продукту шляхом збору, збереження, обробки та розповсюдження інформації про наявний туристично-рекреаційний потенціал;

- інвестиційні елементи – сукупні можливості території з інвестування сфери туризму й рекреації;

- управлінські елементи – це навички і компетенції керівництва всіх рівнів управління щодо формування, організації, створення належних умов для функціонування та розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Соціальна компонента характеризує можливості території з відтворення необхідної для розвитку туристично-рекреаційної діяльності робочої сили. Ця компонента включає в себе необхідним чином кваліфіковані кадри, здатні здійснювати туристично-рекреаційну діяльність [63].

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що туристично-рекреаційний потенціал є сукупністю органічно взаємопов'язаних природних і матеріальних засобів, які в процесі взаємодії здатні виробляти продукцію або продукт. Зростання туристично-рекреаційного потенціалу країни залежить від збільшення кожного окремого ресурсу. Використання туристично-рекреаційних ресурсів, тобто природних, лікувально-оздоровчих, культурно-історичних, розважальних об'єктів, які можуть бути використані для організації туристично-рекреаційної діяльності, здатне підвищити потенціал країни та окремого регіону за рахунок припливу коштів від туристичних, оздоровчих та рекреаційних послуг для зовнішніх і внутрішніх споживачів, відновлення і забезпечення умов для ефективного функціонування капіталу [110-111].

Принциповою відмінністю між поняттями «ресурси» і «потенціал» є те, що ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, а

потенціал окремого підприємства, суспільства в цілому невіддільний від суб'єктів діяльності. Тобто «потенціал», окрім матеріальних і нематеріальних засобів, включає здібності працівника, колективу, підприємства, суспільства в цілому до ефективного використання наявних коштів або ресурсів [76].

У цілому дослідниками пропонується підтримувати той підхід, що розмежовує поняття «туристичні ресурси» і «туристичний потенціал», та розглядати їх з позиції можливості й здібності суб'єктів туристичної діяльності використовувати ресурси в якості потенціалу (рис. 1.1.1).

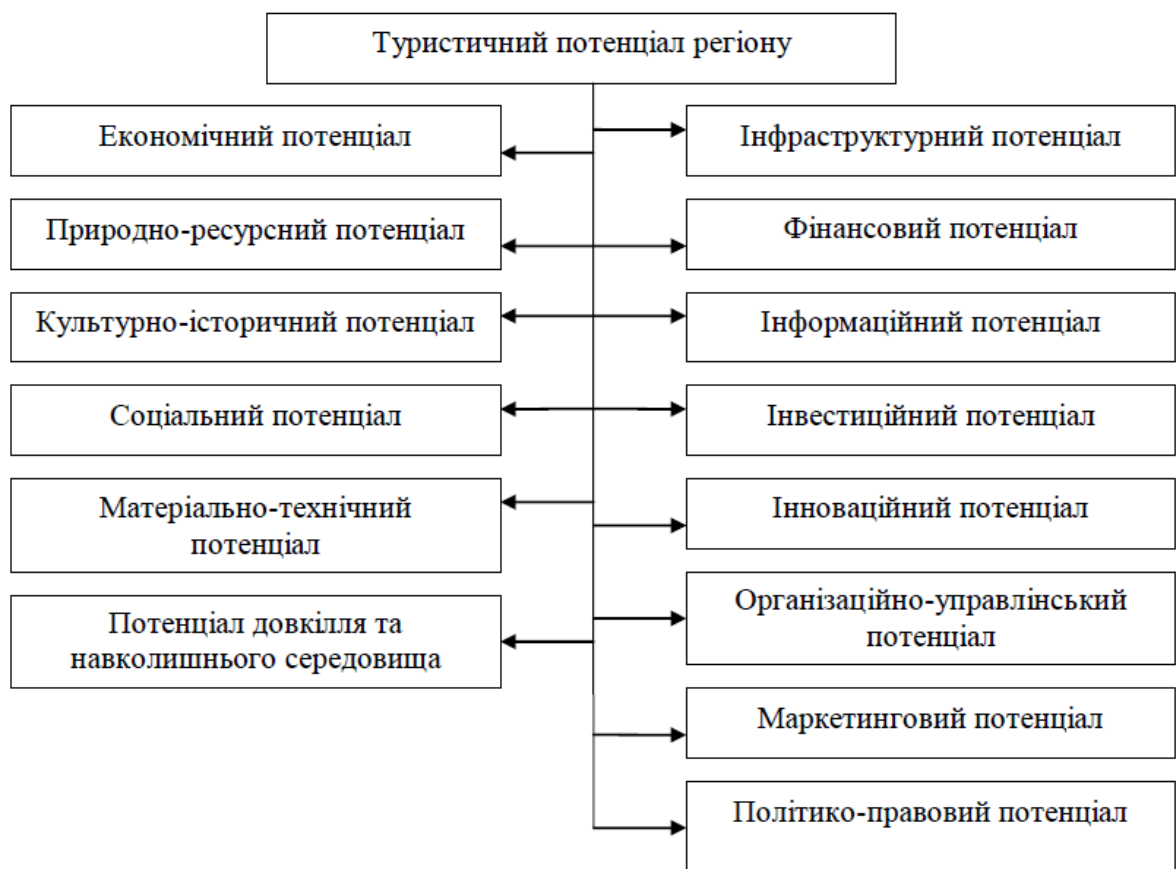

Рис. 1.1.1 Туристичний потенціал регіону [115]

На основі вивчення різних застосовуваних підходів Ю. О. Юхновська прийшла до висновку, що поняття «туристський потенціал» більш широке в порівнянні з поняттям «туристський ресурс» і включає в себе останнє.

На думку Ю. О. Юхновської, під туристичним потенціалом регіону, на відміну від інших, слід розуміти сукупність економічних, унікальних

природно-ресурсних, культурно-історичних, соціальних, релігійних особливих елементів регіону (області) країни, які носять природний характер або виникли в результаті діяльності людини (штучно), можуть сприяти розвитку туристичної галузі, тобто виробництво, наука, природокористування, культура, освіта, спорт, торгівля, охорона здоров'я тощо, а також політична, соціальна та економічна ситуація, які можуть вплинути на туристичну діяльність.

У структурному плані туристський потенціал регіону доцільно представити як сукупність природно-ресурсного, історико-культурного, економічного і соціального.

Природно-ресурсний потенціал сфери туризму – здатність природних систем без шкоди для себе (а, отже, і для людей) віддавати необхідну людству продукцію або робити корисну для нього роботу в рамках господарства даного історичного типу; можливості регіону по використанню сукупних природних багатств в туристичній діяльності.

Історико-культурний потенціал висловлює можливості для розвитку туризму, закладені історико-культурними цінностями, що знаходяться в регіоні.

Економічний потенціал сфери туризму – це складова частина економічного (господарського) потенціалу регіону, що характеризує здатність регіону в області відтворення туристичного продукту, тобто потенційно придатні сили і засоби, необхідні для відтворення туристичного продукту на регіональному рівні (матеріальні, природні, трудові та ін.). До складу економічного потенціалу входять:

- інфраструктурний потенціал – збалансовані з вимогами виробництва туристського продукту можливості підприємств розміщення, дозвілля, харчування, транспорту та ін. Щодо забезпечення необхідних умов для здійснення туристської діяльності і задоволення потреб їх персоналу та рекреантів;

- фінансовий потенціал – характеризує обсяг коштів, якими регіон може розпоряджатися для здійснення туристської діяльності;
- інформаційний потенціал – це сукупність організаційно-технічних і інформаційних можливостей, які забезпечують підготовку і прийняття управлінських рішень та впливають на характер (специфіку) виробництва туристського продукту шляхом збору, заощадження, обробки і поширення інформаційних ресурсів;
- інвестиційний потенціал – сукупні можливості регіону щодо інвестування туристської діяльності;
- управлінський потенціал – це навички та здібності керівництва всіх рівнів управління з формування, організації, створення належних умов для функціонування туристичної сфери регіону.

Соціальний потенціал сфери туризму – можливості регіону по відтворенню необхідної для здійснення туристської діяльності робочої сили, тому що використовуючи тільки матеріальні ресурси туризму, неможливо зробити, розподілити, обміняти і спожити регіональний туристичний продукт. Включає спеціально підготовлені кваліфіковані кадри, здатні здійснювати туристську діяльність для досягнення її функціональних цілей.

Представлений перелік потенціалів, що входять в туристський потенціал регіону, не є остаточним і вичерпним, тому що їх кількість залежить від поставлених цілей, способів їх досягнення і необхідних для цього ресурсів. У зв'язку з тим, що туристський потенціал регіону є системою, можна стверджувати наступне:

Туристський потенціал регіону можна розглядати як сукупність відносно автономних елементів (потенціалів) з набором властивих їм властивостей, які утворюють один з одним нескінченний ланцюг взаємозв'язків і взаємозалежностей всередині системи [115].

Дослідивши концепції різних учених, О. В. Огієнко та М. М. Огієнко, також пропонують розмежовувати поняття «туристичні ресурси» і

«туристичний потенціал» та розглядати їх із погляду можливостей та здатності суб'єктів туристичної діяльності використовувати ресурси як потенціал. Формування туристичного потенціалу регіону зумовлене можливістю використання туристичних ресурсів в організації та розвитку туристичної діяльності на певній території. Здатність туристичних операторів ефективно використовувати туристичний потенціал регіону забезпечить успішний розвиток туристичної економіки та регіону. Кожен регіон на основі аналізу туристичних ресурсів створює туристичний потенціал, відповідний здатності туристичних суб'єктів використовувати туристичні ресурси регіону. Туристичний потенціал сприяє привабливості території для туристів, а регіони – перспективному туристичному розвитку. Отже, під рекреаційним потенціалом слід розуміти сукупність рекреаційних ресурсів на певній території, на певну дату, які використовуються або можуть використовуватися для відпочинку. Туристичний потенціал підкреслює приналежність до туристичної галузі, а рекреаційний потенціал сприяє відновленню людської сили в процесі відпочинку [60-61].

Відповідно до Закону України «Про туризм», до деяких територіальних зон, які є унікальними туристичними ресурсами України, обмежений доступ, і держава здійснює їх охорону [76]. У Законі не конкретизовано, які саме ресурси можуть бути туди віднесені (культурно-історичні, природно-географічні тощо), яким критеріям повинна відповідати територія, де знаходиться туристична дестинація, немає чіткого визначення понять, які входять до структури класифікації туристично-рекреаційного потенціалу (культурно-історичних, природних та соціально-економічних туристичних ресурсів). Це пояснює те, що з'являється багато різних трактувань класифікацій туристично-рекреаційного потенціалу регіонів.

У працях О. О. Бейдика оцінку туристично-рекреаційного потенціалу здійснено з урахуванням його класифікації [5], де виділяються природно-географічні, природно-антропогенні, суспільно-історичні ресурси,

інфраструктурні об'єкти та суперточка-тур (рис. 1.1.2).

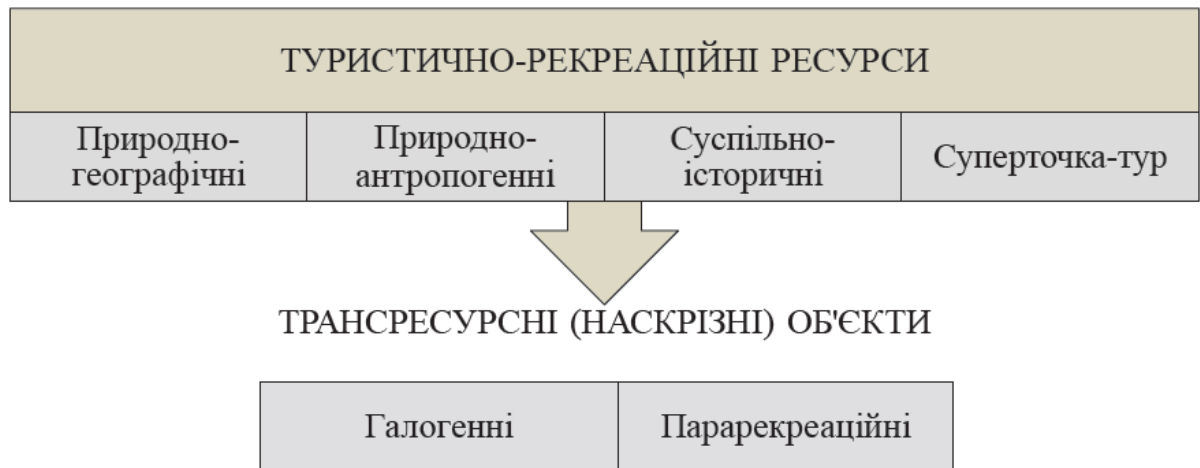

Рис. 1.1.2 Класифікація туристично-рекреаційних ресурсів [5]

Автор стверджує, що подібні туристично-рекреаційні ресурси – найсуттєвіші вияви соціального і природного рухів, знакові події в історії певної території; до їх складу входять політичні, військові, культурні, економічні та екологічні події. Це специфічний вид інформаційних ресурсів, що можуть відображатися в описі відповідної території.

Свою чергою. І. В. Смаль виділяє природно-географічні та суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси з подальшим поділом перших на геологічні, геоморфолого-орографічні, ландшафтні, флоро-фауністичні, кліматичні та погодні, водні; других – на археологічні, архітектурні, подієво-інформаційні, науково-пізнавальні, героїко-виховні, літературно-мистецькі. У своїх працях науковець стверджує, що природні, суспільні і подієві туристичні ресурси – основа виникнення окремих видів туризму [89-90]. Наприклад, природні ресурси стали підґрунтям для розвитку лікувально-оздоровчого, екологічного, спортивного, екстремального і багатьох інших видів туризму та відпочинку; подієві – для фестивального, ділового, фан-туризму; суспільні – для релігійного, археологічного, пізнавального туризму; технологічні ресурси сприяють інтенсифікації туристичних процесів, формують механізми реалізації туристичного продукту, створюють

передумови для трансформації природних і суспільно-історичних комплексів у ранг ресурсів.

Як зазначає П. Вірченко, туристсько-рекреаційний потенціал будь-якої території [11] складається з базового та динамічного (рис. 1.1.3).

Рис. 1.1.3 Класифікація туристично-рекреаційного потенціалу [11]

Базовий туристсько-рекреаційний потенціал території включає наявні природні ресурси, культурно-історичні та сакральні об'єкти. Динамічний туристсько-рекреаційний потенціал відображає процеси залучення соціально-економічних ресурсів території у її господарську діяльність і включає виробничий, трудовий, фінансовий, освітній та інфраструктурний потенціал території. На його думку, потенціал розвитку туристсько-рекреаційної діяльності території може бути представлений окремими видами потенціалу та ресурсними можливостями території, які можуть бути залучені до господарської діяльності: природно-рекреаційним і природно-туристичним, культурно-історичним, виробничим, трудовим, фінансово-інвестиційним, освітнім, інфраструктурним тощо.

Вагомий внесок у розроблення систематизації туристичних ресурсів зроблено Л. М. Черчик, яка зазначає, що туристично-рекреаційний потенціал можна класифікувати: за походженням – природний та суспільний; специфікою використання у процесі туристично-рекреаційної діяльності – спеціальний (прямого використання – мінеральні води, лікувальні грязі, термальні води), загальний (опосередкованого використання чи впливу – лісові та водні ресурси); функціональним призначенням – лікувальний, оздоровчий, пізнавальний, спортивний; компонентною структурою – природний (бальнеологічні, водні, лісові, ландшафтні та кліматичні умови), суспільний (культурно-історичні, туристично-рекреаційна інфраструктура, інформаційне та кадрове забезпечення, ландшафтно-техногенні комплекси, агроландшафти; економічний, соціально-демографічний, інфраструктурний, екологічний); рівнем унікальності – типовий та унікальний; критерієм доступності – добре доступний, доступний та важкодоступний; статусом ресурсного природно-заповідного фонду, курортно-санаторних та рекреаційних зон. У працях указано, що туристично-рекреаційний потенціал багато в чому є похідним від рекреаційних потреб населення, які, своєю чергою, визначаються завданнями соціокультурного освоєння території. Таким чином, основні причини та чинники перетворення сукупності тих чи інших властивостей території на рекреаційні ресурси – це потреби соціокультурного освоєння території [106]. Поєднання та наявність природно-рекреаційних ресурсів свідчить про існування природно-рекреаційного потенціалу як необхідної умови розвитку рекреації.

Ознайомившись із класифікацією туристично-рекреаційного потенціалу Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), можемо виділити такі групи ресурсів: природні багатства; енергетичні багатства; людський фактор (демографічний та культурологічний аспект); інституційні, юридичні та адміністративні аспекти; соціальні аспекти, рівень та традиції у сфері освіти, охорони здоров'я та відпочинку; різноаспектні блага й послуги,

транспорт, зв'язок, інфраструктура сфери відпочинку та розваг; економічна і фінансова діяльність [121]. Безумовно, такий підхід базується на ідеї множинності туристичних ресурсів і дає змогу комплексно оцінити туристичний потенціал та можливий туристичний продукт окремих територій на державному, регіональному та локальному рівнях. У даній класифікації туристичні ресурси розглядаються як загальна основа для розвитку туристичного виду діяльності.

Класифікацію подає Н. П. Крачило, поділяючи увесь комплекс туристичних ресурсів на три групи: природні, культурно-історичні, соціально-економічні. Вчений вважає, що категорію соціально-економічних туристичних ресурсів утворюють історико-культурні об'єкти та явища (етнографічні, політичні та виробничі) [37].

Г. В. Симочко стверджує, що різноманітність туристично-рекреаційного потенціалу зумовлює необхідність його класифікації, до якої можна застосовувати такі підходи: сутнісний (за предметною сутністю ресурсів); діяльнісний (за характером використання в туризмі); атрактивний (за мірою та формою залучення до туристичної діяльності); ціннісний, що ґрунтується на унікальності даного ресурсу; функціональний, який базується на неповторності туристичних умов і ресурсів у поєднанні з комплексністю їх використання; еколого-економічний (за споживчою вартістю ресурсу) [86]. На базі її праць розглянуто класифікацію туристичних ресурсів за сутнісним підходом, який, на думку автора, відображає туристично-ресурсний потенціал. Вона ґрунтується на виділенні трьох груп територіально-рекреаційних ресурсів: природні, інфраструктурні, культурно-історичні, які, своєю чергою, поділяються на певні види ресурсів.

За словами Н. Паньків, створені туристичні ресурси використовуються туристами та екскурсантами в туристичних і рекреаційних цілях для задоволення потреб у всебічних знаннях про навколишнє середовище та людський розвиток загалом. Ці ресурси не існували в природі, а були

створені креативними підприємцями на основі конкретної ідеї, беручи за основні фокуси певні питання. Їх слід класифікувати як ідейно-тематичні ресурси [65], як складову частину антропогенних туристичних ресурсів. До них відносяться подієві ресурси, які є динамічними чинниками формування туристичних потоків, оскільки вони включають передумови мотивації подорожувати до місця, де відбувається подія чи явище. Цей тип ресурсу не підлягає традиційній кількісній оцінці. Можна говорити лише про те, наскільки ресурси події впливають на створення туристичної інфраструктури, формування туристичних потоків, що в сучасному світі залежить передусім від публічності події та реакцій навколо неї. Це свідчить про те, що «подія», яка використовується в туризмі, багато в чому залежить від громадських уподобань, моди та престижу події. Важливість безперервності та частоти подій підвищують її значимість. Окремі види подієвих ресурсів найбільш доцільно класифікувати (рис. 1.1.4) за тематикою заходу: національні і релігійні свята, гастрономічні, музичні, театральні фестивалі, спортивні змагання, покази мод, технічні салони і виставки, економічні форуми тощо.

Рис. 1.1.4 Класифікація подієвих туристичних ресурсів [60]

Таким чином, можна зробити висновок, що туристично-рекреаційний потенціал території – це багатоаспектний термін, що охоплює сукупність природних, етнокультурних і соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської та комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму.

Туристично-рекреаційний потенціал – це досить ємна концепція, яка містить численні детермінанти, що визначають туристичну та рекреаційну привабливість певної території. Враховуючи сприятливі умови для туристичної діяльності та зважаючи на значні прибутки для потреб соціально-економічного розвитку, більша частина території України успішно намагається розвивати ринки туристичних послуг, вступаючи в конкурентну боротьбу за потік туристів. Перспективи подальших досліджень у цьому контексті можуть охоплювати пріоритетні напрями соціально-економічної політики держави, глобальні структурні зміни та життєдіяльність об'єднаних територіальних громад з метою розробки ефективних механізмів підвищення конкурентоспроможності територій [68].

У наступному підрозділі ними буде досліджено методи оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

1.2 Методи оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу регіону

Дослідження туристичного потенціалу туристичної галузі країни та її регіонів полягає у визначенні ефективності використання ресурсів, визначенні потенційної спроможності конкурувати на ринку, виставляючи всі свої пропозиції на ринок, а також у визначенні попиту на ці пропозиції. Навіть за наявності чудових природно-кліматичних, культурно-історичних ресурсів можна мати низький рівень попиту, а це означає, що стратегія чітко

не визначена, туристична галузь не є пріоритетною галуззю регіону. Крім того, на конкурентну боротьбу в туристичній сфері регіонів впливають попит на туристичні послуги, сезонність, поява конкуруючих підприємств в інших регіонах (відмінність застосування стратегій), наявність кваліфікованого персоналу. Ю. О. Юхновською, на основі аналізу літературних джерел узагальнено, охарактеризовано основні фактори, що визначають туристичну привабливість регіонів України:

- екологічний (загальний екологічний стан, що склався у регіоні та характеризується такими показниками, як наявність природних ресурсів, екологічна складова та кліматичні умови, ризики катастроф, рівень розвитку сільського господарства, обсяги споживання свіжої води, скидання забруднених зворотних вод без очищення або недостатньо очищені природні поверхневі водні об'єкти, викиди забруднюючих речовин до атмосфери);

- політичний (показники, що містять інформацію щодо правового регулювання розвитку туристичної діяльності в країні, рівня криміногенності);

- економічний (показники, що відображають рівень інфляції, безробіття, прибутки та ціни на туристичні товари й послуги, обсяг інвестицій в основний капітал, вклад туристичної сфери в макроекономічних показниках);

- інфраструктура (показник, що свідчить про стан автошляхів і зв'язку, готельних комплексів, закладів харчування та проведення дозвілля, застосування комп'ютерних технологій, мережі Інтернет, комунікаційних технологій, транспорту (швидкісні поїзди, паромі, літаки));

- соціальний (показники, що характеризують демографічний стан у регіоні та країні, тобто рівень природного приросту, наявність субкультур у регіоні та країні загалом, кількість безробітного населення до працездатного, працездатного та непрацездатного віку);

- культурний (кількість загальноосвітніх навчальних закладів, ВНЗ,

книжковий фонд бібліотек, кількість місць для глядачів у залах демонстрування фільмів, кількість місць у клубних закладах).

Наявність зазначених факторів зумовлює необхідність можливості оцінювання туристичної привабливості українських регіонів для виявлення найперспективніших напрямів розвитку туристичної галузі, що дасть змогу сформувати в майбутньому ефективну стратегію розвитку туризму в регіонах шляхом її підтримки та стимулювання на державному рівні.

Доцільність та необхідність кількісного оцінювання туристичної привабливості на рівні країни, галузі чи певного регіону пояснюються виявленням тих територій, стимулювання розвитку яких приведе до можливості отримання якнайшвидших економічних результатів, тобто сукупності ефектів. Під час оцінювання туристичного потенціалу слід ураховувати всю сукупність внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних) факторів, що обумовлюють пріоритети та перспективи розвитку туризму в цьому регіоні території [89-90] (табл. 1.2.1).

Таблиця 1.2.1

Групи факторів для оцінювання потенціалу туристичної
галузі регіону [114]

Група	Фактори
1	2
Історико-культурна спадщина	– насиченість території історико-культурними пам'ятками; – рівень значущості історико-культурних пам'яток; – кількість необхідного та достатнього часу для огляду цінностей, що розраховується задля порівняння різних територій для розвитку історико-культурного туризму; – історична, культурна, інша цінність пам'яток; – сучасний стан та рівень збереженості історико-культурних ресурсів.
Природно-рекреаційні умови та ресурси	Рельєф, водні об'єкти, ландшафти та зонування територій, ґрунти, гідромінеральні ресурси, сільськогосподарські угіддя, корисні копалини, ліси, клімат та біоклімат тощо.
Інфраструктура	– забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів та рекреантів; – кількість місць у засобах розміщення;

Продовж. табл. 1.2.1

1	2
Інфраструктура	– коефіцієнт завантаження засобів розміщення; – прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення; – кількість працівників означеної галузі; – середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце, м²; – кількість підприємств ресторанного господарства; – кількість посадочних місць у підприємствах ресторанного господарства в розрахунку на тисячу жителів регіону; – товарообіг підприємств ресторанного господарства.
Інформація	– законодавча база щодо питань розвитку та використання засобів масової інформації; – рівень розвитку засобів масової інформації, інформаційних систем та технологій; – технологічні можливості використання інформаційних систем та технологій суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності; – наявність спеціалізованих інформаційних продуктів для туристично-рекреаційної сфери.
Фінанси	– державні дотації у сферу туризму та рекреації; – кошти споживачів, сплачені за туристично-рекреаційні послуги; – кошти суб'єктів господарювання, спрямовані на розроблення та впровадження нових технологій використання турресурсів; – фінансування заходів, вжиття яких спрямоване на підвищення рівня обслуговування туристів та якості послуг, що надаються.
Інвестиції	– обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; – обсяг реальних та портфельних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; – кількість укладених договорів з інвесторами; – кошти інвесторів, спрямовані на будівництво, реконструкцію та модернізацію туристично-рекреаційних підприємств; – кошти інвесторів, спрямовані на створення або розвиток підприємств туристично- рекреаційної інфраструктури; – кількість новоутворених підприємств завдяки інвестиційній діяльності.
Управління	– нормативно-правові акти, що регулюють діяльність туристично-рекреаційної сфери; – показники ефективності управлінської праці; – коефіцієнт оперативності роботи апарату управління; – надійність системи управління; – стабільність системи управління.

Продовж. табл. 1.2.1

1	2
Соціальні умови	– кількість працівників туристично-рекреаційної сфери; – кількість навчальних закладів усіх видів, які здійснюють підготовку спеціалістів туристичного профіля; – ліцензійний обсяг навчальних закладів усіх видів для підготовки спеціалістів туристичного профіля.
Кадрове забезпечення	– ринок робочої сили, який забезпечує туристично-рекреаційні підприємства обслуговуючим персоналом; – експерти та консультанти з підбору кадрів; – навчальні заклади різних рівнів, які забезпечують підготовку спеціалістів для сфери туризму та рекреації; – навчальні заклади, які забезпечують підготовку спеціалістів економічного та юридичного профілів.
Екологічні умови	рівень забрудненості повітряного басейну, водних об'єктів, забруднення ґрунтів, наявність електромагнітних хвиль, шум, радіаційне забруднення.
Архітектурно-естетичні умови	аявність заповідників, пам'яток архітектури та містобудування, археології, історії, природи, культури.

За допомогою такої послідовності аналізу можна найбільш повно описати та проаналізувати сучасний стан потенціалу туристичної галузі України та її регіонів. До того ж це дає змогу поетапно та всебічно зібрати матеріал та оцінити туристичний потенціал не відокремленим чином від усіх факторів, тобто оцінити туризм області як важливу частину розвитку, що значно впливає на всі фактори життя населення та економічного розвитку. Такий підхід до оцінювання туристичного потенціалу демонструє важливість та перспективність туристичної галузі будь-якого регіону.

Як зазначає Ю. О. Юхновська, основною проблемою в комплексному оцінюванні туристичних ресурсів є їх розмежування під час оцінювання. Відзначимо, що перешкодами формування єдиної (універсальної) методики оцінювання ресурсів території для розвитку сфери туризму є не тільки відмінність у фізико-географічних умовах регіонів та їх соціально-економічному розвитку, що визначають набір параметрів оцінювання, але й сама форма проведення оцінювання. Запропоновані методичні підходи

науковцями спрямовані на визначення рейтингу туристичних регіонів, порівняння цих показників, але така система підрахунку сама по собі не забезпечує аргументованого та об'єктивного вибору стратегії розвитку туристичного комплексу, визначення пріоритетних напрямів та можливостей.

Оцінка окремих ресурсних складових туристичної галузі не може бути використана сама по собі, тому що вона є суб'єктивною. Основною проблемою щодо визначення єдиної методики оцінювання туристичного потенціалу є те, що до галузі туризму належать підприємства, що входять до різних інших економічних галузей, у межах діяльності яких важко визначити те, яка частина доходів отримана саме від туристів, а яка – від інших споживачів. Абсолютні статичні показники не дають правильної відповіді про те, наскільки ефективно працює туристична галузь у певній країні або регіоні.

Для отримання достовірних результатів щодо оцінювання туристичного потенціалу країни або регіону необхідно використовувати комплексні методики, які надають інтегрований результат за декількома показниками. Іншою ситуацією, яку треба враховувати під час таких досліджень, є ефективність використання тих ресурсів, які має країна або регіон і які впливають на загальну привабливість туристичного напрямку.

Третій аспект, якому сучасні вчені, приділяють недостатньо уваги, – це наявність певних факторів, дія яких має суттєвий (переважно негативний) вплив на загальну затребуваність туристичного напрямку в контексті загальної соціальної, економічної чи політичної ситуації.

Аналіз наявних методів та проблем оцінювання туристичного потенціалу країни або регіону, необхідних для розвитку галузі туризму, дає змогу зробити такі висновки. В методиках оцінювання туристичних ресурсів використовується обмежена кількість параметрів оцінювання, що не дає повного уявлення про стан ресурсного потенціалу розвитку туризму та рекреації регіону (зазвичай використовують параметри оцінювання окремих

ресурсів, а саме природних, рекреаційних ресурсів, історико-культурних, рідше – інфраструктурних); в параметрах оцінювання виявлено відсутність показників ефективності використання ресурсів туризму (наприклад, стан туристського попиту та пропозиції, технологічність освоєння ресурсів, державне регулювання туристичної діяльності); будь-яка пропонована сучасними авторами методика комплексної оцінки ресурсів туризму обов'язково вимагає уточнення критеріальної основи відповідно до природно-кліматичних, ландшафтних умов та особливостей історичного й соціально-економічного розвитку території; існує проблема збирання інформації, необхідної для проведення комплексного оцінювання ресурсів розвитку туризму та рекреації; часто надана оцінка є суб'єктивною.

Все це підкреслює необхідність не тільки обліку територіальних особливостей розподілу туристичних ресурсів та економічних процесів, що відбуваються в межах країни та регіонів, але й формування стратегії розвитку регіональних туристичних комплексів залежно від їх ресурсної складової та потреб сучасного туризму з можливістю запровадження нових форм відпочинку та забезпечення інформаційної підтримки їх просування як в межах, так і за межами регіону.

Узагальнюючи різні підходи до оцінювання туристичного потенціалу, ми можемо констатувати, що він розглядається як ресурсний потенціал організації, що повинен бути використаний максимально (за умов операційного менеджменту), ресурсоощадно та оптимально (за умов логістичного менеджменту), а також креативно (за умов інноваційного менеджменту) [114].

Для оцінювання рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери нами дослідниками запропоновано інтегральний індекс атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України (АТРС) як основний індикатор привабливості та конкурентоспроможності регіональних туристично-рекреаційних комплексів на ринку туристичних і рекреаційних

послуг.

Інтегральний індекс АТРС включає 4 субіндекси (індекс культурної привабливості (ІКП), індекс привабливості рекреаційних ресурсів (ІПРР), індекс привабливості туристичної інфраструктури (ІПТІ) та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ІПТРС)), які, на нашу думку, найбільш комплексно відображають основні ознаки атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів. До складу кожного з субіндексів входять 4 або 5 основних ознак, кожна з яких представлена відповідним базовим індикатором, що стандартизуються щодо максимального рівня свого ряду в бальній оцінці від 1 до 100. Регіон з найвищим рівнем атрактивності туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг визначається за критерієм мінімальної суми стандартизованих значень 19 базових індикаторів, на основі якої в подальшому розраховується підсумкове значення індексу АТРС. Шляхом ранжування отриманих результатів визначається позиція кожного регіонального туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг України.

Індекс культурної привабливості (ІКП). Основними ознаками для індексу ІКП є історико-культурні об'єкти (внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, побудовані до XVI ст., а також внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) і потік іноземних туристів. Історико-культурна спадщина України, як потужний духовний та соціально-економічний капітал, є одним з головних компонентів національної ідентичності та самоповаги, а також належного представлення нашої країни на міжнародному рівні. Історико-культурні об'єкти разом з унікальним ландшафтом і туристичним простором, утвореним за їх допомогою, здійснюють відчутний вплив на визначення основних напрямів туристично-рекреаційних потоків і рівень привабливості туристичних локацій як для іноземних, так і для вітчизняних туристів.

Індекс привабливості рекреаційних ресурсів (ІПРР). Основними ознаками для індексу ІПРР є провідні природно-рекреаційні туристичні ресурси регіонів України.

З-поміж природно-рекреаційних ресурсів, які безпосередньо впливають на розвиток туристичного та рекреаційного процесів, найбільш вагомими для регіональних туристично-рекреаційних комплексів є водні, бальнеологічні, ландшафтні та кліматичні, які можна об'єднати у ресурси першого порядку. Природно-рекреаційні ресурси, які опосередковано впливають на туристичні та рекреаційні процеси, включають лісові, флоро-фауністичні, біотичні та орографічні ресурси, які можна визначити як ресурси другого порядку.

Формування високого рівня сприятливості для відпочинку та естетичності відчуття, яке його супроводжує, часто відбувається у поєднанні з унікальним ландшафтом. Регіони та країни, які володіють ландшафтною мозаїчністю (поєднанням на їх територіях гірських, лісових, пляжних прибережних і приозерних місцевостей) отримують відчутну перевагу для розвитку своїх туристично-рекреаційних комплексів і підвищення їх атрактивності. Унікальність певного природного об'єкта разом з вдалою рекламною кампанією здатні перетворити його на головну туристичну принаду регіону або країни загалом.

Індекс привабливості туристичної інфраструктури (ІПТІ). Основними ознаками для індексу ІПТІ є окремі елементи туристичної та загальної інфраструктури, які, на нашу думку, є критично важливими під час формування атрактивності туристично-рекреаційних комплексів регіонів України.

У сучасних умовах створення можливостей для активізації соціально-економічного розвитку території та зміцнення її конкурентоспроможності є практично неможливим без належного рівня розвитку інфраструктури. Включаючи кілька сфер діяльності, які мають спільне призначення, інфраструктура здійснює формування умов, у яких відбувається

функціонування певного процесу, зокрема діяльність туристично-рекреаційного комплексу регіону. Зважаючи на те, що для багатьох країн і регіонів зі схожими історичними, географічними, культурними та суспільно-політичними характеристиками, туристично-рекреаційна сфера є важливим чинником соціально-економічного зростання, саме від якісного інфраструктурного забезпечення залежить найбільш повне розкриття та використання значних можливостей для сталого розвитку їх туристичної та рекреаційної діяльності.

Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ІПТРС). Основними ознаками для індексу ІПТІ є пріоритетні соціально-економічні показники туристично-рекреаційної сфери регіонів України (ВДВ, ПІІ, капітальні інвестиції, рівень зайнятості та обсяг туристичного збору), які характеризують рівень атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів з фінансово-економічної точки зору.

Об'єкти інвестування, які характеризуються коротким терміном окупності, володіють значною конкурентоспроможністю на зовнішньому та внутрішньому ринках, мають високий експортний потенціал, а також спроможні створити істотний мультиплікативний ефект для розвитку інших супутніх сфер діяльності, у фінансово-економічній практиці зараховують до пріоритетних. Туристично-рекреаційна сфера регіонів України значною мірою відповідає таким вимогам і, за оцінками фахівців, вважається однією з найбільш рентабельних і найменш ризикових [23]. Крім цього, досвід багатьох країн з розвинутою ринковою економікою (Велика Британія, Франція, Німеччина, Іспанія, Італія та Греція) переконливо свідчить про те, що сфера туризму та рекреації володіє статусом однієї з найбільш інноваційних, найефективніших, найперспективніших та найбільш інвестиційно привабливих сфер господарської діяльності.

Загальна чисельність іноземних туристів, які відвідують Україну, зростає разом з обсягами наданих туристичних послуг, водночас бюджетні

надходження від туризму зростають набагато повільнішими темпами. На наш погляд, це зумовлено невідповідністю між якістю зростання туристично-рекреаційної сфери та сучасними туристичними тенденціями та реальним туристично-рекреаційним потенціалом України.

Більш ефективна реалізація туристично-рекреаційного потенціалу України та підвищення рівня атрактивності її туристично-рекреаційної сфери передбачають, крім цілісної системи стратегічного управління у цій сфері, значних інвестиційних ресурсів для розвитку туристичного бізнесу. Задоволення потреби туристично-рекреаційної сфери регіонів України в інвестиційних ресурсах передбачає передусім створення сприятливого інвестиційного клімату в масштабі соціально-економічної системи держави завдяки комплексному використанню інструментів інвестиційної політики та координації інтересів держави та приватних інвесторів, з подальшим його поширенням на туристично-рекреаційну сферу регіонів України.

Для аналізу внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів дослідниками запропоновано використати такі індикатори:

- обсяг валової доданої вартості (ВДВ), створеної туристично-рекреаційною сферою регіонів у розрахунку на 1 особу, для визначення внесків туристично-рекреаційних сфер регіонів у ВВП України;

- частка зайнятих у туристично-рекреаційних сферах регіонів у загальній зайнятості для визначення внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів до загальної зайнятості в Україні. Окрім вагомого прямого впливу (створення нових робочих місць, зростання надходжень до місцевих бюджетів, матеріального забезпечення працівників), функціонування туристично-рекреаційної сфери регіону генерує значні позитивні соціально-економічні ефекти для розвитку багатьох суміжних галузей, які безпосередньо залучені до обслуговування туристів. Унаслідок чого в таких сферах, як роздрібна торгівля, транспорт, громадське харчування, побутове

обслуговування, зв'язок, будівництво, сільське господарство, а також сфері культури, спорту та розваг, спостерігається зростання рівня зайнятості та дохідності, що позитивно відображається на якості життя у регіоні [122].

Для дослідження чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів використовують такі індикатори:

- обсяг капітальних інвестицій туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу для визначення частки туристично-рекреаційних сфер регіонів у загальному обсязі капітальних інвестицій в Україні. Успішна інтеграція туристично-рекреаційної сфери регіонів України в європейський і глобальний туристичний простір передбачає дотримання численних міжнародних стандартів якості туристичних послуг, норм будівництва й облаштування доріг та інших об'єктів туристичної та загальної інфраструктури. Саме від комплексності та ефективності інвестиційних рішень значною мірою залежить успішна реалізація цих завдань на різних рівнях суспільної життєдіяльності (від мікрорівня – суб'єкта туристично-рекреаційної діяльності, до макrorівня – профільного державного органу управління). Інвестиційна привабливість окремих видів туристично-рекреаційної діяльності та туристично-рекреаційних локацій, а також інвестиційних клімат загалом, є одними з основних чинників, які безпосередньо впливають на динаміку та якість структурних зрушень як у туристично-рекреаційній сфері регіону, так і в його соціально-економічній системі;

- динаміка обсягу в'їзного та виїзного туристичних потоків, як одного з основних індикаторів ефективності використання їх туристично-рекреаційного потенціалу, для визначення становища туристично-рекреаційних сфер регіонів за рівнем їх туристичного балансу [121];

- рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу (ТРП) регіонів України як доповнення до інтегрального індексу атрактивності ТРС регіонів України для комплексного оцінювання

потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. Обсяг чистого доходу від туристично-рекреаційної діяльності в розрахунку на 1 особу та на 1 км² є зваженим індикатором фінансово-економічної ефективності використання ТРП регіонів України, що характеризує рівень економічного розвитку їх туристично-рекреаційної сфери [36].

Туристично-рекреаційний потенціал є предметом багатофакторного дослідження, що проводиться за якісними і кількісними параметрами, які часто складно порівнюються між собою. Експерти і дотепер мають сумніви щодо здатності індексу туристичної конкурентоспроможності справедливо віддзеркалювати стан розвитку цієї галузі. Мається на увазі, що кожна країна повинна мати свої унікальні критерії такої оцінки, а універсальне порівнювання країн із різним природно-ресурсним та трудовим потенціалом навряд чи є доцільним. Проте вважаємо, що такого зразку «глобальні індекси» носять здебільшого політичний (кон'юнктурний) характер: по-перше, бальна експертна оцінка взагалі є предметом не беззаперечним, по-друге, відкрита публікація такого звіту є грандіозним проектом «зв'язків із громадськістю» для пропаганди інвестиційної привабливості тієї чи іншої країни світу. Отже, у складі «Індексу туристичної конкурентоспроможності» («Travel and tourism competitiveness index 2015») містяться показники оцінки привабливості туристичного потенціалу країни (рис. 1.2.1).

До параметрів оцінки важко формалізованого поняття «туристично-рекреаційний потенціал» відносять ландшафт, біоклімат, унікальні природні ресурси [12; 38-39]; інфраструктуру туристичної індустрії [84], природно-антропогенні ресурси регіону [25], індикатори економічного потенціалу регіону [15; 22]. Втім, множини кількісних та якісних показників інтегральної категорії «туристично-рекреаційний потенціал» містять різні системи оцінки. Узгодити їх між собою можна тільки аналітико-описовим методом [109].

Рис. 1.2.1 Складові індексу туристичної конкурентоспроможності [109]

У наступному підрозділі нами будуть досліджено інфраструктурну складову туристично-рекреаційного потенціалу.

1.3 Інфраструктурна складова туристично-рекреаційного потенціалу

Термін «інфраструктура» (від лат. *Infra* – «під» і лат. *Structure* – «будівля») в економічній теорії має досить широкі аспекти використання і трактується як сукупність споруд, будівель, систем і служб, необхідних для функціонування галузей матеріального виробництва та забезпечення умов життєдіяльності суспільства [62]. Окрім цього, – сукупність видів діяльності, мета яких господарська єдність території і підвищення рівня економічної діяльності; сукупність елементів, спрямованих на обслуговування соціально-економічної системи та безперебійне функціонування взаємозв'язків її об'єктів і суб'єктів [13]; оптимізує рух різних потоків (фінансових, грошових, матеріальних) і носить не обслуговуючий, а забезпечуючий характер [94]; підсистема господарства, що створює й реалізує загальні умови для життя та розвитку населення [102].

Поняття «інфраструктура» «як складова економіки, являє собою сукупність суб'єктів господарювання і специфічних акумульованих на певній території об'єктів загальноекономічного призначення, що задовольняють матеріальні, духовні й соціальні потреби людини через надання комплексу послуг з метою створення загальних умов для ефективного функціонування процесу суспільного відтворення та нормальної життєдіяльності людини» [38].

Узагальненим можна вважати розуміння рекреаційно-туристичної інфраструктури як сукупності видів економічної діяльності, суб'єктів та об'єктів РТС, які створюють умови для виробництва та реалізації рекреаційно-туристичних товарів та послуг. На даний час не існує єдиної думки щодо типології інфраструктури. Зважаючи на різні підходи до типології інфраструктури, проведемо класифікацію за наступними класифікаційними ознаками: за сферами діяльності, за територіальним

рівнем, за видами економічної діяльності, за середовищами простору, за ступенем інвестиційної привабливості, за етапом функціонування та поліфункціональністю (табл. 1.3.1).

Таблиця 1.3.1

Класифікація інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери [27]

Класифікаційна ознака	Зміст ознаки
1. За сферами виробництва	рекреаційно-виробнича; рекреаційно-соціальна
2. За територіальним рівнем	глобальний; національний; регіональний
3. За середовищами простору	сухопутна; водна; повітряна; космічна
4. За ступенем інвестиційної привабливості	пріоритетних видів економічної діяльності, комплексів, територій; інфраструктура нерозвинених районів і територій; неосвоєна інфраструктура
5. За етапом функціонування будівництво нових інфраструктурних об'єктів;	реконструкція та ремонт інфраструктурних об'єктів; експлуатація інфраструктури
6. За поліфункціональністю	явна інфраструктура; неявна інфраструктура

Під інфраструктурою РТС розуміють також сукупність організаційних структур і нормативно оформлених процедур, що забезпечують функціонування та взаємодію суб'єктів туристичної діяльності й регулюють рух матеріальних, фінансових, інформаційних потоків між ними та зовнішнім (соціальним і природним) середовищем.

Інфраструктура складається з трьох частин: інституційної, інформаційної, регламентуючої [58]. Інституційну складову становлять загальні інституції (транспорт, готелі, банки, страхові компанії, митниці, інвестиційні фонди тощо) і спеціалізовані інституції (туристичні фірми, рекламні підприємства, спеціалізовані страхові компанії, служби маркетингу тощо).

Інформаційна складова містить такі елементи як:

- розповсюдження інформації (Інтернет, засоби масової інформації);
- інформаційний та рекламний бізнес;
- інформаційно-туристичний ресурс (необхідність створення образу романтичної подорожі, який би приваблював туристів, стимулював туристичну активність і ефективне використання туристичного потенціалу регіону).

Регламентуюча складова туристичної інфраструктури містить в собі нормативно-правові акти, що регулюють відносини в цій сфері життєдіяльності суспільства. Правова регламентація розвитку туристичної інфраструктури здійснюється: на державному рівні – Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, Міністерством економіки; на регіональному рівні – місцевими органами влади та самоврядування.

Туристична інфраструктура обумовлена споживанням. Туристське споживання у вартісному вимірі складається з сукупності витрат рекреантів, основними серед яких є: комплексні тури (пакет послуг); послуги розміщення (короткотерміне проживання); харчування та напої; послуги пасажирського транспорту, екскурсійне обслуговування; послуги перекладача; організаційні послуги тур оператора або турагента; рекреаційні, культурні, розважальні, спортивні заходи; придбання сувенірної продукції, фототоварів, відвідування магазинів; страхування; інші (у т. ч. фінансові послуги, оренда транспортних засобів тощо) [88].

Туристична інфраструктура виконує функції забезпечення функціонування та взаємодії суб'єктів РТС та регулювання матеріальних, фінансових й інформаційних потоків. Вона також обумовлена перш за все тим специфічним комплексом потреб людини, який задовольняється туризмом і який має достатню мотиваційну силу, щоб спонукати сотні мільйонів людей у світі до туристичних подорожей.

У туристичній життєдіяльності людина реалізує різноманітні потреби:

рекреаційні та емоційно-чуттєві (у задоволенні від краси природи, історичних і культурних пам'яток, а також в емоційно орієнтованому спілкуванні з іншими індивідами як всередині туристичного середовища, так і з представниками місцевого населення), пізнавальні (у більш глибокому, аніж за звичайних умов, пізнанні та осягненні іншого «життєвого світу») та потреби у самореалізації.

Потреби людини, що подорожує, треба розглядати в контексті суспільних потреб. Туристи є, зазвичай, найбільш динамічною частиною суспільства, і тому можна зі значним ступенем вірогідності стверджувати, що вони мають найрозвиненіші суспільні потреби. Більше того, туристична діяльність сприяє не тільки задоволенню, але й розвитку потреб як її суб'єктів, так і суспільства в цілому, причому ці потреби спрямовані переважно в суспільно корисному напрямку. Отже, в цілому, туристична інфраструктура – це сукупність соціальних інститутів, організаційних структур та нормативно оформлених процедур, а також стан соціально-політичного клімату і суспільної свідомості в країні, що створюють безпечне функціонування та взаємодію суб'єктів туристичної діяльності, регулюють рух матеріальних, фінансових, інформаційних потоків між ними та навколишнім (соціальним і природним) середовищем і використовуються для задоволення потреб туристів.

Водночас, специфічною рисою рекреаційно-туристичної інфраструктури є те, що в більшості випадків, окрім туристів, вона задовольняє також суспільні потреби місцевого населення (рекреантів) і також виконує функції забезпечення функціонування та взаємодії суб'єктів РТС та регулювання матеріальних, фінансових і інформаційних потоків [85]. Тому, вчені-економісти аналізуючи складові рекреаційно-туристичної інфраструктури виділяють також загальну (охоплює все національне господарство незалежно від туристичного руху) і туристичну (залучена безпосередньо тільки в туризм) інфраструктури [80], або явну та неявну (в

залежності від базису (ядра) щодо якого інфраструктура реалізує свою допоміжну функцію) [27; 59].

Цілком можливо, наприклад, віднести до неявної інфраструктури виробництво туристичних послуг поліфункціональними об'єктами, такими як: музеї, театри, санаторно-курортні заклади, цирки, стадіони тощо (рис. 1.3.1).

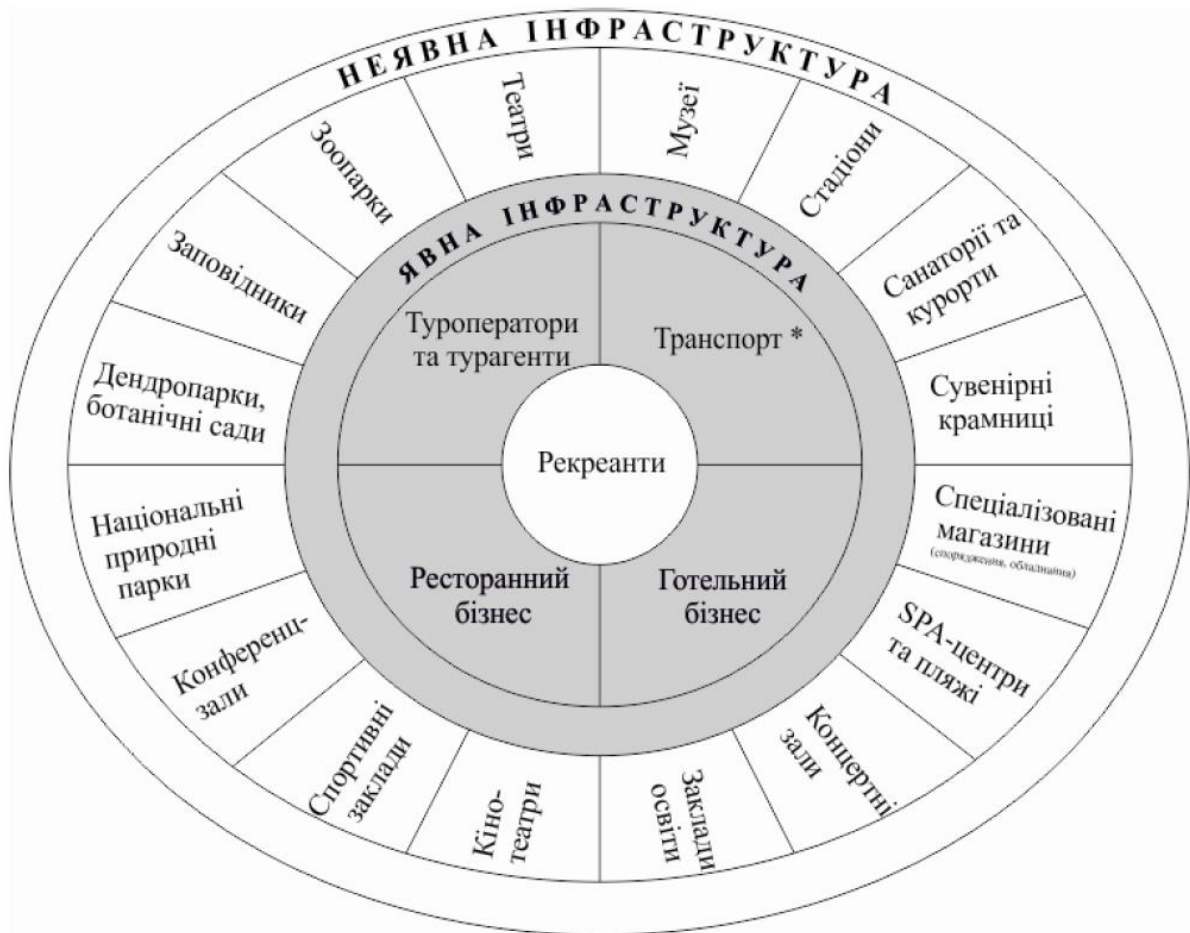

Рис. 1.3.1 Сегменти інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери [27]

На явну інфраструктуру рекреаційно-туристичної сфери держава має безпосередній управлінський вплив через органи законодавчої та виконавчої влади, в той час, як функціонування неявної інфраструктури є сполученням та перетинанням інших сфер національного господарства, що викликає труднощі безпосереднього регулюючого впливу у відношенні до їх

рекреаційно-туристичних функцій.

Це призводить до того, що щорічно катастрофічно зменшуються показники результатів рекреаційно-туристичної діяльності майже у всіх сегментах неявної інфраструктури України.

Отже, врахування невикористаного потенціалу інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери має стати рушійною силою та основою розробки концепцій та програм розвитку туризму, що сприятиме розвитку не тільки інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери та суміжних галузей за рахунок мультиплікативного ефекту туризму, але й стане необхідною передумовою для поступового інтегрування у світове господарство [63].

У контексті наукового осмислення В. О. Анопрієнко сформулював таке визначення, що першоосновою рекреаційної індустрії є рекреаційна інфраструктура – сукупність галузей, засобів та видів діяльності, спеціалізованих підприємств функціональне призначення яких виявляється у забезпеченні ефективного використання природно-рекреаційних ресурсів (об’єктів, комплексів, територій) для задоволення потреб рекреантів. Завдання рекреаційної інфраструктури полягає у здійсненні рекреаційного обслуговування, сприянні комплексному відтворенню здоров’я людини в процесі реалізації її особистих і суспільних рекреаційних потреб за допомогою надання різного роду рекреаційних послуг і духовних благ. Рекреаційна інфраструктура має складну внутрішню будову – розрізняють компоненти, ланки, об’єкти. Основою поділу рекреаційної інфраструктури на компоненти та ланки – спільне функціональне призначення складових у процесі суспільного відтворення, тобто спрямованість об’єктів та створення умов для задоволення певного кола рекреаційних потреб суспільства, населення.

У найзагальнішому вигляді рекреаційна поділяється (рис. 1.3.2) на рекреаційно-виробничу, рекреаційно-побутову, функціонально-спеціалізовану та культурно-історичну складові.

Рис. 1.3.2 Функціональна роль, склад та місце рекреаційної інфраструктури в рекреаційному просторі [1]

Рекреаційно-виробнича інфраструктура рекреаційної сфери створює та підтримує в належному матеріально-технічному стані як інші складові інфраструктури (соціально-побутової та функціонально-спеціалізованої), так і складові рекреаційного потенціалу – природно-рекреаційних ресурсів, об'єктів, комплексів, територій. Наявність комплексуютьовуючих ознак, в якості яких виступають технологічні зв'язки галузей, є головним для рекреаційно-виробничої інфраструктури а основним функціональним призначенням її є створення відповідних умов для безперервного процесу відтворення на різних рівнях [1].

Територіальний аспект розвитку рекреаційно-виробничої інфраструктури полягає у специфічному характері розміщення і просторової організації її матеріально-технічної бази. Він обумовлений як роллю, місцем та функціями галузей інфраструктури рекреаційної сфери у територіальній структурі господарства, так і їх техніко-економічними особливостями.

Рекреаційно-виробнича інфраструктура забезпечує обмін, служить матеріальною основою здійснення просторових економічних зв'язків, сполучною ланкою між іншими компонентами рекреаційного простору,

забезпечує збереження створеного виробничого потенціалу та виготовлення рекреаційного продукту, що у кінцевому рахунку рівнозначно її збільшенню. Розвиток рекреаційно-виробничої інфраструктури обумовлює залучення у рекреаційну сферу виробничих сил нових районів, підвищення територіальної та соціальної мобільності населення. Тому вона виступає як фактор, який організовує рекреаційний простір, забезпечує подальшу реалізацію географічного розподілу праці. Без певного рівня розвитку рекреаційно-виробничої інфраструктури виникають труднощі або взагалі унеможлиблюється рекреаційне освоєння територій. Отже розвинута інфраструктура створює ефект зворотного зв'язку, залучаючи на дану територію нові підприємства, розширюючи межі експлуатації природних ресурсів, розвиваючи функціонально-спеціалізовану інфраструктуру, додаючи важливий імпульс притоку рекреантів.

В склад рекреаційно-виробничої інфраструктури входять: будівельні та будівельно-монтажні підприємства; реставраційні та художні майстерні; спеціалізовані ремонтні підприємств та санітарні служби; підприємства видобутку рекреаційних матеріалів, засобів, сировини і т. ін.; інженерні мережі, дамби, греблі, захисні споруди та інші об'єкти і комунікації.

Завдяки функціонуванню рекреаційно-виробничої інфраструктури здійснюється збереження, інноваційне оновлення та нарощування матеріально-технічної бази рекреаційного комплексу регіону, збільшується якісний потенціал рекреаційного простору, підвищується ефективність регенеративних, профілактичних, оздоровчих та лікувальних функцій відповідних підприємств рекреаційної інфраструктури.

Рекреаційно-побутова інфраструктура спрямована на створення умов для відтворення здоров'я людини, задоволення її потреб у належних умовах життя під час відпочинку. В її складі розрізняють такі компоненти: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, транспорт, зв'язок, сільське господарство, переробна та харчова промисловість, торгівля та

громадське харчування тощо.

Основна компонента рекреаційно-побутової інфраструктури – житлово-комунальне господарство, яке забезпечує першочергові потреби населення у житлі та суттєво впливає на створення необхідних умов для функціонування готелів та всього рекреаційного простору. Підприємства готельного господарства є одним з найголовніших елементів інфраструктури рекреаційної сфери, яка істотно впливає на розвиток рекреаційної діяльності в регіоні. Також, діяльність рекреаційних підприємств не можлива без об'єктів життєзабезпечення (комунального господарства): електро-, тепло-, водопостачання, системи каналізації та очищення стоків, дороги тощо.

Побутове обслуговування є необхідною складовою рекреаційно-побутової інфраструктури, оскільки надає десятки різноманітних виробничих і невиробничих послуг. Серед них ремонт взуття, одягу, побутової техніки, годинників, радіоелектронних виробів, автомобілів, прання, хімічне чищення, фарбування одягу; виготовлення фотографій, букетів, послуги перукарень та косметичних салонів тощо. Побутове обслуговування постійно зазнає змін, бо удосконалюються старі і запроваджуються нові види і форми обслуговування.

З погляду організації інфраструктурного забезпечення рекреаційної індустрії, одне з ключових місць належить транспортній системі. Питання охоплює проблему транзитних перевезень, організацію залізничного сполучення, розвиток автомагістралей, повітряного, морського, річкового транспорту, що здійснюють перевезення рекреантів від постійного місця проживання до рекреаційного регіону та у зворотному напрямку, а також пересування на самій рекреаційній території.

Неможливий розвиток рекреації без системи зв'язку та комунікацій, які забезпечують процес передачі інформації на відстань (тобто. телекомунікації). Сюди входять пошта, радіомовлення, телебачення, мобільні системи телефонного зв'язку, інтернет.

Важливе значення для організації рекреаційної сфери є сільське господарство, яке обслуговує все населення, а також задовольняє й потреби рекреантів, забезпечуючи свіжими сільськогосподарськими продуктами харчування.

Підприємства харчової і переробної промисловості посідають важливе місце у розвитку рекреаційної діяльності, оскільки забезпечують переробку рослинницької й тваринницької продукції з метою одержання продовольства для населення та забезпечення підприємств рекреаційної індустрії.

Торгівля і громадське харчування є важливою складовою розвитку рекреації. Крім традиційних підприємств галузі розвивається мережа спеціалізованих магазинів (сувеніри, туристичне знаряддя, лижний інвентар, човни, засоби рибної ловлі тощо), закладів громадського харчування швидкого обслуговування (ресторани, кафе, бари), що забезпечують комплексне обслуговування рекреантів та задовольняють повсякденні потреби відпочиваючих.

Рекреаційно-побутова інфраструктура відіграє одну з основних функцій в організації рекреаційної діяльності регіону, оскільки створює необхідні умови для організації надання рекреаційних послуг.

Фундаментальною основою розвитку рекреаційної індустрії є функціонально-спеціалізована інфраструктура, оскільки виконує відтворювальну функцію.

Відновлення фізичних властивостей індивіда здійснюється на базі лікувально-профілактичних закладів, де формується фізично підготовлена та активна особистість, що відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили. Вона охоплює заклади та установи, які забезпечують загальнооздоровчий відпочинок (пансіонати, будинки та бази відпочинку, дитячі оздоровчі табори), санаторно-курортне лікування (санаторії, профілакторії, курортні поліклініки), заняття фізичною культурою і спортом (спортивні бази, кемпінги, фізкультурно-розважальні комплекси, плавальні

басейни, спортивні майданчики, майданчики з пляжного волейболу, майданчики для масового катання на ковзанах, майданчики для гри в хокей тощо), любительське і спортивне полювання й рибальство (туристичні бази) тощо (рис. 1.3.3).

Рис. 1.3.3 Складові функціонально-спеціалізованої інфраструктури [1]

Основу організації загальнооздоровчого відпочинку створюють пансіонати, будинки та бази відпочинку, дитячі оздоровчі табори, які, забезпечують профілактику захворювань і відпочинок населення, що призводить до підвищення працездатності. Вказані заклади розміщуються у багатих рекреаційними ресурсами місцевостях: сприятлива погода, фітонцидні властивості лісів, акваторії тощо.

Фундаментом санаторно-курортного лікування є санаторії, профілакторії, курортні поліклініки, які надають послуги з профілактики та лікування захворювань, оздоровчого відпочинку. Ці лікувально-

профілактичні заклади розташовані в місцях з цінними курортологічними ресурсами, що об'єднують такі природні фактори, як клімат, мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит, бішофіт, морське купання тощо [95].

Фізична рекреація (об'єкти, що використовуються для заняття фізичною культурою і спортом) є найважливішим фактором організації функціонально-спеціалізованої інфраструктури, яка направлена на тренування людського організму, формування, відновлення, укріплення та збереження здоров'я людини, нейтралізацію негативних наслідків виробничої діяльності [28]. Для підвищення рухової активності населення у літній та зимовий періоди пріоритет надається фізкультурно-оздоровчій роботі в місцях масового відпочинку. Так, спортивні бази, фізкультурно-розважальні комплекси, плавальні басейни, спортивні майданчики, майданчики з пляжного волейболу, майданчики для масового катання на ковзанах, майданчики для гри в хокей тощо, задовольняють потреби людей у зміні видів діяльності, у активному відпочинку, у неформальному спілкуванні під час заняття фізичними вправами.

Одним із впливових факторів організації туристичної бази, кемпінгу є любительське і спортивне полювання й рибальство, що забезпечує активний відпочинок, задоволення мисливських інстинктів і зняття психоемоційних перевтомлень та здійснюється на спеціалізованих територіях (полювання: польове, лісове, гірське, підводне тощо; рибальство: озерне, річкове, морське).

Культурно-історична інфраструктура зорієнтована на відтворення духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) властивостей людини. До неї належать об'єкти, створені людиною, пов'язані з історією, культурою та сучасною діяльністю людей, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись в рекреаційній діяльності для задоволення специфічних рекреаційних потреб населення. Поділяється культурно-історична інфраструктура на такі складові:

археологічні, архітектурні, подієво-інформаційні, літературно-мистецькі, героїко-виховні та науково-пізнавальні.

Археологічні об'єкти досить рідко, але стають визначальним чинником формування рекреаційної інфраструктури. Так, археологічні знахідки, зібрані в одному місці, стають привабливими для великої кількості туристів. Не меншу притягальну силу мають і місця, де були зроблені унікальні археологічні відкриття, які проливають світло на історію людства й цивілізацій, здатні викликати в людини певні почуття й переживання.

Архітектурні споруди, як об'єкти споглядання, переходять у ранг рекреаційної культурно-історичної інфраструктури, оскільки відрізняються унікальністю й культурною значимістю. Важливим моментом при цьому є обсяг інформації, сконцентрованої в об'єкті, його естетична й науково-пізнавальна цінність, а також рівень подієвості, який дозволяє перетворювати архітектурні комплекси на вузлові пункти при організації екскурсій та інших видів рекреаційної діяльності, за допомогою залучення кількох історико-культурних пластів.

Одними із динамічних чинників розвитку рекреаційної індустрії є подієво-інформаційні комплекси, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі та охоплюють найбільш суттєві прояви сучасного життя з його модою, переконаннями й уявленнями про стиль і стереотип поведінки, включають його пропаганду й механізми реалізації.

Літературно-мистецькі об'єкти як складові культурно-історичної інфраструктури пов'язані з мистецтвом, особистостями та їх культурною спадщиною.

Рекреаційне освоєння історичної спадщини має не тільки економічне значення, але й виховне. Героїко-виховні об'єкти опосередковано впливають на формування рекреаційної інфраструктури і частіше пов'язані із знаковими подіями, що супроводжували розвиток історії й культури та особистостями, які лишили слід в історії людства. До них належать серії комплексів,

пов'язаних однією історичною подією або об'єднаних пам'яттю про одну і ту ж історичну особистість.

Культурно-історична інфраструктура відіграє не менш важливу роль для розвитку рекреаційної сфери, оскільки культурне збагачення людини у вільний час представляє собою невід'ємну частину соціального та духовного життя особистості.

Першоосновою для організації рекреаційної діяльності є природно-рекреаційні ресурси. Рекреаційна інфраструктура спрямована на ефективне використання природно-рекреаційних ресурсів з метою задоволення рекреаційних потреб населення.

Природно-рекреаційні ресурси є базою, на якій створюється рекреаційна інфраструктура. Природно-рекреаційні ресурси є визначальною компонентою рекреаційного простору, оскільки з одного боку, як вид місцевості, є середовищем, в якому відбуваються рекреаційні процеси, а з іншого унікальним об'єктом споглядання, тобто перетворюється на рекреаційну атракцію. В склад природно-рекреаційних ресурсів входять: погодно-кліматичні, водні, ландшафтні, флоро-фауністичні та геологічні ресурси.

Одними з визначальних чинників для розвитку рекреаційної діяльності є погодно-кліматичні ресурси, які зумовлюють просторову організацію відпочинку, оскільки, лікувальна дія клімату може використовуватись для профілактики і лікування захворювань в будь-яких кліматичних районах.

Особлива роль в організації відпочинку належить водним ресурсам. Можливість займатися різноманітними видами спорту, мікрокліматичний комфорт, естетична дія берегових мальовничих ландшафтів, зміна вражень - все це, діючи в комплексі, сприяє природному лікуванню. Ось чому більшість рекреаційних закладів і майже всі заклади короткочасного відпочинку населення розміщуються або безпосередньо на берегах водойм, або поблизу них. Наочним підтвердженням цього є сам перелік найбільш

масових видів рекреаційних занять на водоймах.

Ландшафтні ресурси подвійно впливають на розвиток рекреації. Як природний об'єкт, ландшафти формують достатню пейзажну різноманітність. Перевагу отримують ті регіони, які володіють ландшафтною мозаїчністю і поєднанням на обмежених територіях прибережних, гірських, лісових, приозерних, прируслених місцевостей у різних комбінаціях.

Важливою ланкою природно-рекреаційних ресурсів є флоро-фауністичні. Наявність лісових, паркових насаджень мають значний вплив на розвиток як масового, так і альтернативного відпочинку, оскільки є невичерпним джерелом краси і разом з тим позитивно впливає на естетику інших ландшафтів - природних, окультурених, урбанізованих. Естетичну основу лісопаркових територій становлять оптимальне співвідношення їх різноманіття в просторі і в часі, а також гармонія.

Природною основою для розвитку оздоровчо-лікувальної рекреації є геологічні ресурси. Мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, бішофіт широко використовуються в рекреаційній діяльності [89].

Основне призначення рекреаційної інфраструктури для України це створення умов для формування прогресивних тенденцій та зменшення впливу негативних явищ у демографічних процесах; раціональне використання вільного часу людей; відтворення робочої сили; поліпшення і збереження фізичного здоров'я населення; ефективне використання трудових ресурсів для здійснення рекреаційної діяльності; підвищення життєвого рівня населення території внаслідок доходів від рекреаційної діяльності тощо.

До складу рекреаційної інфраструктури входять територіальні рекреаційні комплекси, які є частиною загального господарського комплексу територій, та являють собою сполучення рекреаційних закладів і супутніх підприємств інфраструктури, що об'єднані тісними виробничими і економічними зв'язками, а також спільним використанням географічного положення, природних та економічних ресурсів території.

Таким чином, тільки наявність рекреаційної інфраструктури недостатня її слід розглядати у більш широкому змісті: основні елементи інфраструктури повинні виконувати не тільки виключно рекреаційну функцію, але й служити провідним фактором покращення якості соціально-економічного життя регіону і країни в цілому [1].

Отже, туристично-рекреаційний потенціал – це наявність певних можливостей, які створюють можливості для організації туристичної діяльності на певній території та спроможностей (природні та культурно-історичні ресурси, соціально-економічні умови), які можуть бути використані для розвитку туристичної та рекреаційної діяльності на певній території.

У наступному розділі нами буде проведено аналіз розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

2.1 Оцінка стану туристичної діяльності в Україні

Враховуючи перспективність розвитку туризму, та його позитивний вплив на збільшення бюджетних надходжень до питання розвитку туристично-рекреаційного потенціалу прикута увага багатьох країн світу. Зростання актуальність екосистемного напрямку розвитку туризму можливо простежити за деякими ключовими датами:

- 2002 рік був визнаний роком міжнародного екотуризму – на Всесвітньому саміті у рамках ініціативи Програми ООН із навколишнього середовища та Всесвітньої туристичної організації затверджено Квебекську декларацію про екологічний туризм;

- Указом Президента України 2008 рік визнано роком туризму та курортів в Україні, уряду доручено розробити Стратегію сталого розвитку туризму і курортів в Україні;

- 2017 рік, який Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй, визнала міжнародним роком сталого розвитку у туристичній сфері. Ухвалена ООН декларація вплинула на інтенсифікацію процесів розвитку туристично-рекреаційного потенціалу різних країн на засадах досягнення кращого розуміння цінностей, якими наділені різні культури з метою зміцнення миру та злагоди у світі в цілому;

- 2022 рік Національна туристична організація України оголосила роком оздоровчого і медичного туризму для привернення уваги до проблем екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу; нажаль, через вторгнення росії ініціатива відкладена.

У період 2000-2013 рр. невпинно зростала кількість іноземних туристів,

котрі відвідували Україну. У 2013 р. до початку російсько-української війни в Україні побували 24,7 мільйони іноземців (без урахування транзиту), посіла місце серед впливових реципієнтів міжнародних відвідувачів. У 2014 р. цей показник скоротився вдвічі [87].

Досягнуті результати у міжнародному туризмі були втрачені у зв'язку з агресією східного сусіда. Суттєві негативні зміни щодо структури та динаміки міжнародних туристичних потоків в Україні мали місце у 2014 р., через початок російсько-української війни і супутні безпекові та іміджеві втрати. Ілюстрацію змін у туристичних потоках за період 2009-2021 рр. наведено на рис. 2.1.1 за статистичними даними UNWTO та інформацією Державної прикордонної служби.

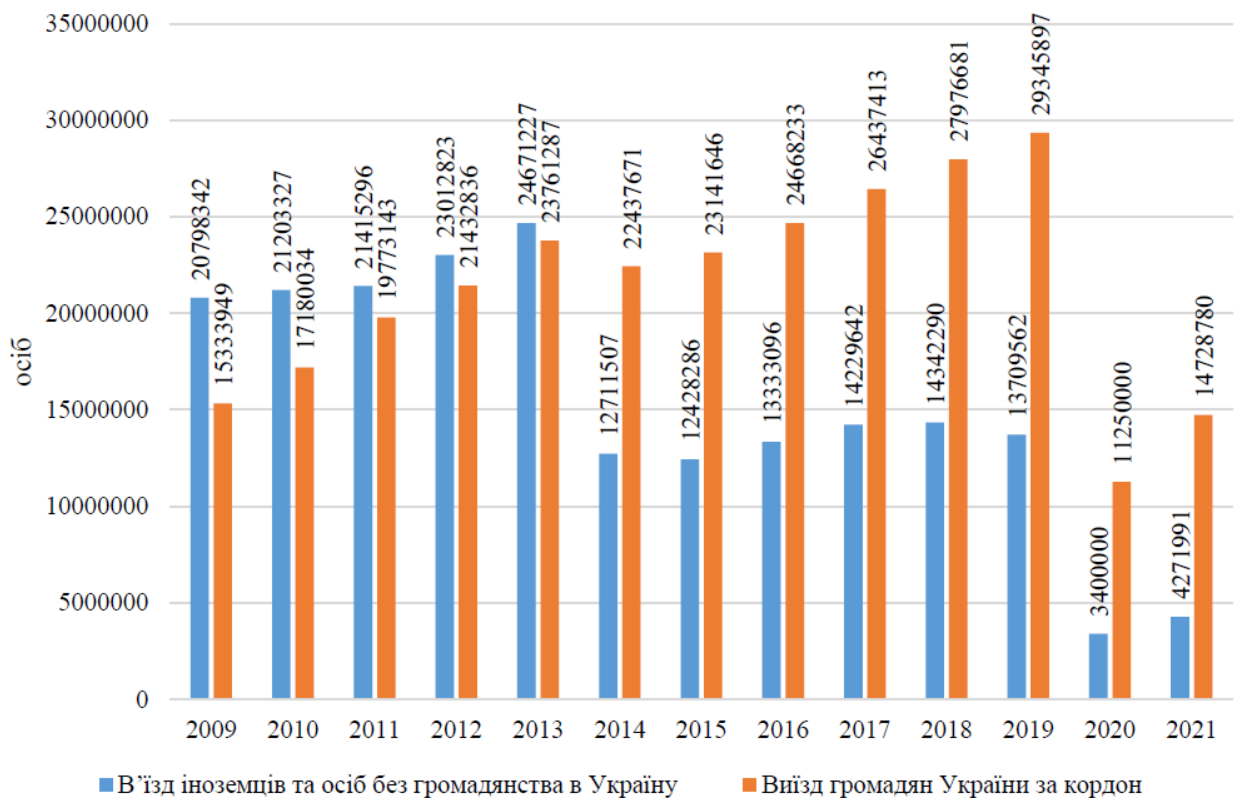

Рис. 2.1.1 В'їзні та виїзні туристичні потоки у 2009-2021 рр.
в Україні [18-19; 121]

Представлені на рис. 2.1.1 дані підтверджують той факт, що починаючи з 2014 р. спостерігалася суттєве скорочення кількості міжнародних

туристичних потоків, через значну напруженість політичної ситуації в державі у результаті анексії Криму, а також активних військових дій на сході та південному сході країни.

Анексія Криму спричинила втрату майже 30 % рекреаційно-туристичного потенціалу країни [6], а відповідно і частини іноземних туристів, які віддавали перевагу відпочинку на морському узбережжі і були вимушені внести корективи у вибір країни для відпочинку або взагалі відмовитися від такого відпочинку. Принагідно, варто зазначити, що репортажі з порожніми пляжами протягом років після анексії стали однозначним свідченням того, що далеко не тільки російські громадяни були єдиними іноземцями, котрі відвідували півострів.

За період 2009-2013 рр. кількість міжнародних туристичних потоків поступово зростала, при цьому, в 2014 р. мало місце різке скорочення кількості в'їзних туристів на 48,48 %, а виїзних – на 5,57 %. У 2015 р., ситуація суттєво погіршилась через рекордно низьку за попередні періоди кількість іноземних туристів, які відвідали Україну. Хоча, впродовж даного періоду спостерігається покращення ситуації у напрямку виїзного туризму, а саме кількість виїзних туристів зросла на і становила 23,141 млн осіб.

Починаючи з 2016 р. і до 2019 р. спостерігалось покращення динаміки міжнародних туристичних потоків. Покращення, утім, стосувалося виїзних потоків, які мали позитивну тенденцію порівняно з попередніми періодами. Впродовж 2016 р. виїзні потоки зросли на 6,60 %, впродовж 2017 р. зростання становило 7,17 %, впродовж 2018 р. – 5,82 %, а впродовж 2019 р. – 4,89 %. При цьому, кількість виїзних туристів сягнула, а далі і перевищила показник, зафіксований перед періодом початку російсько-української війни 2014 р., досягнувши рекордної позначки майже у 30 млн осіб.

Що стосується кількості в'їзних туристів, то також можливо зауважити певне зростання, але, в даному випадку, лише до 2018 року. Впродовж 2016 р. спостерігалось зростання на 7,28 %, впродовж 2017 р. – 6,72 %, а

впродовж 2018 р. – на 0,80 %. При цьому, у 2019 р. кількість в'їзних туристів демонструвала тенденцію до скорочення (на 4,41 %) так і не досягнувши показника, який спостерігався перед початком вторгнення росії у 2014 р.. Різниця між параметрами в'їзного та виїзного турпотоку пояснюється суттєвим розривом, який виник впродовж 2014 р., тобто в період, коли кількість в'їзних туристів мав рекордно низьке значення, і надалі зберігався.

Вирішальним чинником динаміки туристичних потоків 2014-2019 рр. стали структурні зміни, що виникли у 2014 р. з початком російсько-української війни як наслідок фінансової та геополітичної кризи. Зусиллями східного сусіда на міжнародному туристичному ринку сформувалася антиреклама України як держави з нестабільним геополітичним становищем. Така антиреклама зіграла ключову роль у скороченні кількості в'їзних туристичних потоків за окреслений даний період. Надто великою є кількість туристів, котрі приймаючи рішення щодо місця відпочинку у першу чергу зважають на безпекові чинники і стабільність ситуації у державі.

Варто відзначити, що на динаміку туристичних потоків частково вплинуло і погіршення відносин з росією. Наприклад у 2013 р. турпотік з росії становив 41,6 % від загального обсягу в'їзного турпотоку, а впродовж 2014 р. даний показник скоротився до 18,6 %.

У 2020 та 2021 роках структура та кількісні показники турпотоків в Україні в основному формувалися під впливом світової кризи, викликаній поширенням пандемії Covid-19, для припинення якої урядами було введено карантинні обмеження.

На функціонування вітчизняної туристичної індустрії мали вплив не лише в'їзні та виїзні туристичні потоки, адже без діяльності туроператорів та турагентів не можливо організувати їх рух.

Нижче наведено дані аналізу діяльності туристичних підприємств за період 2019-2020 рр., що дозволить сформулювати уявлення про їх роль та реакцію на обмеження у зв'язку з поширенням коронавірусу.

За інформацією Державної служби статистики України, у 2020 р. кількість туроператорів та турагентів становила 3867, в тому числі, 1561 мали статус юридичної особи (з них, 452 туроператора та 1109 турагентів), а 2306 були фізичними особами-підприємцями. Здійснюючи порівняння даних показників з параметрами 2019 р., відмітимо, що кількість туроператорів та турагентів зменшилася на 12,9 % – у 2019 р. налічувалося 1797 туроператорів та турагентів – юридичних осіб та 2644 турагентів – фізичних осіб (рис. 2.1.2).

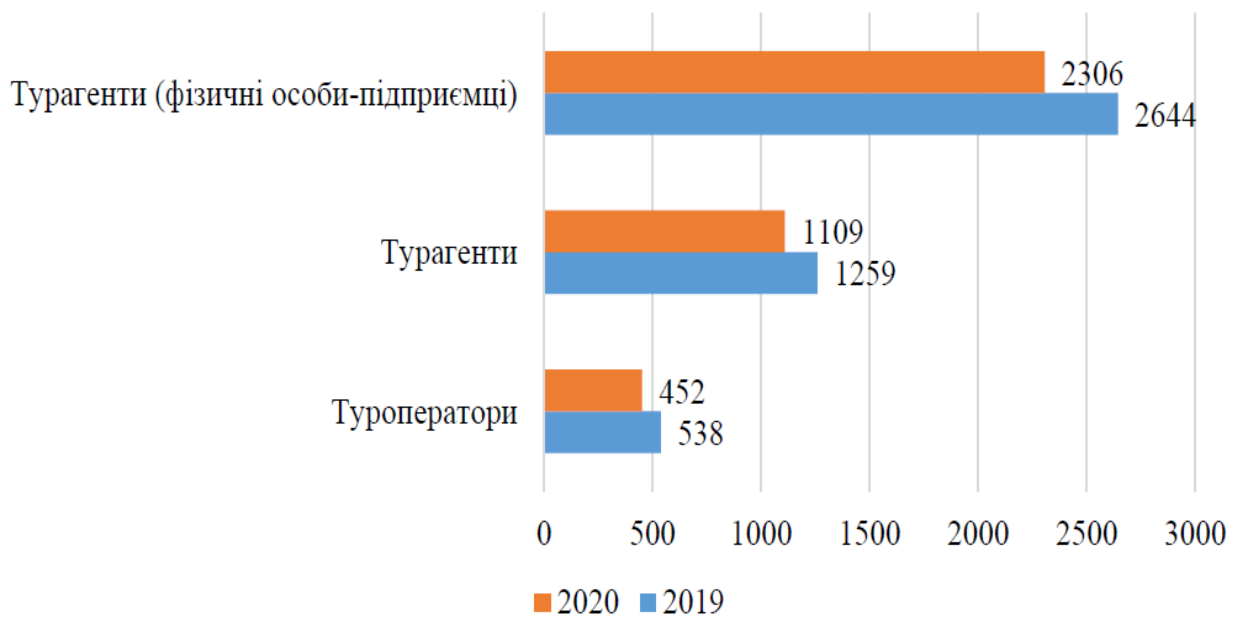

Рис. 2.1.2 Кількість суб'єктів туристичної діяльності України у 2019-2020 рр. [18]

Упродовж 2020 р. кількість путівок, реалізованих суб'єктами туристичного ринку (не залежно від організаційно-правової форми) становила 1,418 млн. одиниць, з них 1,225 млн путівок були реалізовані юридичними особами, а 0,192 млн путівок – фізичними особами-підприємцями), тобто у загальному на 57,6 % менше порівняно з даними за 2019 р., коли загальна проданих путівок становила 3,345 млн одиниць. Динаміку кількості реалізованих турпутівок за період 2019-2020 рр. зображено на рис. 2.1.3.

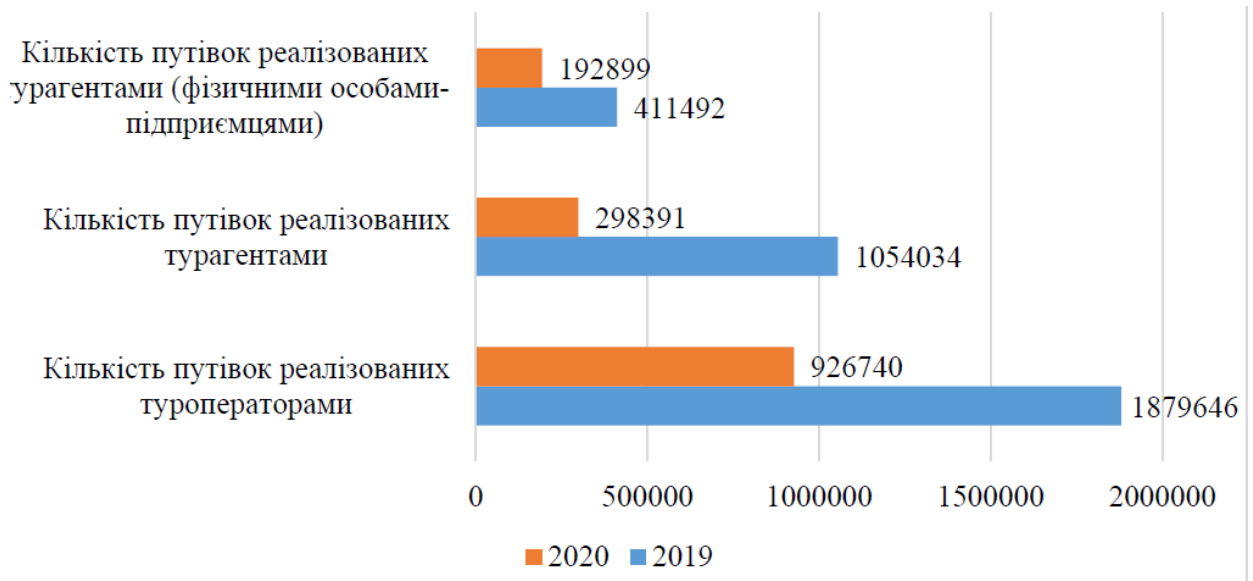

Рис. 2.1.3 Кількість реалізованих туроператорами та туристичними агентствами туристичних путівок у 2019-2020 рр. [18]

Загальна вартість путівок, які були реалізованими туроператорами та турагенствами не залежно від їх організаційно-правових форм господарювання становила 32,756 млн грн. у 2020 р., що на 53 % нижче ніж порівняно з 2019 р., вартість в якому становила 69,760 млн грн. Наочно, динаміка сумарної вартості путівок за період 2019-2020 рр. зображена на рис. 2.1.4.

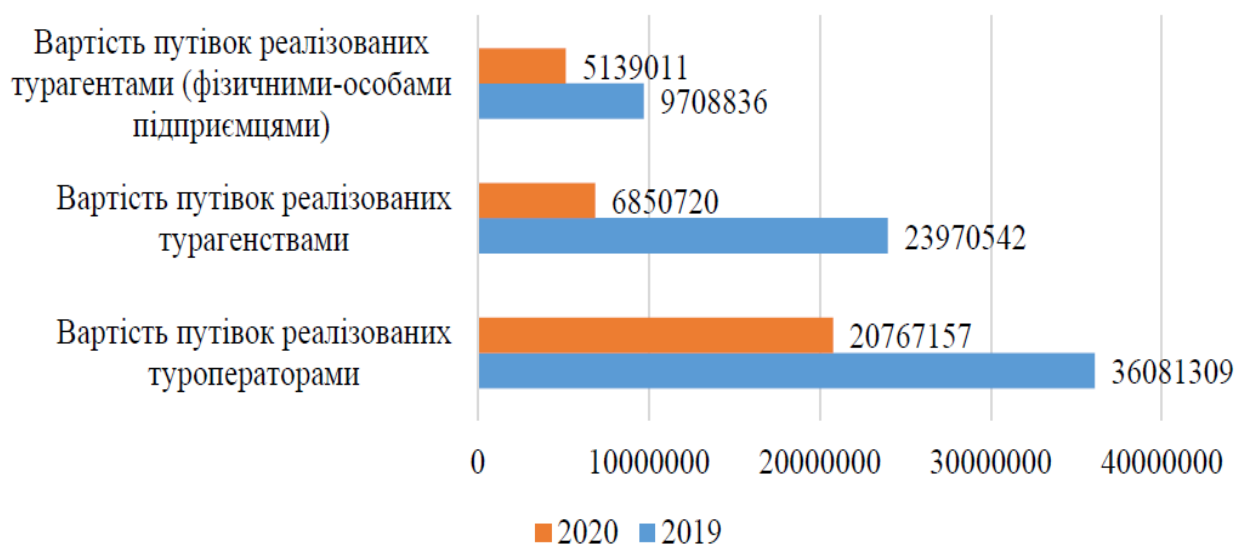

Рис. 2.1.4 Динаміка сумарної вартості турпутівок, які були реалізованими туроператорами та турагенствами у 2019-2020 рр. [18]

Слід відзначити, що загальна кількість туристів, які скористалися послугами турагенств та туроператорів для придбання путівок впродовж 2020 р. становила 2,360 млн осіб, що на 61,5 % нижче, у 2019 р., коли було зафіксовано 6,132 млн звернень. Динаміку скорочення кількості туристів, які обслуговувалися туроператорами та турагентами впродовж 2019-2020 років зображено на рис. 2.1.5.

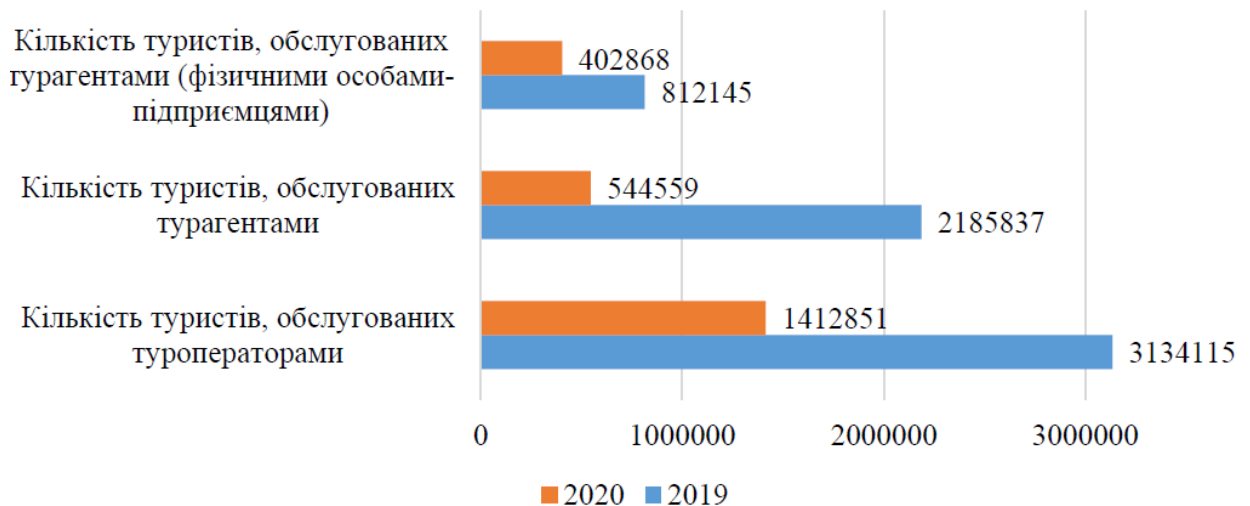

Рис. 2.1.5 Динаміка кількості туристів, які одержали послуги туроператорів та туристичних агентів у 2019-2020 рр. [18]

Деякі дані за період коронавірусної кризи свідчать про неповноту інформації про динаміку розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України. Перше за все, відмітимо, що, здійснюючи розподіл туристів за критерієм мети здійснення подорожі, можливо зауважити наступну тенденцію. Максимальна частка туристів, а саме 96,1 % або ж 2,269 млн осіб подорожували за для відпочинку, 61,198 тис. осіб або 2,6 % подорожували для роботи чи навчання, порівняно незначна кількість, 17,921 тис. осіб або 0,8 % мали на меті лікування. У сфері спеціалізованого туризму та іншого відпочинку було зафіксовано відповідно по 4584 та 5766 туристів. З метою спортивного туризму здійснювали подорож 1538 особи або ж лише 0,1 % від загальної кількості.

Наочно, розподіл туристів відповідно до мети поїздки впродовж 2020 р.

у відображено на рис. 2.1.6.

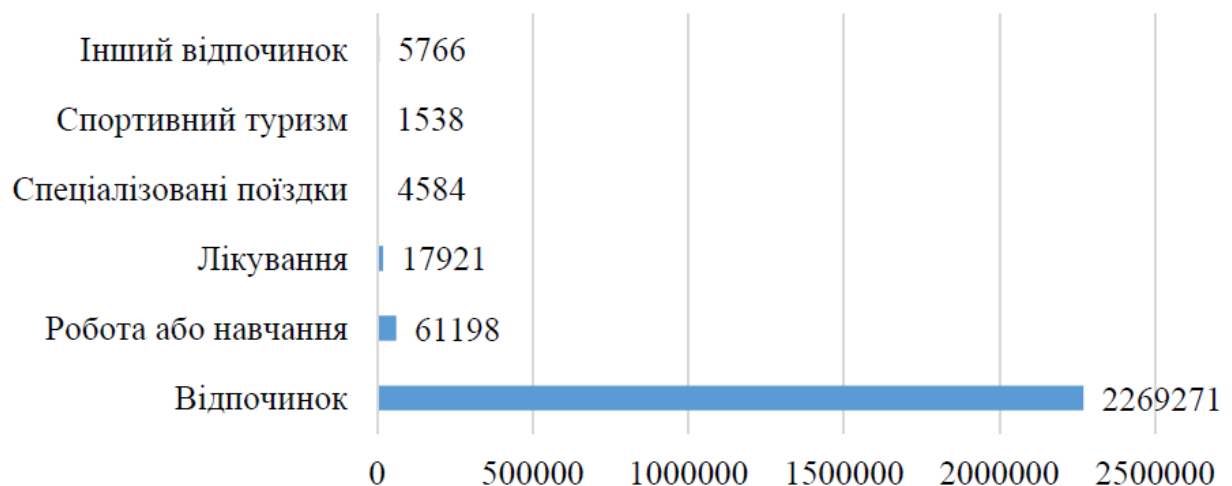

Рис. 2.1.6 Розподіл туристів відповідно до мети подорожування у 2020 р. [18]

Далі, що стосується структури на туристичні послуги впродовж 2020 р. в Україні, відповідно до напрямів подорожі, можливо зауважити, що обсяг виїзного туризму, становив 1 758 107 осіб, що майже в 9,4 рази більше порівняно з внутрішнім туризмом, який становив 187 530 осіб, а також в 149 разів вище за в'їзний туризм, який становив 11 773 осіб. Загальний стан розподілу туристів у відповідності до місця переміщення, можна побачити з даних, наведених на рис. 2.1.7.

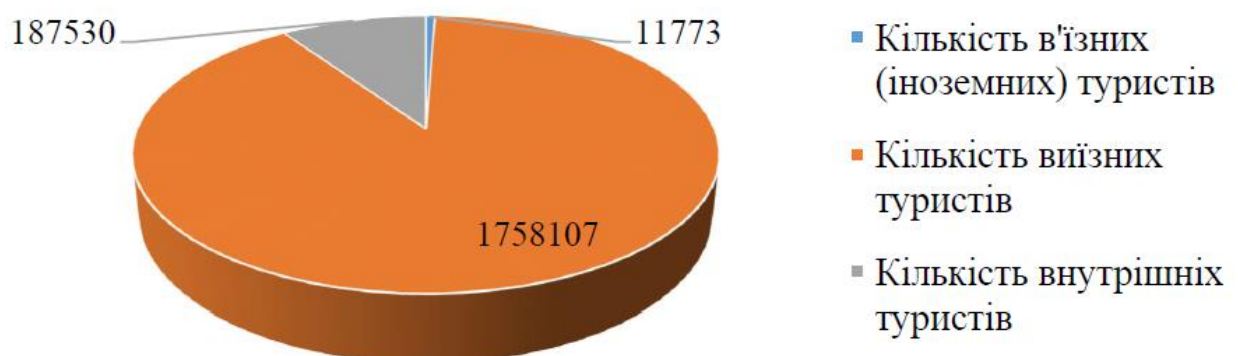

Рис. 2.1.7 Частка туристів за місцем переміщення у 2020 р. [18]

Наведені дані по внутрішньому туризму є, очевидно неповними, на що необхідно звернути увагу у контексті розробки стратегії екосистемного відновлення туристично-рекреаційного потенціалу. Частково неповнота

даних може бути компенсована за рахунок інших інформаційних джерел. Однак і відповідно до статистичних даних Державного агентства розвитку туризму, за рахунок туризму приріст надходжень до бюджетів громад України впродовж 2021 р. становив 86,8 % в порівнянні з 2020 р., що в абсолютному вираженні становило 244 млн грн. за ставки туристичного збору за кожну добу тимчасового розміщення на рівні до 0,5 % для внутрішнього та до 5 % для в'їзного туризму. Максимально популярними DESTINATIONAMI, відповідно до розмірів сплати туристичного збору протягом пандемії були м. Київ, Одеська, Львівська, Київська та Закарпатська області.

Зміна епідеміологічної ситуації і поширення вакцинування сприяла тому, що кількість іноземців, які перетнули кордон України впродовж 2021 р.у порівняно з кількістю, яка мала місце впродовж 2020 р., підвищилася на 26,3 % та становила майже 4,271 млн осіб [113].

Найбільш популярною впродовж 2021 р. Україна була серед громадян багатьох країн, топ-10 з яких наведено на рис. 2.1.8.

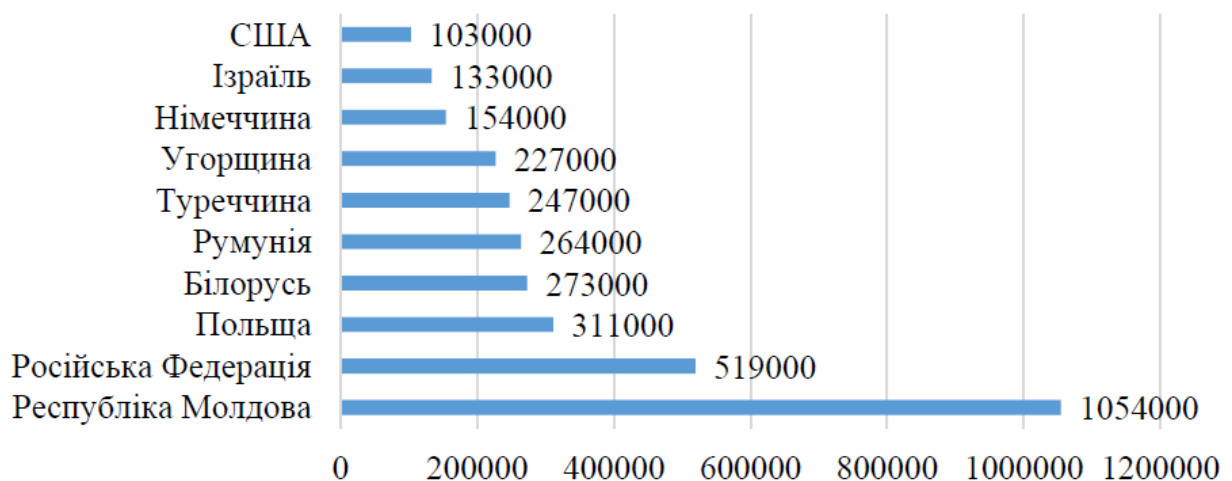

Рис. 2.1.8 Топ-10 країн, громадяни яких відвідали Україну у 2021 р. [78]

Кількість українських громадян, які здійснили перетин кордону держави впродовж 2021 р. порівняно з кількістю, яка мала місце в 2020 р., підвищилася на 30,7 % та дорівнювала 14,7 млн осіб; серед найбільш популярних країн були Польща та Туреччина (рис. 2.1.9) [7].

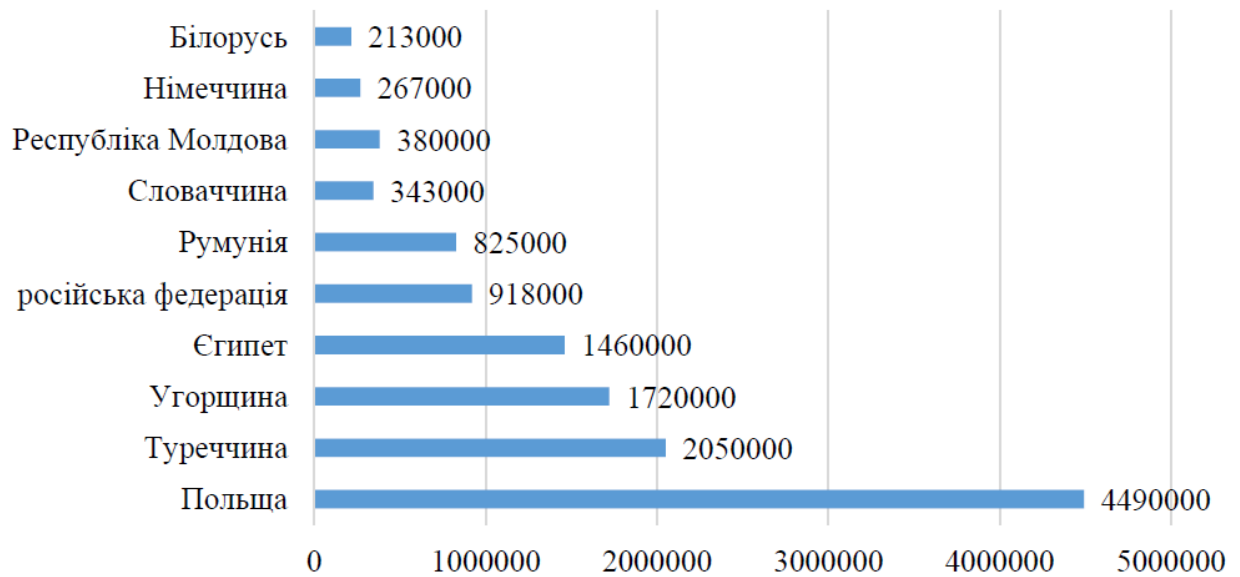

Рис. 2.1.9 Топ-10 країн, до яких виїжджали громадяни в Україну у 2021 р. [78]

В цілому, наведені вище дані засвідчують, що впродовж 2021 р. у зв'язку з частковим вирішенням проблеми пандемії спостерігалось відновлення туризму. Почали формуватися позитивні тенденції щодо підвищення кількості іноземних відвідувачів в Україну та стимулювання українців більш активно використовувати місцеві туристично-рекреаційні ресурси. Так, з позитивними перспективами та сподіваннями туристична сфера перейшла 2022 рік, зіштовхнувшись, натомість, з повномасштабним вторгненням росії в Україну, яке відбулося 24 лютого 2022 р.

Протягом 2021 р. від іноземних партнерів та розвідки надходила тривожна інформація щодо намірів росії; на початку 2022 р. побоювання зростали. Значна кількість посольств сусідніх держав виїхала за межі держави або ж до західних областей України. Окрім цього, поступово міжнародні авіалінії призупинили авіасполучення з нашою державою. З 24 лютого 2022 р. унаслідок повномасштабної війни, мільйони українців втратили домівки та засоби до існування, були змушені отримати статус внутрішньо переміщених осіб і біженців. Дії, викликані військовою агресією росії кардинально змінили звичний устрій та спосіб життя українця. За

офіційною статистичною інформацією вже станом на квітень 2022 р. 7,1 млн українців були зареєстровані, як внутрішньо-переміщені особи [17]. Значна кількість населення переїхала із місць постійної реєстрації, які знаходяться в небезпечних зонах, але не здійснили реєстрації статусу внутрішньо-переміщенні особи.

Для розміщення внутрішньо-переміщених осіб були задіяні об'єкти туристично-рекреаційного потенціалу – туристичні комплекси, готелі, гуртожитки, заклади харчування, у т. ч. пов'язані із туристичним бізнесом.

Багато господарюючих суб'єктів вимушено припинили діяльність або призупинились до релокації, а туристична сфера узагалі була поставлена «на паузу». Наразі, певна частина туристичних фірм так і не змогла відновитися і припинила діяльність. Однак, деякі підприємства оперативно переорієнтувалися на інші туристичні ринки. Так, наприклад, у квітні відомий в Україні туроператор, як Join UP! розпочав діяльність в країнах Балтії [120]. Завдяки такому кроку, з'явилася можливість не тільки зберегти цінні в умовах війни робочі місця для українців, але і підтримати вітчизняну економіку.

Незначне пожвавлення туристичної діяльності в Україні протягом 2022 р. було зумовлено тим, не зважаючи на воєнні дії, у відносно безпечних регіонах нашої держави залишилась можливість відвідувати туристичні об'єкти, музеї, заклади відпочинку та тощо. Окрім цього, в даних регіонах інфраструктура залишається розвиненою на доволі високому рівні, логістика була відновлена.

У першій половині 2022 р. у внутрішній попит на відпочинок склав лише 10 % від показників за аналогічний період 2021 р. Суттєво підвищився попит на тури за морськими напрямками. Внаслідок окупації росії значної території України, суттєвим залишається попит на тури до Одеської області, де, утім, зберігається висока небезпека мін та обстрілів. Відповідно, серед українських туристів, котрі мають право на перетин державного кордону,

більшість орієнтувались на тури до Болгарії, Туреччини, Єгипту, Прибалтійських країн [29; 90].

Не зважаючи на військові дії, вітчизняний туризм намагається покроково відновитися, але на перешкоді цьому стоять не лише небезпека ракетних обстрілів, наслідки мінувань, але і суттєві руйнування туристично-рекреаційної системи України [67].

У наступному підрозділі аналіз природних і соціально-економічних рекреаційних ресурсів України.

2.2 Аналіз природних і соціально-економічних рекреаційних ресурсів України

Україна володіє значними природними і соціально-економічними рекреаційними ресурсами, які використовуються або можуть бути використані для відпочинку, оздоровлення, лікування і пізнавальної діяльності людей. Їх склад, структура, якість, потужність, ступінь використання та освоєння характеризуються значною регіональною диференціацією.

Природні ресурси мають дуже високий ступінь територіальної локалізації. Найбільша частка серед структурних компонентів природно-ресурсного потенціалу України, за оцінками фахівців, належить земельним (близько 45 %) і мінеральним (близько 30 %) ресурсам. За запасами водних ресурсів із розрахунку на одиницю площі й на одного жителя Україна посідає одне з останніх місць у Європі. Україна має потужний рекреаційний потенціал. Сприятливі природно-кліматичні умови, природні об'єкти лікувально-рекреаційного значення мінеральні води, лікувальні грязі, ропи тощо наявні у більшості регіонів України. Значним рекреаційним потенціалом володіють окремі сільськогосподарські регіони зі збереженими

природними ландшафтами та можливостями виробництва екологічно чистих продуктів харчування. Саме вони можуть стати територіями розвитку сільського туризму, який користується особливою популярністю у європейських країнах. Наявність значної кількості історико-культурних об'єктів, архітектурних пам'яток, збереження народних промислових ремесел, національно-етнографічних традицій та особливостей регіонів є основою для розвитку туризму.

Водночас значна кількість регіонів країни характеризується складною екологічною ситуацією. До умовно чистих територій належить менше 10% площі України. Це Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Сумська, Чернігівська, Черкаська і Полтавська області та АР Крим.

Найбільший сумарний природно-ресурсний потенціал мають Донецька (більше 12 %), Дніпропетровська (11 %) і Луганська (близько 9 %) області. Найпривабливішими регіонами з точки зору сукупності компонентів і властивостей довкілля, які сприяють рекреаційній діяльності, є АР Крим та Закарпатська область (близько 30 %), Київська та Івано-Франківська (до 20 %), Одеська та Львівська (близько 15 %), Харківська (понад 15 %) області.

Водночас, незважаючи на економічну доцільність та високу потребу в розвитку рекреаційної сфери, простежується значна територіальна диференціація рівня освоєння та використання рекреаційного потенціалу. У деяких регіонах України рекреаційний потенціал недовикористовується або використовується неефективно. Така ситуація склалася в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях, де разом із високим ступенем використання сукупного природно-ресурсного потенціалу та значним рівнем освоєння оздоровчих та рекреаційних територій простежується недовикористання наявного рекреаційного потенціалу. Разом із тим позитивним є той факт, що за прогностичними оцінками фахівців до 2026 р. підвищиться рівень освоєння та використання рекреаційного

потенціалу України в цілому та її окремих областей, а саме: Вінницької, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької областей та АР Крим (табл. 2.2.1).

Таблиця 2.2.1

Оцінка освоєння та перспектив розвитку оздоровчих та рекреаційних територій України [92]

Регіон	Освоєно на кінець 1999 р., тис. га	Рейтинг регіонів за рівнем освоєння території	Прогноз освоєння на кінець 2026 р., тис. га	Рейтинг регіонів за прогнозованим рівнем освоєння території
Донецька, Луганська області	166,5	2	336,1	6
Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області	106,7	6	236,0	7
Полтавська, Сумська, Харківська області	165,2	3	657,8	2
Київська, Черкаська області	117,3	5	191,0	8
Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області	150,6	4	438,1	4
Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області	103,0	7	460,0	3
АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області	86,4	8	398,0	5
Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області	208,3	1	948,0	1
Україна	1104,0	-	3665,7	-

Актуальність забезпечення сталого розвитку рекреаційної сфери України посилюється загальносвітовими тенденціями розвитку сфери послуг, серед яких пріоритетні позиції належать саме туристсько-рекреаційній діяльності. Це також одночасно є актуальним в умовах зростання потенційного попиту на рекреаційні послуги з боку населення України, пов'язаного зі зниженням рівня здоров'я населення, наявністю депопуляційних тенденцій, підвищенням рівня культурно-пізнавальних

потреб населення України тощо.

Але недостатня ефективність державного управління рекреаційним комплексом України тривалий час стримувала розвиток та перешкоджала ефективному функціонуванню рекреаційної сфери як у цілому країни, так і окремих її регіонів. За цей період було накопичено проблеми, які мають негативний вплив на соціальну й економічну доцільність використання наявного рекреаційного потенціалу України. Серед них найбільш вагомими є: слабка інноваційно-інвестиційна активність у формуванні та використанні рекреаційного потенціалу регіонів України; дефіцит інвестицій у цілому та обмеження іноземних інвестицій (особливо довгострокових) у розвиток рекреаційної сфери; незабезпечення комплексного використання курортно-оздоровчих територій; недостатня розвиненість інфраструктури рекреаційної сфери та обслуговуючих галузей; невваженість цінової політики галузі; незадовільні умови подорожування туристів; незадовільний стан матеріально-технічної бази, високий рівень зношеності основних фондів рекреаційної сфери; низька комфортність і умови проживання в об'єктах рекреаційної сфери; низький рівень та якість послуг, що надаються в туристичній та курортно-оздоровчій сфері, їх невідповідність світовим стандартам; сталі тенденції скорочення кількості закладів санаторно-курортної та оздоровчої сфери та кількості в них ліжок; недостатня забезпеченість закладів санаторно-курортної та оздоровчої сфери медичним персоналом; руйнація системи соціального туризму та надання рекреаційних послуг, практична недоступність до рекреаційних ресурсів малозабезпечених верств населення, зменшення кількості осіб, що оздоровилися; значне зменшення центрів дозвілля, аварійний стан значної кількості закладів культури, мистецтва, дозвілля та бібліотек; незабезпеченість туристичної галузі деяких регіонів висококваліфікованими фахівцями тощо.

Визначені проблеми мають певну регіональну специфіку, яка потребує урахування при формуванні державної політики щодо розвитку рекреаційної

галузі економіки України, проте притаманні країні в цілому [92].

Готельна індустрія є невід’ємною складовою туристично-рекреаційного потенціалу. У 2020 р. в Україні зареєстровано 4523 заклади розміщування (табл. 2.2.2).

Таблиця 2.2.2

Основні показники діяльності колективних засобів розміщування в Україні у 2019-2020 рр. [18]

Показники	Всього		у % 2020 р. до 2019 р.
	2019 р.	2020 р.	
Кількість колективних засобів розміщування, од	5335	4523	84,78
Кількість місць, од.	370560	312093	84,22
Кількість номерів у готелях та аналогічних засобах розміщування, од	83147	78955	94,96
Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення – усього	6960949	3379 475	48,55
з них іноземців	959423	254 410	26,52
Кількість ночівель осіб у колективних засобах розміщення – усього, од	18459138	9142525	49,53
з них ночівель іноземців	2016623	510551	25,32
Юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб			
Кількість колективних засобів розміщування, од.	1626	1337	82,23
Кількість місць, од.	186840	155029	82,97
Кількість номерів у готелях та аналогічних засобах розміщування, од.	39634	37497	94,61
Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення – усього	4604935	2218583	48,18
з них іноземців	812722	218328	26,86
Кількість ночівель осіб – усього, од.	12446841	6227427	50,03
з них ночівель іноземців	1 687148	430744	25,53
Фізичні особи-підприємці			
Кількість колективних засобів розміщування, од	3709	3186	85,89
Кількість місць у колективних засобах розміщення, од	183720	157064	85,49
Кількість номерів у готелях та аналогічних засобах розміщування, од.	43513	41458	95,28
Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення – усього	2356014	1160892	49,27
з них іноземців	146701	36082	24,60
Кількість ночівель осіб – усього, од.	6012297	2915098	48,49
з них ночівель іноземців	329475	79807	24,22

Для порівняння, по всьому світу в цьому ж році налічувалося понад 700 тис. готелів і курортів із більше ніж 16,4 млн готельних номерів [112].

Військові дії на Південному Сході країни, а також нестабільна політична та соціально-економічна ситуація негативно позначилися на ринку туристичних послуг [31]. Спалах Covid-19 став випробуванням для світового та українського готельного ринку, оскільки були встановлені обмеження пересування по країні, повна ізоляція країн та скасовано авіасполучення. Тому всі показники діяльності колективних засобів розміщування в Україні істотно скоротилися відносно 2019 р. На 812 од. зменшилась кількість всіх колективних засобів розміщування (84,78 %), майже наполовину скоротилася кількість осіб, що перебували в колективних засобах розміщення (48,55 %). Найбільше демонструє скорочення показник кількості іноземців, що перебували у підприємствах тимчасового проживання (25,32 %).

Україна постраждала від різкого падіння туристичних потоків через військовий конфлікт на Донбасі, анексію Криму, масові акції протесту в містах України 2013-2014 рр., у результаті чого відбулося значне погіршення іміджу країни. Так, Україна у 2016 р. за рейтингом Всесвітнього Економічного Форуму потрапила у ТОП-10 найнебезпечніших країн для подорожування у світі [82].

За статистичною звітністю у 2020 р. в Україні налічувалося 4523 готелів і інших закладів колективного розміщування із загальною кількістю номерів 37497 і середньою – 52 номери [18]. На сучасному етапі розвитку готельна індустрія України має ряд певних проблем, які перешкоджають відповідності європейським стандартам якості послуг у підприємствах готельного господарства. Незначна їх кількість є готелями міжнародного класу. Лише 197 готелів від загальної кількості мають підтверджений рейтинг класифікації готелів за зірками (5 зірок – 36; 4 зірки – 71; 3 зірки – 59; дві зірки – 15; одна зірка – 16 готелів).

В Україні практично немає таких поширених у світі засобів

колективного розміщення туристів, як moteli, кемпінги, молодіжні бази тощо. А саме такі туристські підприємства могли би забезпечити створення кількості додаткових робочих місць і дати поштовх розвитку галузі. Недостатніми є і обсяги інвестування в оновлення і будівництво нових закладів колективного розміщення туристів. Низьким є рівень конкуренції на готельному ринку, відсутні корпоративні стандарти управління якістю послуг в закладах колективного розміщення туристів.

Проблему становить і невелика кількість кваліфікованих фахівців у галузі обслуговування та управління підприємствами готельного господарства. Технологічна відсталість галузі; високий рівень податкового навантаження; недосконалість законодавчо-правової бази і її невідповідність сучасним вимогам; низька платоспроможність населення теж гальмують розвиток туризму країни і готельної індустрії зокрема.

На функціонування туристичної індустрії та колективних засобів розміщування значно впливає економічна та суспільно-політична криза, посилення податкового та регуляторного тиску, різке падіння доходів населення, спад ділової та туристичної активності, зростання цін на послуги тощо [8].

В Україні спостерігається невідповідність цін рівню якості готельних послуг. Вартість проживання в українських готелях в 2-3 рази перевищує вартість проживання в готелях аналогічного рівня країн Європи, що зумовлено неналежним державним регулюванням цієї сфери (відсутній державний орган з обліку готелів та інших закладів розміщення, регулювання та контролю за їх діяльністю) та низьким рівнем диференціації готельних послуг (слаборозвинена мережа хостелів, moteli, кемпінгів, пансіонатів та ін.) [54].

Готельне господарство є однією зі складових частин туристичної індустрії. Відповідне обслуговування та якість проживання суттєво впливають на рівень туристичного сервісу та подальший його розвиток.

Туристична сфера загалом та готельна індустрія зокрема стають швидко зростаючим бізнесом, що приносить значні грошові надходження, у тому числі валютні. Україна має величезний потенціал і можливості для подальшого розвитку готельної і туристичної сфери за сприятливих умов та залучення інвестицій у сферу туризму й готельної індустрії. Україна зацікавлена у створенні привабливого конкурентоспроможного туристичного продукту на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристські потреби населення країни й іноземців і цим самим забезпечити загальний розвиток туристичної індустрії та інфраструктури регіонів країни. Для комплексного і якісного розвитку готельної індустрії в Україні найперше потрібна стабільна військова і політична ситуація, а також створення сприятливого бізнес-клімату, який привабить інвестиції в туристичну галузь країни [93].

Ключовою тенденцією функціонування сфери готельного господарства країни є розвиток підприємств готельного господарства та розвиток еко-готелів, які дуже поширені на рекреаційних територіях. Українські підприємства готельного господарства, що пройшли екологічну сертифікацію Green Key, наведені в таблиці 2.2.3.

Таблиця 2.2.3

Українські підприємства готельного господарства, що пройшли екологічну сертифікацію Green Key [105]

Місце розташування	Кількість «зелених» готелів	Назва еко-готелю
1	2	3
м. Київ	3	Radisson Blu Hotel
		Rus Accord Hotel
		Баккара Арт-готель
Київська область	2	Maison Blanche (Березівка) Екодім
		Maison Blanche (Mytnitsa) Екодім
м. Львів	3	Reikartz Dworzec Lviv
		Reikartz Medievale Lviv
		Дністер Прем'єр Готель
м. Миколаїв	1	Reikartz Рівер Миколаїв
м. Запоріжжя	1	Reikartz Запорізький

Продовж. табл. 2.2.3

1	2	3
м. Дніпро	1	Reikartz Дніпро
м. Харків	1	Reikartz Харків
Закарпатська обл.	1	Ковчег

Світове господарство нараховує понад 124 готелі, відзначені сертифікацією програми Green Key, еко-готелі України становлять майже 11 % від загальної кількості таких готелів. Україна знаходиться на четвертому місці за кількістю «зелених» готелів світу.

Ринок ресторанного бізнесу в країні є досить нестабільним в період з 2012-2019 рр., за стрімкими підйомами спостерігається не менш стрімке падіння кожні півтора роки. Наприклад основним поштовхом для зростання у 2012 р. було «Євро – 2012».

У 2014 р. в Україні припинили роботу близько 5 тис. ресторанів і кафе (у 2013 р. їх було 20578, у 2014 р. – 19640), 6 % барів (у 2013 р. було 2146, у 2014 р. – 2017), 3 % їдальнь (у 2013 р. було 9441, у 2014 р. – 9157); усього кількість закладів ресторанного господарства зменшилась на 5 % (у 2013 р. було 20578, у 2014 р. – 19640), основною причиною таких подій стала анексія Криму, саме тоді Україна втратила 1700 закладів, а після початку бойових дій на Донбасі припинили роботу близько 3 тис. ресторанів. У цей період через кризу почали закриватися ресторани по всій країні. Лідером із закриття закладів, крім Криму та Донбасу, став Київ, де припинили роботу понад 100 ресторанів. У зв'язку із вищезазначеним, ресторатори поступово почали пристосовуватися та шукати нові можливості для збереження бізнесу, оптимізувати витрати.

Ситуація ринку ресторанного бізнесу в 2015 р. була трохи кращою, ніж у 2014 р. За 2018 р., закрилося 143 ресторани, тоді як відкрилося 58 нових закладів, також припинилося падіння відвідуваності. Тоді в Україні сформувався певний прошарок населення, яке харчується поза межами дому, і його кількість перестала скорочуватись.

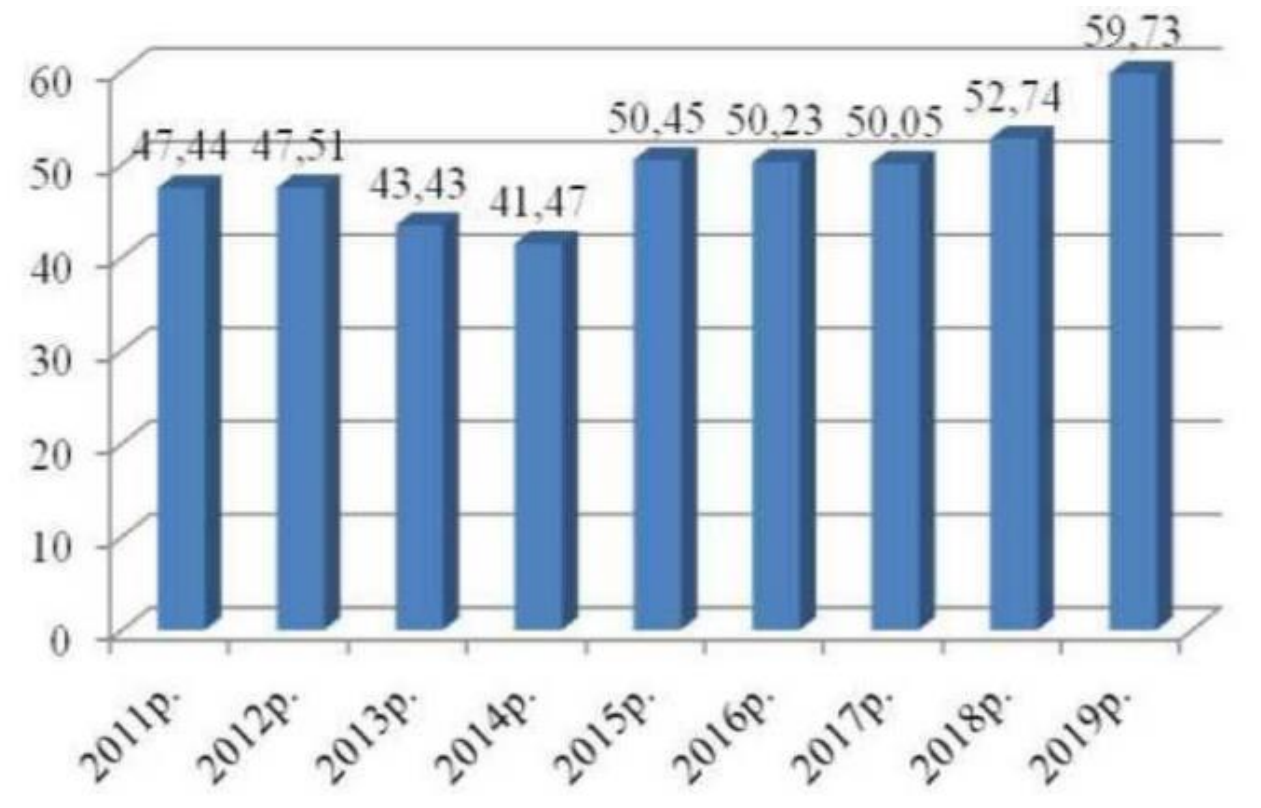

Рис. 2.2.1 Кількість підприємств ресторанного господарства за період 2011-2019 рр. [105]

Наприкінці 2015 р. ситуація покращилася: в Україні відкрилось близько 100 нових закладів ресторанного господарства, що дало змогу вважати, що ресторатори все ж навчаються пристосовуватися до кризи та нести найменші втрати. Загалом за період 2015 р. кількість ресторанів збільшилась на 1 % (у 2014 р. було 1408, у 2015 р. стало 1422), кафе, закусочних, буфетів – на 2 % (у 2014 р. було 5327, у 2015 р. стало 5415), барів – менше ніж на 1 % (у 2014 р. було 2017, у 2015 р. стало 2030), а їдальнь стало менше майже на 2 % (у 2014 р. – 9157, у 2015 р. – 9039); усього кількість закладів ресторанного господарства збільшилась на 2 % (у 2014 р. було 19640, у 2015 р. стало 19662).

Функціонування та розвиток туристичної галузі безпосередньо залежить від розвинутої туристичної інфраструктури та туристичних ресурсів (природних, етнічних, історико-культурних, розважальних та

інших).

Розрахунки показників ступеня реалізації потенціалу культурної спадщини України показали, що має місце значна диференціація в рівнях, адже максимальне середнє значення (м. Київ) інтегрального показника ступеня реалізації історико-культурного потенціалу перевищує мінімальне середнє значення (Сумська область) у 73 рази. Також з'ясовано, що більшості областей України властивий показник використання об'єктів культурної спадщини нижчий від середнього рівня.

На підставі середнього показника здійснено типізацію областей за рівнем використання культурної спадщини. За значенням цього показника області України можна поділити на 5 типів: найнижчий, нижчий від середнього, середній, вищий від середнього, найвищий.

Узагальнюючим критерієм виступає ранг області на основі загального їхнього ранжування за рівнем показника ефективності реалізації потенціалу культурної спадщини в областях України та містах з особливим статусом.

Найвища ефективність використання потенціалу культурної спадщини спостерігається у групі «Лідери» (1-2 місце) – м. Київ та Львівська область, які є домінуючими традиційними історико-культурними центрами.

Одеська, Дніпропетровська й Харківська – це області, які мають середній і близький до середнього показник використання об'єктів культурної спадщини (3-8 місця). Області цієї групи значно поступаються ступенем реалізації потенціалу культурної спадщини м. Київ і Львівській області. Високі показники реалізації історико-культурного потенціалу в східних областях досягнуті внаслідок розвинутої тут ділової активності та переважно, ділового туризму.

«Основний» масив (9-23 місця) включає області з показником нижчим за середній: Запорізька, Івано-Франківська, Полтавська, Вінницька, Закарпатська, Тернопільська, Черкаська, Хмельницька, Чернігівська, Волинська, Херсонська, Чернівецька, Київська та Рівненська.

Миколаївська, Кіровоградська, Житомирська, Сумська – це області з найменшим рівнем використання об’єктів культурної спадщини, які включено до групи «Аутсайтери» (24-27 місця).

Рейтинг історико-культурного потенціалу та ефективності його реалізації показав, що основними туристичними областями України є м. Київ, Львівська та Одеська. За ними йдуть області Східної України: Дніпропетровська, Харківська та Запорізька. Головним туристичним центром України є Київ: крім значної кількості об’єктів туризму він являє собою приклад розвитку всіх компонентів потенціалу туристичної галузі (рис. 2.2.2).

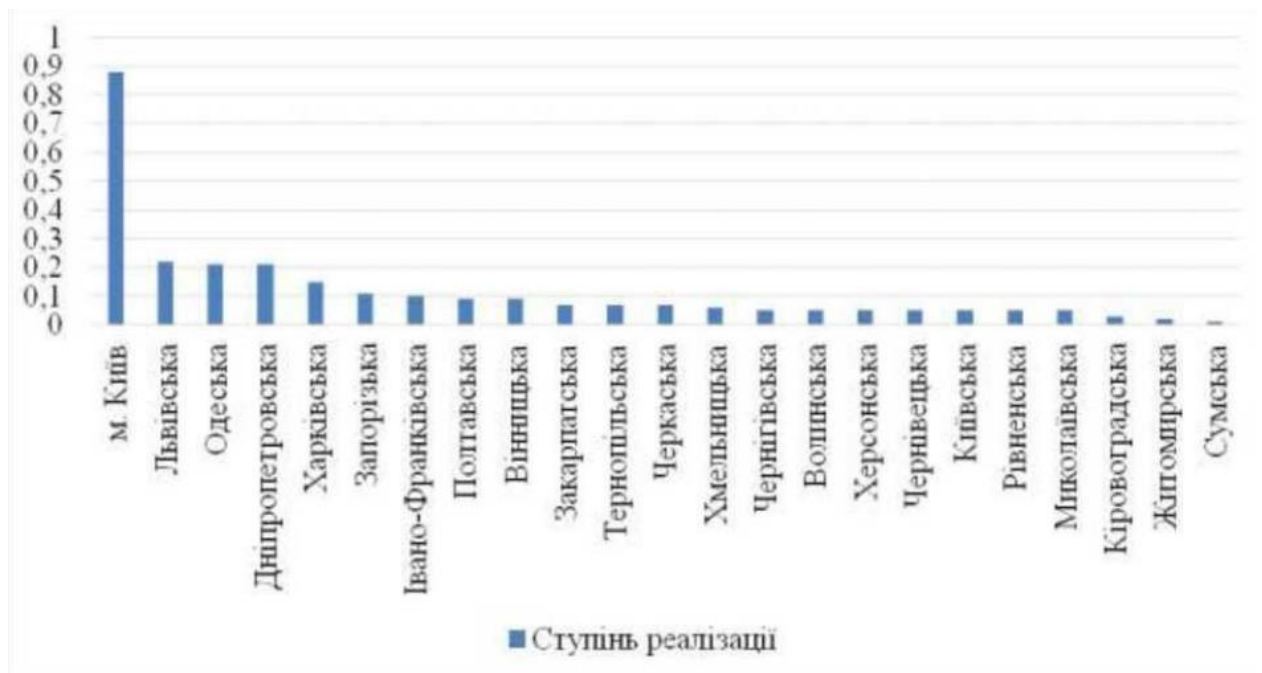

Рис. 2.2.2 Ступінь реалізації історико-культурного потенціалу України [105]

У наступному підрозділі нами буде здійснено дослідження чинників розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України.

2.3 Дослідження чинників розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України

Розвиток ринкових відносин в Україні сприяв утвердженню туристичної галузі як однієї з найбільш динамічних та перспективних галузей світової економіки. Україна володіє ресурсами, необхідними для розвитку всіх видів туризму: комплекс історико-культурних та архітектурних пам'яток, краса природи (два моря, сотні озер, тисячі річок, безмежні ліси, різноманіття агроландшафтів), доброзичливе, гостинне населення, своєрідна культурно-історична спадщина. Транспортне сполучення в Україні відносно розвинуте (повітряний, залізничний, автомобільний транспорт) і не є перешкодою для розвитку туризму. Є в наявності карти всіх регіонів, запроваджений безвізовий режим.

Згідно з рейтингом Expat Insider 2016, який проводило міжнародне співтовариство InterNations з питань туристичної привабливості, по деяких позиціях Україна демонструє досить високі конкурентні показники. Так, у категорії «легкість облаштування» з 67 країн ми на 24 місці. У субкатегорії: «пошук друзів» – 5 місце; «гостинність» – 15 місце, «доброзичлива країна» – 19 місце. Також респонденти оцінювали рівень задоволеності своїм особистим фінансовим станом і чи є він є прийнятним для їх повсякденного життя в Україні.

Так, в категорії «особисті фінанси і вартість життя» Україна посіла перше місце за доступністю вартості проживання, друге – за рівнем задоволеності особистим фінансовим станом для іноземців. 76 % в цілому задоволені своїми фінансами, майже три чверті респондентів (74 %) вважають, що їх наявний дохід більше, ніж те, що їм потрібно заробляти на життя в Україні. В цілому, 85 % опитаних задоволені своїми витратами в Україні. Саме показник прожиткового мінімуму іноземці називають визначальним у вирішенні питання про відвідування або переїзду в

Україну [79].

На рис. 2.3.1 представлено систему показників, які надають можливість реалізації та розвитку туристичного потенціалу країни. Вони визначають географічне положення, історичні, просторові, природні, економічні, політико-правові, екологічні, демографічні, соціальні, культурні, інфраструктурні, технологічні, організаційно-управлінські, інноваційні та кадрового забезпечення.

Рис. 2.3.1 Показники туристичного потенціалу України [34]

Щодо природно-рекреаційних показників, Україна належить до країн з високою інтенсивністю використання природних ресурсів. На даний час в нашій державі створено 11 національних природних парків, 4 біосферних

заповідники, 17 державних природних заповідників, численні заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва. Найвідомішими є біосферний заповідник «Асканія-Нова» (Херсонська область), Шацький національний природний парк (Волинська область), дендропарки: «Софіївка» (Черкаська область), «Олександрія» (Київська область), Тростянецький (Чернігівська область), парк у Качанівці, острів Хортиця, Карпатський біосферний заповідник та інші. Лісові ресурси становлять 14 % території України. Водні ресурси (Чорного та Азовського морів, понад 70 тис. річок, найбільші з яких Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець та Дунай, а також понад 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водойм), лісові (передусім, ліси гірських районів та ті, що знаходяться поблизу водойм і річок), каньйони Дністра (на Тернопільщині), пам'ятки природи – Скелі Довбуша, Кам'яні Могили, Великий каньйон у Криму, урочище Монастирище, біосферні заповідники (Карпатський площею 53,6 тис. км², або 2,5 % території Карпатського регіону, де сконцентровано найбільші у Європі ділянки букових та ялиново-букових пралісів і 2,2 тис. видів живих організмів; Дунайський тощо), острів Зміїний у Чорному морі тощо. За деякими оцінками, Україна має понад 70 тис. видів живих організмів, вартість яких оцінено в 7,6 трлн дол. США. За видовим багатством, зокрема, рідкісних видів, Україна посідає сьоме місце у Європі, а за кількістю збережених, глобально уразливих європейських видів – п'яте.

Мисливські угіддя уманських лісів Ківерцівського району, Волинської області, вже стали місцем активного відпочинку любителів полювання з Італії, Франції, Німеччини та Бельгії; гірські та гірськолижні курорти Карпат, освоєвані донедавна вітчизняними туристами та туристами з пострадянських раїн, поступово стають привабливими для відвідувачів із сусідніх східноєвропейських країн. Підвищенню зацікавленості останніх має сприяти реалізація із залученням румунських та угорських партнерів спільного в рамках Карпатського єврорегіону проекту «Карпатський трамвай» з

використання збудованих у першій половині минулого сторіччя ділянок гірських вузькоколіїних залізниць. Створення тут мережі історичних залізниць сприятиме формуванню єдиної культурної сфери за участю п'яти сусідніх країн, що зробить його привабливим для іноземних туристів. Саме в Карпатах знаходиться (за твердженням українських географів) центр Європи (неподалік Рахова), де можна проводити міжнародні фестивалі культури та мистецтв. Доцільним є створення, разом з Румунією, біосферного резервату у Мараморських горах, встановлення руху пасажирських потягів Транскарпатською магістраллю між Києвом та Бухарестом через Рахів.

Родовища зі значними ресурсами лікувальних грязей, які розташовані на прибережних територіях півдня України, та мінеральних і радонових вод Карпатського та лісостепоного регіонів, становлять основну частину рекреаційного потенціалу України, що має міжнародне значення для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. У передгір'ї Карпат на висоті 350 м над рівнем моря розкинувся один із найвідоміших бальнеологічних курортів України Трускавець, у ньому зосереджені великі запаси підземних мінеральних вод (найвідоміші – «Нафтуса», «Софія», «Марія») та лікувального озокериту. Щорічно курорт відвідує близько 200 тис. відпочивальників. Останнім часом він набуває популярності серед туристів з Німеччини, Польщі, Ізраїлю, Канади і США, де відкрито представництва ЗАТ «Трускавецькурорт».

На території держави функціонує більше 3000 закладів оздоровлення та відпочинку, майже півтори тисячі готелів, кемпінгів тощо. Діяльність понад 3000 підприємств пов'язана з обслуговуванням туристів та туристичною діяльністю загалом. Постійно збільшується кількість компаній, які пропонують туристичні путівки в місця відпочинку як в Україні, так і за кордоном. Щоправда, значна їх частина є посередниками, пропонуючи послуги іноземних туристичних компаній і додаючи до них лише частку своїх [108].

Культурно-історичні показники. Історико-культурні пам'ятки є також ваговою складовою туристичного потенціалу України. Загалом в Україні на державному обліку перебуває 57206 пам'яток археології (в т. ч. 418 пам'яток національного значення), 5,9 тис. – пам'ятки монументального мистецтва, 16,3 тис. – пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтні (з них 3,5 тис. національного значення). В Україні впорядковано 61 історико-культурний заповідник (13 із них надано статусу національних), до складу яких належать комплекси пам'яток, що мають особливу культурну цінність.

400 населених пунктів постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 26 липня 2001 р. внесено до Списку історичних населених місць України. Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО поповнили Софійський собор з архітектурним ансамблем у Києві, Києво-Печерська лавра, історичний центр Львова та Резиденція Буковинських митрополитів у Чернівцях.

До специфічних ресурсів для розвитку іноземного туризму в Україні варто віднести і спеціальну зону Чорнобильської АЕС, місто Славутич та відпрацьований шахтний фонд Донбасу, де можна запроваджувати, так званий, промислово-екстремальний туризм. У Славутичі вже працює агентство «Туристичний кластер – Славутич». У туристичній інфраструктурі міста тризірковий готель «Європейський» (споруджений будівельниками із Скандинавії), номерний фонд якого заповнюється щорічно на 35-40 %; кілька ресторанів, більярдний і кінноспортивний клуб, яхт-клуб, що має свій готель. Усі ці природні та інші ресурси дають можливість для розвитку широкого спектра як внутрішнього, так і, особливо, іноземного туризму.

Організаційно-економічні показники. Основою інфраструктури туризму є готельне господарство (1,73 тис. готелів загальною площею 1700,6 тис. м² 79,83 тис. номерів) у 2019 р., наявність колективних засобів розміщення (5,34 тис. об'єктів), що матеріально забезпечує функціональну гостинність. Загальна чисельність постійного населення України складає

41,7 млн. осіб станом на 1 вересня 2020 р., які проживають на території 603,66 тис. км, і протяжність автомобільних державних доріг в Україні становить 169,5 тис. км, тобто, Україну можна вважати комфортною для проживання та розвитку туризму. Мережа основних маршрутів поширена по всій країні і з'єднує всі великі міста України, а також надає транскордонні маршрути із сусідніми країнами, з них з твердим покриттям – 165,8 тис. км загальною протяжністю доріг, де реалізовано транспортні, складські та поштові послуги на суму 84 млн грн. у 2020 р., послуг із розміщування та організації харчування на 2,3 млн грн., охорони здоров'я та соціальної допомоги на 5,5 млн грн за II квартал 2020 р.

Ще одним важливим показником туристичного потенціалу є науково-технічний прогрес. Витрати на виконання наукових досліджень і розробок становлять 17,25 млн грн за 2019 р., що на 102 % більше, ніж у 2018 р. [18]. Щодо інституційних та політико-правових показників, то, на нашу думку, їх слід розглядати у єдності. Отже, туристична політика на державному рівні має поєднувати в собі інтереси галузі та суспільства, одночасно дозволяючи суб'єктам туристичної діяльності діяти самостійно [42].

Серед факторів, що стримують розвиток туризму в Україні виділяють економічні та організаційні [46].

До економічних факторів відносяться: відсутність початкового капіталу для інвестування в туристичну інфраструктуру, що позначається на стані транспортного, готельного обслуговування, рівні надання послуг; відсутність системи менеджменту та маркетингового забезпечення туризму для залучення потенційних туристів хоча б на ті об'єкти, що вже мають достатню інфраструктурну забезпеченість для прийому та обслуговування гостей; відсутність спеціальних наукових досліджень в цій сфері та недостатня підготовка необхідних кадрів.

До організаційних факторів можна віднести: нестача кваліфікованих спеціалістів у галузі туризму, здатних взяти на себе розробку, організацію і

проведення туристичних турів; обмеженість туристичних маршрутів в Україні та їх слабка облаштованість; обмежений набір туристично-рекреаційних послуг; дефіцит спеціалізованих організацій у сфері туризму; бюрократичні заборони й обмеження на відвідування туристами привабливих у природному відношенні місць в основному внаслідок недосконалості механізму узгодження дій адміністрацій природно-господарських організацій з менеджерами-організаторами туристичних подорожей та екскурсій; відсутність суспільно орієнтованого інформаційного менеджменту та реклами туризму, моди на туризм; недостатня зацікавленість в туризмі керівників міністерств, державних установ та відомств; відсутність необхідної законодавчої бази для розвитку туризму [46].

Проте, успіх туристичної галузі залежить від злагодженої роботи різних представників суспільства: місцевого населення, органів влади, громадських організацій, туристичних фірм та міжнародних організацій. Кожний із перерахованих суб'єктів має свій інтерес в сільському туризмі і грає свою незамінну роль:

1. Місцеве населення зацікавлено в даному виді діяльності оскільки це забезпечує додатковий дохід господарям садиб і їх сусідам (збут сувенірів, сільськогосподарської продукції, харчування, транспортні послуги і т. д.).

2. Місцева влада повинна підтримувати ідею розвитку туризму, оскільки це надходження додаткових грошей в місцевий бюджет, поліпшення соціальної інфраструктури, створення нових робочих місць. Саме місцева влада може забезпечити податкові пільги особам, що беруть участь в наданні туристичних послуг.

3. Центральна влада повинна підтримати цю ініціативу, оскільки це вид діяльності, який не вимагає значних інвестицій, але покращує туристичний імідж нашої країни. Окрім того, підтримка туризму – це підтримка населення, тобто держава виконує свою соціальну роль.

4. Роль туристичних фірм незамінна в реалізації і рекламі нового

туристичного продукту.

5. Міжнародні організації можуть забезпечити спонсорську та експертну підтримку проекту.

6. Особливу роль в розвитку туризму мають громадські організації. Саме вони об'єднують людей, дозволяють відстоювати їх інтереси, підвищують їх кваліфікацію, навчають їх, сприяють просуванню як самої ідеї розвитку туризму, так і безпосередньо туристичних послуг.

Зараз особливо важлива програма просування самої ідеї розвитку туризму в Україні в цілому. Метою її повинне бути підвищення обізнаності населення і створення позитивного відношення до цього виду відпочинку. В першу чергу мають бути задіяні такі комунікації як телепередачі, інтерв'ю, прес-конференції, статті, семінари, які, не будучи комерційними, викликають довіру і позитивну реакцію. На наступному етапі, коли з'явиться конкурентоздатний «турпродукт», потрібно зайнятися комерційною рекламою, яка може проходити в двох напрямках:

1) пряма реклама об'єктів і маршрутів, видання каталогів з адресами і телефонами;

2) робота з посередниками – турагенствами, агентами і т. д. При наявності конкурентоздатного продукту вони будуть рекламувати і продавати його на комісійних умовах.

Для оцінки розвитку туристичного потенціалу слід здійснити SWOT-аналіз.

Дослідники вважають, що методологія його передбачає попередній аналіз, який ґрунтується на визначенні можливостей і загроз зовнішнього середовища функціонування організації, а також сильних і слабких сторін її внутрішнього середовища [14]. SWOT – це аббревіатура, кожна буква якої розшифровується як: сильні сторони, слабкі сторони, сприятливі можливості, загрози. Це універсальний метод, що особливо ефективний для аналізу туристичного ринку України. Він допомагає визначити обставини розвитку

туристичного ринку країни, для оптимального збалансування внутрішніх переваг та недоліків із зовнішнім впливом сприятливих можливостей та загроз. SWOT-аналіз дає можливість визначити сильні та слабкі сторони туристичного потенціалу України, її можливості та переваги над конкурентами (табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

SWOT-аналіз туристично-рекреаційного потенціалу України [110]

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
1. Багата історія та культурна спадщина. 2. Широка географія та вдале розташування. 3. Розмаїття ландшафту, помірний клімат (лише південна частина – субтропічний). 4. Історичні пам'ятки архітектури, які належать до різних течій та історичних періодів. 5. Наявність ресурсів до створення оздоровчих комплексів. 6. Вдале геополітичне розташування сприяє збільшенню іноземних туристів. 7. Унікальний рекреаційний потенціал. 8. Наявність стратегічних програми розвитку областей.	1. Низький рівень розвитку ринкової інфраструктури, неякісні дороги. 2. Нестабільний рівень сервісу, низька підготовка кадрів. 3. Невідповідність «ціна-якість», висока вартість обслуговування. 4. Відсутність сформованого цілісного бренду України. 5. Високий рівень захворюваності на COVID-19. 6. Недостатня інформаційно-рекламна діяльність щодо України за кордоном. 7. Неефективна державна політика у сфері туризму. 8. Незначна кількість готелів, які відповідають світовим стандартам з надання послуг. 9. Знищення зелених насаджень парків і заповідників. 10. Військові дії на Сході України.
Можливості (O)	Загрози (T)
1. Освоєння нових рекреаційних територій. - Розвиток нових видів туризму. - Розвиток бізнес-активності населення. - Розвиток туристичної інфраструктури. - Покращання рівня обслуговування. 6. Покращання екології, створення умовнепоширення пандемії COVID-19. 7. Розширення та підвищення якості надаваних послуг. 8. Формування позитивного іміджу країни як стабільної та безпечної.	1. Недосконалість і невідповідність міжнародним стандартам законодавства. 2. Зростання конкуренції на ринку туристичних послуг. 3. Нестабільна політична ситуація. 4. Пандемія, техногенні катастрофи. 5. Можливе підвищення цін на відпочинок. 6. Розвиток закордонного туризму в близько розташованих країнах.

Аналізуючи переваги і недоліки, можливості та загрози туристичного потенціалу України, згідно табл. 2.3.1, науковці склали висновок, що розвиток туристичної галузі України має базуватися на таких елементах: сприяння інноваціям та інвестиціям в туристичний та готельний бізнеси; удосконалення роботи транспортної інфраструктури; покращення підготовки кадрів; поліпшення інвестиційного та законодавчого клімату; діджиталізація комунікацій. Без здійснення вищевказаних заходів неможливо побудувати ефективний, стабільно діючий туристичний комплекс. Без зарубіжного досвіду туристичних інновацій та утвердження прогресивних європейських стандартів сервісу стає неможливим сталий розвиток конкурентоздатного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту.

Дослідники вважають, що «... без цілеспрямованих маркетингово-промоційних заходів з інформаційного «прориву» країни буде проблематичною її інтеграція у глобальний ринок туристичних послуг» [101].

Серед основних завдань державної політики в сфері туризму необхідно виділити наступні: розробка законодавчих та фінансово-економічних параметрів розвитку галузі; створення сприятливого інвестиційного механізму направленого на розвиток інфраструктури туризму; формування програм підготовки та перепідготовки кадрів; розвиток малого та середнього бізнесу, надання їм податкових канікул та зелених коридорів; просування національного туристичного продукту шляхом брендобудівництва на міжнародний туристичний ринок.

При аналізі факторів привабливості території та залучення туристичних потоків, необхідно чітко визначитись, на кого, в першу чергу, розрахована політика розвитку туризму: на залучення туристів (довготривала складова туристичного потоку) або на залучення екскурсантів (складова туристичного потоку)? Який бренд території і які ключові фактори успіху (відповідно до ресурсної концепції) використовувати? Правильно оцінюючи можливості

того чи іншого регіону, необхідно зробити відповідний вибір, який і лягає в основу політики.

Для побудови ефективної методики інноваційного розвитку туризму, дослідники вважають необхідним: «... оцінити весь спектр показників, що відносяться до сфери послуг, з огляду на історичні та місцеві умови розвитку конкретного туристичного напрямку, провести комплексний аналіз стану туристичних ресурсів, дати класифікацію інновацій в туризмі» [43]. Саме із-за цього інновації в туристичну галузь необхідні і є обов'язковою умовою її розвитку, що потребує подальших досліджень у майбутньому.

Кабінет міністрів України схвалив стратегію розвитку туризму та курортів до 2026 року [74], де враховані усі можливості туристичного потенціалу України. У відповідності із цим документом, мають бути створені всі умови для комфортного, безпечного та різноманітного відпочинку в Україні. Тут йдеться про зміни у відповідні закони «Про туризм» та «Про курорти», а також створення ще ряду законодавчих актів. Планується фінансування програм підтримки розвитку туризму [117]. Для оцінки ефективності розвитку сфери туризму, розробники стратегії пропонують такі показники (табл. 2.3.2):

Таблиця 2.3.2

Контрольні показники розвитку сфери туризму та курортів
в Україні [74]

Найменування показника розвитку	Роки:			
	2015	2019	2022	2026
1	2	3	4	5
Кількість туристів, які в'їжджають до України, млн осіб	12,9	збільшення у 1,5 рази	збільшення у 2 рази	збільшення у 2,5 рази
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, тис. одиниць	6,8	збільшення у 1,5 рази	збільшення у 3 рази	збільшення у 5 разів
Доходи місцевих бюджетів від сплати туристичного збору, млн грн	37,1	збільшення у 1,5 рази	збільшення у 3 рази	збільшення у 5 разів
Доходи зведеного бюджету від суб'єктів туристичної діяльності, млрд грн	1,71	збільшення у 2 рази	збільшення у 5 разів	збільшення у 10 разів

Продовж. табл. 2.3.2

1	2	3	4	5
Кількість робочих місць у сфері туризму, тис. осіб	88	збільшення у 2 рази	збільшення у 5 разів	збільшення у 10 разів
Кількість внутрішніх туристів, тис. осіб	357	збільшення у 1,5 рази	збільшення у 3 рази	збільшення у 5 разів
Кількість екскурсантів, тис. осіб	125,5	збільшення у 2 рази	збільшення у 3 рази	збільшення у 5 разів

Для такої позитивної динаміки держава ставить перед собою завдання, які сприятимуть ефективному використанню туристичного потенціалу України та сприятимуть розвитку галузі туризму у довгостроковому періоді:

- створення якісного туристичного продукту, базуючись на ефективній маркетингової діяльності, спрямованої на формування бренду, конкурентоспроможного на міжнародному ринку;

- ефективного і комплексного (економічного, соціального, екологічного та інноваційного) використання наявного туристичного потенціалу, шляхом вирішення проблеми природокористування і охорони навколишнього природного середовища та удосконалення інфраструктури сфери туризму;

- підвищення матеріально-технічної бази шляхом залучення іноземних інвестицій;

- формування сприятливого інвестиційного клімату та поліпшення політичної ситуації в країні;

- забезпечення відповідності ціни та якості турпродуктів через створення умов оптимізації структури діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва, надання податкових канікул, зелених коридорів;

- організація системи якісної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу та обслуговування, інших професій сфери туризму та курортів [74];

- створення умов для запобігання поширенню COVID-19, які б не

гальмували та не обмежували туристичні потоки.

Отже, туристичний потенціал території – широке багатоаспектне поняття, що охоплює сукупність природно-рекреаційних, культурно-історичних, організаційно-економічних показників, що можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму та туристичної галузі загалом, що частково представляє систему показників, які надають можливість реалізації та розвитку туристичного потенціалу країни. Вони визначають географічне положення, історичні, просторові, природні, економічні, політико-правові, екологічні, демографічні, соціальні, культурні, інфраструктурні, технологічні, організаційно-управлінські, інноваційні та кадрового забезпечення. Щодо України, то згідно представлених показників та проведеного SWOT-аналізу, вона має значні перспективи розвитку туристичного потенціалу.

Аналізуючи переваги і недоліки, можливості та загрози туристичного потенціалу України, дослідники стверджують, що розвиток туристичної галузі України має базуватися на таких елементах: сприяння інноваціям та інвестиціям в туристичний та готельний бізнеси; удосконалення роботи транспортної інфраструктури; покращення підготовки кадрів; поліпшення інвестиційного та законодавчого клімату; діджиталізація комунікацій. Без здійснення вищевказаних заходів неможливо побудувати ефективний, стабільно діючий туристичний комплекс. Без зарубіжного досвіду туристичних інновацій та утвердження прогресивних європейських стандартів сервісу стає неможливим сталий розвиток конкурентоздатного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту.

Основними стратегічними цілями розвитку туристичного потенціалу сфери туризму до 2026 року є: створення якісного туристичного продукту, базуючись на ефективній маркетингової діяльності; ефективного і комплексного використання наявного туристичного потенціалу, шляхом вирішення проблеми природокористування і охорони навколишнього

природного середовища та удосконалення інфраструктури сфери туризму; підвищення матеріально-технічної бази; забезпечення відповідності ціни та якості турпродуктів через створення умов оптимізації структури діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва, надання податкових канікул, зелених коридорів; організація підготовки та підвищення кваліфікації працівників туристичного обслуговування, інших професій сфери туризму та курортів. Це, згідно оцінки показників розвитку сфери туризму та курортів в Україні, сприятиме збільшенню кількості іноземних туристів, які в'їжджають в Україну, суб'єктів туристичної діяльності, обсягів надходжень до місцевих бюджетів від сплати туристичного збору, доходів зведеного бюджету від суб'єктів туристичної діяльності, кількості робочих місць у сфері туризму, кількості внутрішніх туристів та екскурсантів [41].

Однак, варто зазначити, що оскільки туризм в умовах воєнного стану в Україні зазнав глобальних та дуже серйозних змін. Зміна уподобань туристів, зміна причин для поїздок на відпочинок, зміна аудиторій – все це докорінно змінило цілу галузь. При цьому поки не ясно, що на нас чекає далі і які зміни ще чекають, відповідного корегування потребуватимуть зазначені вище показники.

У наступному розділі нами буде визначено напрями розвитку туристично-рекреаційного потенціалу в умовах повоєнного відновлення України.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

3.1 Розвиток туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час

На сучасному етапі туристична індустрія в Україні є однією з найбільш постраждалих галузей під час війни. Зі зрозумілих причин у нашій державі більше року цей вид економічної діяльності не може нормально функціонувати та розвиватись. Заборона авіасполучення та транскордонних валютних операцій є також одними із визначальних чинників гальмування розвитку туристичної індустрії. Внутрішній туризм в Україні також не розвивається через численні ракетні обстріли. Враховуючи важливість останніх подій і їх вплив на функціонування туристичної індустрії, особливої актуальності набувають питання пріоритетів забезпечення розвитку цього виду економічної діяльності [50; 103].

Туристично-рекреаційний потенціал території формують ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються, а також ті, які через низку об'єктивних соціально-економічних причин недоступні, але можуть бути використані за певних умов. Туристично-рекреаційний потенціал включає два поняття, які нерозривні та взаємодоповнюють одне одного: рекреаційний потенціал, як природну складову, тобто ступінь здатності території позитивно впливати на фізичний, психічний та соціально-психологічний стан людини під час відпочинку, та туристичний потенціал – культурно-історичну спадщину – як антропогенну складову, а також певні ландшафтні комплекси, де відбувається туристична діяльність, знаходяться окремі природні або антропогенні туристичні об'єкти, які відвідуються туристами, зокрема музеї,

пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції населення, народні промисли тощо.

Туристично-рекреаційний потенціал України змінився ще з часів початку російсько-української війни у 2014 р., адже анексія Криму та воєнні дії в Донецькій та Луганській областях призвели до неможливості використання туристично-рекреаційних ресурсів цих територій.

Втративши доступ до Криму Україна втратила на той час 30 % туристично-рекреаційного потенціалу країни. Крим приваблював туристів передусім субтропічним кліматом на Південному березі у вузькій смузі шириною 2-8 км тягнеться від мису Айя до мису Іллі. Також туристів приваблювали гори вкритий лісами, що являють собою зовсім інший природний комплекс, відмінний від узбережжя як за своїми кліматичними умовами, так і за складом місцевої флори ²¹. Також до природного туристично-рекреаційного потенціалу Крим відносяться річки, водоспади, що були об'єктами туристичної уваги (Учансу та Джур-Джур), понад 50 солоних озер, лікувальні грязі та лікувальні джерела. Безперечно, найголовнішим рекреаційно-туристичний ресурс Криму – море та Південний берег, які приваблювали тисячі туристів у рік.

Серед об'єктів природно-заповідного фонду, які стали недоступними, є ландшафні парки, парки-садово-паркового мистецтва, дендропарки, а також Мис-Март'ян, Казантипський та Карадазький природні заповідники, Нікітський ботанічний сад, Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник. Крім того, територія Криму багата унікальними пам'ятками античного, середньовічного та більш нових часів: фортифікаційні, культові споруд, палацові комплекси, особняки, які займали важливе значення в туристично-рекреаційному потенціалі в регіону. Особливе місце між туристично-рекреаційними ресурсами займає Велика ханська мечеть та мертве місто Чуфут-Кале, які пов'язані з історією татар та караїмів.

Багатство Донецької області туристично-рекреаційними ресурси,

частина з яких стала недоступними для туристів у зв'язку з початком російсько-української війни у 2014 р., а від початку повномасштабного вторгнення – всі, представлене природно-заповідним фондом, історико-архітектурною спадщиною тощо [63]. В області наявні 70 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 17,7 тис га, до яких відносяться два філіали Українського степового заповідника – Хомутівський степ та Крейдяна флора. До рекреаційних ресурсів області належать морське узбережжя, м'який клімат, лікувальні грязі (слов'янські солоні озера Ріпне, Сліпне, Вейсове) До основних рекреаційних центрів відносяться Маріуполь, Слов'янськ, Слов'яногірськ, спелеосанаторій м. Соледара. В Донецькій області на державному обліку перебуває 4,2 тисячі пам'яток, з них – 75 належить до архітектурної спадщини. Також в області 19 музеїв із 2 філіалами та багато інших об'єктів, які є носіями історії та культури України.

Що стосується Луганської області, то тут розташовано 87 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 6,5 тис га, в тому числі Луганський заповідник із відділами Провальський степ, Стрілецький степ, Станично-Луганський відділ. Серед пам'яток природи комплексна Айдарська тераса, геологічна тераса Конгресів яр, парки Гостра могила і Дружба. Найважливішою складовою природних рекреаційних ресурсів є мінеральні води, основними рекреаційними вузлами є Кременський, Старобільський та Ново-айдарський. Масштаби втрат та руйнацій у 2022 р. від війни точно порахувати ще не можливо, адже частина території знаходиться під окупацією, а на значній частині ведуться бойові дії. Проте, втрати можна передбачити, адже станом на квітень місяць 2022 р. частина територій Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Харківської областей знаходяться під окупацією, де ведуться бойові дії (Донецька і Луганська – ще з 2014 року), Одеська область та частина інших наближені до зони бойових дій. Тому на цих територіях, які також є багатими на туристично-рекреаційні ресурси (табл. 3.1.1), туристична діяльність є неможливою.

Таблиця 3.1.1

Туристично-рекреаційний потенціал областей, що частково знаходять
під окупацією або розташовані поблизу [2-3; 64]

Область	Об'єкти природно заповідного фонду	Історичні та пам'ятки архітектури	Значущі об'єкти
1	2	3	4
Миколаївська	89 територій, в т.ч. частина Чорноморського біосферного заповідника.	3,3 тисячі пам'яток, у тому числі 143 пам'ятки, 3 музеї з 8 відділами та історико- археологічний заповідник «Ольвія».	Сприятливий клімат, піщані пляжі уздовж Чорноморського узбережжя, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі.
Херсонська	69 територій та об'єктів природно- заповідного фонду, 2 біосферні заповідники -Асканія-Нова ім. Ф.Е. Фальц-Фейна і Чорноморський.	5,9 тис пам'яток, з них 143 входять до Державного реєстру національного надбання, 3 музеї з 6 філіалами і відділами.	Чорноморське і Азовське узбережжя в межах області(>200 км).
Запорізька	299 територій та об'єктів природно- заповідного фонду, частина відділу українського степового заповідника «Кам'яні Могили»	6,8 тис пам'яток, в тому числі 25 пам'яток архітектури і містобудування, 3 заповідники, 16 музеїв із 2 відділами. Національний заповідник «Хортиця»	Сприятливі кліматичні умови, узбережжя Азовського моря.
Одеська	92 природно- заповідні території, в т. ч. заповідник Дунайські плавні, пам'ятки природи – Михайлівський яр і катакомби, ботанічний сад університету.	7,4 тисяч пам'яток, з яких 1440 – пам'ятки містобудування і архітектури. 3 музеї з 7 філіалами і відділами, в т. ч. перший в Україні музей – музей старожитностей в Одесі.	о. Зміїний площею 1,5 км ² . Сприятливі кліматичні умови, численні пляжі (>300 км), лікувальні грязі, джерела мінеральних вод.

Продовж. табл. 3.1.1

1	2	3	4
Харківська	135 територій та об'єктів природно-заповідного фонду.	Загальна кількість пам'яток складає 2535 одиниць, 15 державних музеїв і заповідників.	Мінеральні джерела, курорти Березівські мінеральні води і Рай-Оленівка.

Про деякі руйнації рекреаційно-туристичних ресурсів на сьогоднішній день вже відомо, особливо на тих територіях, які звільненні від окупаційних військ або повідомлено про їх руйнування (табл. 3.1.2).

Таблиця 3.1.2

Постраждали туристичні об'єкти внаслідок воєнних дій [2-3; 10; 24]

Області	Музеї
1	2
Київська	Історико-краєзнавчий музей Марії Примаченко
Донецька	Маріупольський художній музей ім. Куїнджі
Чернігів	Музею Українських старожитностей Василя Тарновського, вистояв під обстрілами 1918 та 1919 рр. та під час Другої світової війни
Запорізька	Пограбовано музей-садибу Попових
Харківська	Історико-краєзнавчий музей м. Охтирка
	Монумент XX століття – колишній кінотеатр імені Щорса
Храми	
Житомирська	Дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці (1862 р.)
	Покровська церква (1872 р.)
Донецька	Святогірська Свято-Успенська Лавра (XVII – XVIII ст.)
	Христо-Різдвяний кафедральний собор
Київська	Георгіївська церква у Заворичах (1873 р.)
Чернігів	Іллінська церква (XI – XII ст.)
	Успенський Єлецький монастир (1060 р.) заснований князем Святославом Ярославичем
Харків	Успенський собор (XVIII ст.)
Театри і концертні зали	
Донецька	Маріупольський драматичний театр
Харківська	Будівля вокзалу в Охтирці, яка пережила 1943 р.
Дніпро	Дніпровський будинок органної та камерної музики
Історичні будівлі	
Харків	Будинок Слово, куди заселили українських митців, які згодом стали представниками Розстріляного Відродження

Продовж. табл. 3.1.2

1	2
Харків	Бібліотека ім. Короленка
	Будинок №8 на вулиці Свободи у Харкові
	Будинок №3 на площі Конституції у Харкові
	Будинок «Слово» у Харкові
Суми	Сумський кадетський корпус
	Сумська духовна семінарія
Київ	Меморіальний комплекс
	Бабин Яр

Отже, туристично-рекреаційний потенціал України є надзвичайно багатим і сприятливим для розвитку туризму. Але російсько-українська війна стоїть на заваді використання його в повному обсязі та призводить руйнацій туристично-рекреаційних ресурсів – пам'яток культури, архітектури, історичних пам'яток, природно-заповідного фонду і т. д. [2].

Війна скоротила доходи державного бюджету України від суб'єктів туристичної індустрії майже на 34 %, оскільки її державний бюджет недоотримував податки від туризму через війну. Так, за дев'ять місяців 2022 р. представники туристичної індустрії України сплатили податків на 33,34 % менше, ніж за аналогічний період 2021 р. Таким чином, за дев'ять місяців 2022 р. загальна кількість платників податків, які займаються туристичною діяльністю, зменшилася в середньому на 28 %. При цьому кількість юридичних осіб зменшилася на 36%, а кількість фізичних осіб – на 25 % [104].

Крім того, на 32 % знизились податкові надходження від діяльності туристичних операторів. Наприклад, за дев'ять місяців 2022 р. до держбюджету сплачено 125 млн грн податків, тоді як за аналогічний період 2021 р. до держскарбниці було сплачено 184 млн грн. На 5 % зменшилися податкові надходження від діяльності туристичних агентств. Зростання сплачених податків за дев'ять місяців 2022 р. відбулося у Львівській (197 млн грн проти минулорічних 151 млн грн), Івано-Франківській (136 млн грн

проти минулорічних майже 104 млн грн) та Київській (120 млн грн проти минулорічних майже 89 млн грн). Податкові надходження значно зменшилися в місті Києві (на 43 %) та Одеській області (на 78 %) порівняно з минулорічними даними [104].

Ринок внутрішнього туризму зменшився приблизно на 50 %. Цей спад відбувся в основному через те, що відбулися втрати туристів на півдні України. Карпати та західні регіони разом із центральними регіонами нашої держави загалом підтримують індустрію туризму приблизно на 50 %. Іноземна туристична діяльність скоротилася на 80 %. В'їзний туризм практично не існує. Загалом в період 2022 року до України приїхало близько 2 млн. громадян інших країн, але сюди входять також іноземці, які привозили гуманітарну допомогу, волонтерів, медиків, міжнародні делегації, військових і т. д. [49].

Аналіз втрат туризму внаслідок російсько-української війни можна провести за кількома напрямками:

- реальні витрати у вигляді зменшення податкових надходжень до бюджетів різних рівнів (у тому числі зменшення кількості платників податків);
- прямі збитки внаслідок руйнування об'єктів туристичної індустрії;
- непрямі втрати від майбутнього зниження доходів від туризму;
- витрати, пов'язані з необхідністю відновлення туристичної індустрії.

В умовах війни клієнтами туристичних операторів у напрямку міжнародного туризму були та є жінки і діти. Також їхніми послугами користуються й чоловіки, які мають право на виїзд або не є військовозобов'язаними за віком. Найпопулярнішими напрямками внутрішнього туризму є Карпати, особливо Буковель.

На сучасному етапі українські туристичні оператори шукають нові шляхи розвитку та намагаються вийти зокрема на європейський ринок. Зареєструвати туристичну компанію в країнах ЄС набагато складніше, ніж в

Україні. Багато залежить від того, чим саме займатиметься компанія. Туристичні оператори, які організовують міжнародні подорожі, повинні отримати певні фінансові гарантії, перш ніж вести бізнес у країнах ЄС. Але, наприклад, багато українських туристичних операторів почали працювати на ринку Молдови. Зареєструвати компанію в цій країні легше, ніж в ЄС загалом. Але є й такі туристичні оператори, хто вже почав працювати на туристичному ринку ЄС [49].

Варто зауважити, що для поступового відновлення туристичної індустрії в умовах війни доцільно [7]: забезпечити фінансову підтримку туристичних операторів та агентств; територіально покращити туристичні потоки; забезпечити галузеву оптимізацію; удосконалити маркетингову політику суб'єктів туристичної індустрії шляхом створення національної туристичної маркетингової організації та дочірніх компаній; сприяти секторальному вдосконаленні туристичної індустрії.

Відновлення життєздатності індустрії туризму має розпочатися в регіонах, які найменш постраждали від війни. Завдяки цьому індустрія туризму зможе стати першоосовою для залучення туристів. Потік інвестицій має йти із заходу на південь України. Так, на 2023-2025 роки пріоритетами функціонування туристичної індустрії в Україні мають стати [77]:

- 1) розробка стратегії розвитку національного туризму з урахуванням міжнародного досвіду та євроінтеграції;
- 2) створення ефективної системи управління індустрією туризму на державному та регіональному рівнях через національну систему і систему співфінансування суб'єктів туристичної індустрії;
- 3) розвиток механізмів фінансування туристичної індустрії за рахунок туристичних фондів та інструментів залучення інвестицій;
- 4) створення цільових туристичних фондів на місцевому рівні, які спрямовуватимуть туристичні податки;

- 5) створення «Маршрутів пам'яті війни»;
- 6) подача заявки до Виконавчої ради Всесвітньої туристичної організації (UNWTO);
- 7) подання заявки на проведення Європейської конференції Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) в Україні;
- 8) розробка та реалізація концепції розвитку курортних зон на півдні України;
- 9) програма розвитку туристичної інфраструктури в національних природних парках України;
- 10) створення та впровадження єдиного туристичного реєстру відповідно до змін Закону України «Про туризм»;
- 11) просування туристичних проєктів;
- 12) створення регіональних програм розвитку туризму, підкріплених місцевими цільовими фондами розвитку туризму;
- 13) створення сателітного рахунку в туризмі та розрахування внеску туризму до ВВП країни;
- 14) застосування європейських стандартів якості туризму;
- 15) створення нових якісних освітніх програм у сфері туристичної індустрії;
- 16) розробка програм підтримки відновлення туристичної інфраструктури в Україні;
- 17) створення конкурентоспроможних туристичних продуктів через тісну співпрацю держави, органів місцевого самоврядування та бізнесу (інфраструктура + контент + комунікація);
- 18) запуск національної програми підтримки продажу та просування національного туристичного продукту;
- 19) створення національного конференц-офісу для залучення та підтримки великих міжнародних заходів в Україні;
- 20) запуск програм підтримки подорожей для молоді та старших;

21) реалізація стратегій просування туристичних продуктів та заходів на міжнародному рівні;

22) реалізація Державної програми створення робочих місць;

23) розбудова мережі туристично-інформаційних центрів.

До війни в Україні використовувалася лише частина потужного туристичного потенціалу, однак, у повоєнному відновленні туристичної індустрії ця парадигма повинна змінитися. Оскільки відновлення туризму, очевидно, відбуватиметься від місцевого до виїзного, то необхідно розвивати туризм на занедбаних територіях, які здебільшого знаходяться в частині степової України [107].

Для України, яка має значний туристичний потенціал, напрямок розвитку туристичної індустрії має бути одним із пріоритетних, що дозволить забезпечити збалансований розвиток територій в гармонії з природою та збереженням природних ресурсів, а саме за рахунок [81]: збільшення кількості туристів, особливо іноземців, які подорожуватимуть в межах України; збільшення валового внутрішнього продукту, зокрема збільшення частки туризму в структурі валового внутрішнього продукту; збільшення обсягу наданих туристичних послуг та створення нових робочих місць в туризмі та суміжних сферах; створення сприятливих умов для розвитку туристичної інфраструктури та розвитку інфраструктури навколо туристичного сектору; збільшення доходів суб'єктів туристичної індустрії на всіх рівнях; підвищення ефективності управління місцевим туризмом; створення умов для розвитку МСП у сфері туризму, залучення туристичних інновацій та розвитку ділового туризму; підвищення обізнаності потенційних туристів про місцеві туристичні привабливості, загальну туристичну привабливість України та покращення іміджу України у світі; створення умов для надання туристичних послуг особам з обмеженими фізичними можливостями, зокрема з вадами зору, слуху та опорно-рухового апарату та іншим маломобільним групам населення.

Прогнозується, що в повоєнному відновленні туристичної індустрії спостерігатимуться нові тенденції: зросте потреба в оздоровленні та відпочинку (відпочинок на морі, у горах, у лісі); активно розвиватиметься релаксаційний туризм, що сприятиме відновленню духу і тіла; будуть організовані екскурсії місцевими місцями; підвищиться інтерес до історії та національних традицій України.

Процес відновлення туристичної індустрії в Україні вже розпочато. Настав час активно просувати Україну та її туристичний потенціал, розвивати нові ініціативи та залучати до цього процесу міжнародних партнерів. Основою післявоєнного відновлення індустрії туризму має бути [118]: меморіальний, військово-патріотичний та військово-історичний, лікувально-оздоровчий, психологічний, діловий, освітній, спортивний та екотуризм.

Теперішня війна в Україні є безпрецедентною в сучасній європейській історії. Слід пам'ятати, що в усьому світі є багато прикладів, коли країни відновлювалися та приймали туристів після великих конфліктів. У цьому контексті часто згадують Хорватію, яка змогла розвинутися у особливо популярний регіон після війни, або Ізраїль, який успішно відновив свою індустрію туризму після постійних конфліктів з Палестиною. Наприклад, Хорватія у напрямку розвитку індустрії туризму працювала над вдосконаленням та розвитком довгострокових капітальних фондів, які використовувалися безпосередньо для реінвестування доходів від туризму і залучення нових інвестицій. Політика Хорватії передбачала повернення щонайменше 50 % податкових надходжень від туризму назад в розвиток туристичної індустрії [119].

Вищенаведені факти свідчать про надзвичайні випробування, які постають перед туристичною сферою в Україні, та і перед всією економікою країни загалом. Однак у світі є багато прикладів, коли після масштабних воєнних дій країни швидко відновлювалися та з новими силами розвивали

туризм на своїх територіях. Це пов'язано з тим, що військові дії, збройні конфлікти, тероризм і таке інше впливає на створення нової спадщини та сприяють розвитку «туризму пам'яті», який ґрунтується на вшануванні пам'яті всіх, хто постраждав внаслідок воєнного вторгнення.

Наприклад, конфлікт у Боснії та Герцеговині, що тривав у 1992-1995 рр., після завершення у 1995 р. за офіційними даними давав приріст турпотоків у країну до 24 % щорічно, а Всесвітня організація туризму прогнозувала, що до 2020 р. Боснія і Герцеговина посіде третє місце у світі за темпами розвитку туризму. У 2010 р. Сараєво було в топ-10 міст для відвідування від путівника Lonely Planet. У 2019 р. загальний вклад туризму в економіку Боснії та Герцеговини складав 10,5 % [30]. Причиною такого розвитку стала цікавість туристів до наслідків війни і руйнацій та вшанування пам'яті постраждалих.

Варто згадати російсько-грузинську війну 2008 р., яка негативно на сектор подорожей та туризму в Грузії. Через збройний конфлікт літні та осінні туристичні сезони у 2008 р. були дуже складними, що було спричинено відсутністю попиту на поїздки до Грузії та низький рівень заповнюваності в закладах розміщення. Внаслідок цього, країні потрібно було знову створити імідж привабливого туристичного напрямку, тож, урядом Грузії було вжито ряд ефективних заходів для подолання наслідків післявоєнного періоду для туристичного сектору, які призвели до відновлення турпотоків [82].

Ще одним прикладом є Ізраїль, який і до сьогодні продовжує жити у стані війни із Палестиною. Цей конфлікт триває вже десятиліттями після того як у 1947 р. ООН проголосувала за розділення Палестини на єврейську та арабську держави, а у 1948 р. була створена держава Ізраїль, яку не визнала арабська сторона. Хоч зараз і залишилась напруга між сторонами все ж іноземні туристи їдуть до Ізраїлю навіть знаючи про те, що в країні триває війна. І сьогодні на туризм в Ізраїлі припадає 6,2 % економіки. Найбільш

популярні види туризму— паломництво, медичний, культурний [66].

Враховуючи досвід країн, які також постраждали внаслідок різного роду воєнних вторгнень, Україні у післявоєнний період варто розвивати такий напрям туризму, як «воєнний туризм». До воєнного туризму або воєнно-історичного належать такі об'єкти: оборонні споруди, місця битв, музеї та меморіальні комплекси, пам'ятники та поховання, що пов'язані з воєнними діями [32].

Крім того розвиток туризму у післявоєнний період має ґрунтуватись на національно-патріотичному вихованні, адже, коли існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання не лише дітей та молоді, але дорослого населення. Для розвитку міжнародного туризму це буде можливістю показати національну свідомість українців, що діє на основі національних та європейських цінностей.

Отже, повномасштабна війна росії проти України на сьогоднішньому етапі розвитку подій надзвичайно негативно позначається на розвитку туристичної індустрії в Україні. Але, враховуючи досвід країн, що пройшли через випробування війною, перед Україною мають відкритись нові можливості для розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму. Важливе місце має бути відведене «туризму пам'яті» (для вшануванні пам'яті загиблих під час воєнного вторгнення), «воєнному туризму» (для висвітлення масштабів війни та руйнацій на території країни) та «національно-патріотичний туризм», аби вберегти від помилок минулого майбутнє покоління [2].

У наступному підрозділі нами буде обґрунтовано застосування військово-історичного туризму підчас повоєнного розвитку туристичної індустрії України.

3.2 Військовий туризм, як один з пріоритетів розвитку туристичної індустрії України

Мир відноситься до стану відсутності конфліктів, насильства і військових дій. Мир включає гармонію, взаєморозуміння, співробітництво та злагоду між народами, країнами та регіонами. З урахуванням швидкого суспільного прогресу, поняття стабільності набуває різних аспектів і використовується в різних контекстах. У сучасному науковому дискурсі термін «стабільність» (від лат. *stabilis* – постійний, стійкий) найчастіше розглядається як незмінність розвитку певних елементів, яка дозволяє їм безперервно функціонувати на протязі тривалого періоду. Стабільність означає стійкість, збалансованість та безпеку [116].

Стабільність в контексті даної статті включає політичну, економічну та соціальну стабільність. Вона передбачає наявність ефективних інституцій, правової системи, соціальної солідарності та розвинутих механізмів управління, що допомагають запобігати конфліктам, кризам і небезпеці для суспільства. Ці визначення слугують основою для розуміння та аналізу ролі туроператорів у просуванні миру та стабільності через військовий туризм.

Військовий туризм можна поділити на 4 підвиди: 1) військово-історичний (відвідування історичних місць, музеїв, фестивалів та реконструкцій); 2) зброярський (стрільба з різних видів зброї, пейнтбол, відвідання магазинів зброї та ножів); 3) мілітарі-туризм (життя в армійських умовах і участь у програмах військової підготовки, скаутинг, відвідання різних об'єктів і полігонів, катання на військовій техніці, польоти на військових літаках і гвинтокрилах); 4) воєнний (відвідування «гарячих» точок планети та місць бойових дій) [21; 91]. Військовий туризм є формою туризму, в якій люди відвідують місця, пов'язані з військовими подіями, історією та культурою. Він включає поїздки до бойових полів, військових меморіалів, музеїв, військових баз та інших об'єктів, пов'язаних з військовою

справою (табл. 3.2.1).

Таблиця 3.2.1

Особливості військового туризму [98]

Особливість	Опис
Історична та культурна цінність	Військові місця та об'єкти мають велику історичну та культурну цінність, оскільки вони пов'язані з важливими подіями та періодами військової історії. Відвідувачі можуть досліджувати і вивчати минуле, розуміти військові стратегії та виробляти глибше розуміння військових подій.
Пам'ять та вшанування	Військовий туризм нерідко пов'язаний з пам'яттю та вшануванням загиблих воїнів і жертв війни. Відвідувачі можуть відправитися до місць, де відбувалися битви чи конфлікти, з метою вшанування пам'яті та виявлення поваги до тих, хто віддав своє життя за свободу та мир.
Екскурсійна програма	Туристичні компанії та туроператори розробляють спеціальні екскурсійні програми для військового туризму, які можуть включати відвідування музеїв, виставок, симуляторів військових операцій, демонстрацію зброї та інших заходів, пов'язаних з військовою тематикою.
Експериментальний характер	Військовий туризм може надати унікальну можливість відвідувачам досліджувати військове обладнання, технології та стратегії, а також випробовувати військові симулятори або брати участь у тренуваннях.
Етичні виклики	Військовий туризм вимагає уважного ставлення до етичних питань, зокрема до пам'ятників, могил та інших священних місць, пов'язаних з військовими подіями. Також важливо дотримуватись встановлених правил безпеки та поводитись з повагою до військового персоналу та місцевого населення.

Ці особливості військового туризму роблять його унікальним видом подорожей, який може впливати на формування світогляду, розширення знань про військову історію та сприяти просуванню миру та стабільності через культурний обмін та розуміння.

Туроператори відіграють ключову роль у розвитку військового туризму і просуванні миру та стабільності (рис. 3.2.1).

Туроператори розробляють та пропонують пакети туристичних послуг, спеціально орієнтовані на військовий туризм. Вони складають екскурсійні програми, організовують транспорт, проживання та інші послуги, що

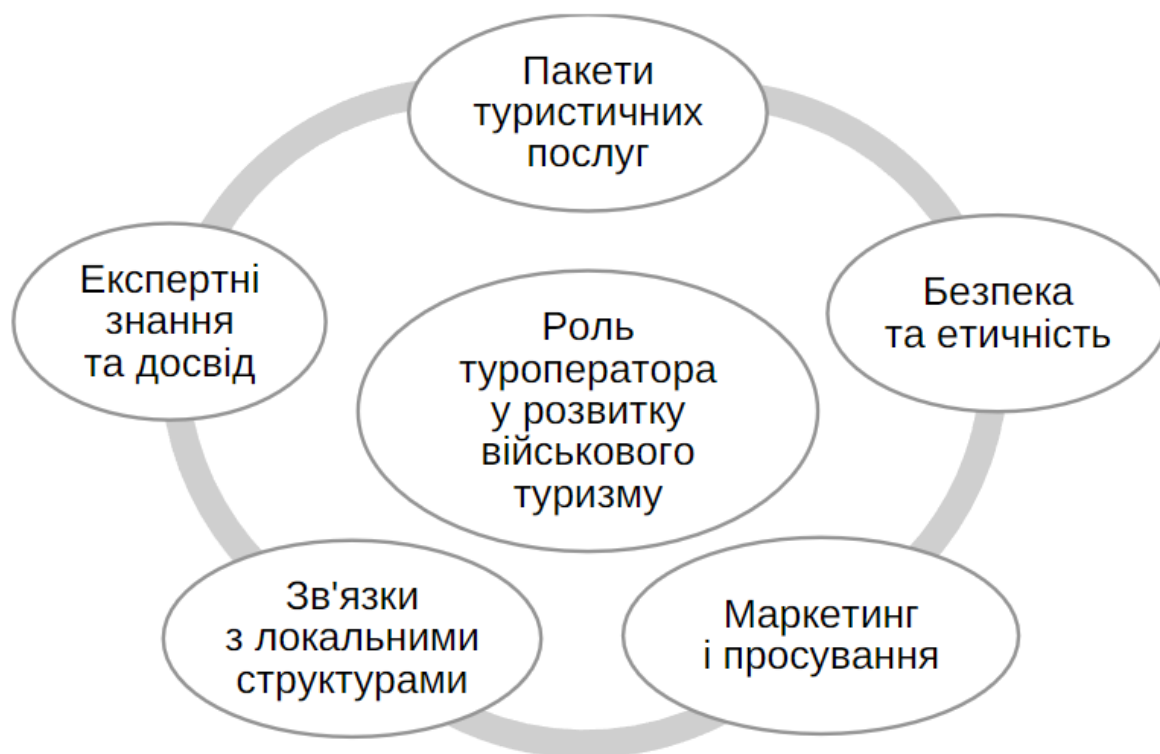

Рис. 3.2.1 Ролі туроператорів у розвитку військового туризму [98]

дозволяють туристам зручно відвідувати військові об'єкти та події. Туроператори, які спеціалізуються на військовому туризмі, мають глибокі експертні знання про військову історію, місця військових подій та культурні аспекти, пов'язані з військовими об'єктами. Вони забезпечують якісну інформацію, коментарі та інсайти, які допомагають туристам краще зрозуміти і оцінити військові місця, які вони відвідують. Враховуючи специфіку військових турів, туроператори повинні мати розбірливі зв'язки з місцевою військовою владою, музеями, організаціями та іншими структурами, пов'язаними з військовими об'єктами. Це дозволяє їм отримувати доступ до унікальних місць, організовувати екскурсії під керівництвом фахівців та надавати спеціальні привілеї для своїх клієнтів.

Важливим є дотримання вимог безпеки та етичних стандартів у військовому туризмі. Туроператори повинні забезпечувати безпечні умови для туристів, дотримуватись правил поведінки на військових об'єктах та

враховувати чутливість інших культурних аспектів, пов'язаних з військовими подіями. Наразі військовий туризм просувається виробниками туристичних програм як цікава та неповторна форма подорожей. Для цього використовуються маркетингові стратегії, що сприяють підвищенню уваги туристів, популяризуються військові місця та події, а також відбувається активна співпраця з туристичними агентствами, медіа та іншими партнерами для просування військового туризму. Військовий туризм може мати декілька позитивних впливів на просування миру та стабільності (рис. 3.2.2).

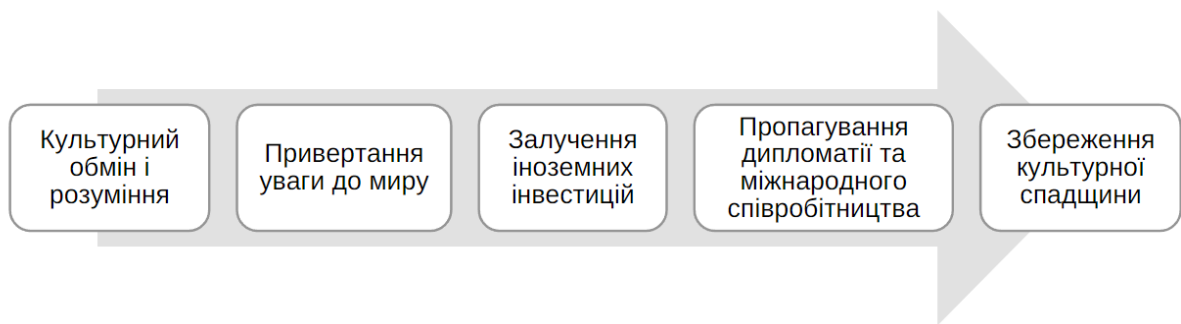

Рис. 3.2.2 Позитивний вплив військового туризму [98]

Відвідування військових місць і подій дозволяє туристам отримати глибше розуміння військової історії та її впливу на суспільства. Це сприяє культурному обміну та зміцненню взаєморозуміння між різними народами та культурами. Тому розвиток військового туризму сприятиме збереженню та відновленню історичних об'єктів, пам'ятників та меморіалів, пов'язаних з воєнною історією. Це дозволить забезпечити збереження культурної спадщини та пам'яті про минулі події, що є важливим елементом просування миру та стабільності. Військові об'єкти, які перетворилися на туристичні атракції, можуть стати своєрідними символами миру та відповідального ставлення до воєнних подій. Що у свою чергу може спонукати до обговорення проблем воєнних конфліктів, просування миру та між-культурного діалогу.

Туроператори, як ключові учасники туристичної індустрії, мають

потенціал впливати на свідомість та поведінку туристів. Завдяки своєму прямому контакту з подорожуючими, вони можуть впроваджувати безпечні туристичні практики, надавати інформацію про потенційні ризики та сприяти свідомому мандрівництву. Однак, варто враховувати, що безпека туристів не є виключною відповідальністю туроператорів. Військові структури та органи міжнародної безпеки, зокрема, володіють експертними знаннями та досвідом у сфері безпеки, кризового управління та ризик-аналізу. Існує низка можливостей для співпраці між туроператорами, військовими структурами та органами міжнародної безпеки з метою забезпечення миру та стабільності. Деякі з цих можливостей включають: інформаційний обмін, підготовка туристів, спільні проекти і заходи, обмін досвідом, спільні дослідження (табл. 3.2.2).

Таблиця 3.2.2

Можливості для співпраці між туроператорами, військовими структурами та органами міжнародної безпеки [98]

Можливість	Опис
1	2
Спільні дослідження	Туроператори можуть співпрацювати з військовими структурами та органами міжнародної безпеки у проведенні досліджень та аналізу потенційних ризиків у туристичних регіонах, що дозволяє виявляти тенденції, аналізувати ситуацію та вживати відповідні заходи для забезпечення миру та стабільності.
Інформаційний обмін	Туроператори можуть співпрацювати з військовими структурами та органами міжнародної безпеки, обмінюючись інформацією про потенційні ризики та загрози в певних регіонах, що у свою чергу дозволяє забезпечити безпеку туристів та запобігти конфліктам.
Спільні проекти і заходи	Туроператори, військові структури та органи міжнародної безпеки можуть спільно організовувати проекти та заходи, спрямовані на популяризацію миру, співробітництво та взаєморозуміння між країнами. Це можуть бути культурні обміни, спортивні події, семінари та конференції.
Обмін досвідом	Туроператори можуть отримувати досвід та знання від військових структур та органів міжнародної безпеки щодо безпекових процедур, ризиків та кризового управління, що у свою чергу допомагає підвищити якість туристичних послуг та забезпечити безпеку туристів.

Продовж. табл. 3.2.2

1	2
Підготовка туристів	Військові структури та органи міжнародної безпеки можуть надавати підготовку туристам, особливо тим, які мають намір відвідувати військові або конфліктні зони, що включає навчання щодо безпекових процедур, правил поведінки та усвідомлення ризиків.

В процесі розвитку військового туризму необхідно ретельно враховувати ряд етичних аспектів, які стосуються як туроператорів, так і самого туристичного продукту. Основні етичні принципи, які слід враховувати, включають: повага до жертв та воїнів, етичне сприйняття та представлення, соціальна відповідальність, етика взаємодії з місцевими спільнотами, безпека туристів. Фахівці туроператорів повинні бути свідомі своєї ролі в передачі історичної інформації та сприяти об'єктивному сприйняттю історичних подій. Важливо уникати пропаганди або спотворення фактів, розуміти свою відповідальність за формування свідомості туристів і сприяти об'єктивному розумінню минулого [98].

Стратегія загального просторового розвитку України має передбачати реорганізацію економічного простору задля створення та розвитку перспективних центрів економічного розвитку та зростання, демонстрації економічного потенціалу територій, розвитку людського капіталу. Важливою умовою екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу є подолання інфраструктурних обмежень розвитку регіонів, що матиме вирішальне значення для розширення географії внутрішнього, а у перспективі і в'їзного туризму.

Вважаємо, що у світлі окреслених вимог до розвитку туристично-рекреаційного потенціалу оптимальним для зосередження зусиль щодо конструювання інфраструктури, конкретизації туристичних об'єктів, залучення інвестицій і міжнародної кампанії з просування інтересів України у світі є військово-історичний туризм.

Військово-історичний туризм тісно пов'язаний із меморіальним

туризмом, орієнтований на збереження історичної пам'яті і вшанування жертв війни. Військовий туризм як окремий вид туризму є досить відомим у світі, проте його розвиток зазвичай пов'язаний з обмеженнями морально-етичного характеру [40].

У світі відомо достатньо багато прикладів, коли держави які швидко відновлювалися після завершення масштабних конфліктів інтенсифікували розвиток військово-історичного туризму. Найбільш популярні дестинації для мілітарі-туристів знаходяться у США, Ізраїлі, Франції, Німеччині, Великій Британії, Франції, Іспанії, Китаї, а також у Польщі, Чехії та Україні [48]. Про популярність свідчить внесок військового туризму в економіку країн (рис. 3.2.3).

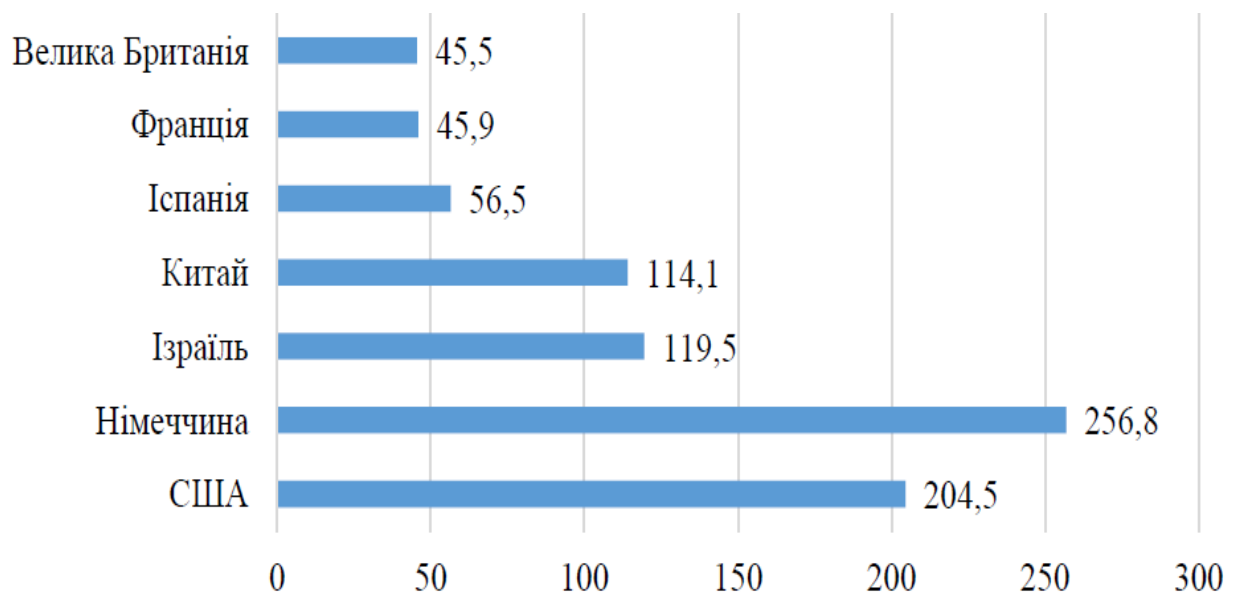

Рис. 3.2.3 Внесок від військового туризму в економіку країн, впродовж 2020 р., млн дол. США [123]

Війна в Україні не має аналогів в сучасній історії, відтак і пряме запозичення досвіду не є можливим. Однак, окремі моделі можуть бути імплементовані для досягнення системного ефекту у розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

Пріоритетними передумовами розвитку військово-історичного туризму

в Україні мають стати дослідження досвіду інших країн, які в даній ситуації досягли суттєвих успіхів; розвиток наукових досліджень ключових місць війни і подій, які відбувалися; створення інформаційно-фактологічної бази для розвитку «туризму пам'яті». Військовий туризм на території нашої держави зберігатиме актуальність протягом багатьох років як інструмент підтримання пам'яті про військові злочини росії в Маріуполі, Бучі, Бородянці, Ірпені, Харкові, Ізюмі та інших містах і селах, а також задля вшанування місць, пов'язаних з війною в Україні, зокрема, Дебальцево, Чорнобаївка, о. Зміїний та ін.

Структуру ресурсної бази для організації військового туризму в Україні на даному етапі російсько-української війни представлено у табл. 3.2.3.

Таблиця 3.2.3

Географія ресурсної бази військово-історичного туризму України
(2014-2022 р.) [3]

Область	Місто/Село	Пам'ятка
1	2	3
Донецька	Дебальцеве	«Дебальцівський котел»
Донецька	Іловайськ	«Іловайський котел»
Донецька	Донецьк	Битва за Донецький аеропорт (виникнення феномену «кіборгів»)
Донецька	Слов'янськ	Бої за Слов'янськ
Донецька	Краматорськ	Бої за Краматорськ, геноцид українців (удар по вокзалу ракетою «точка-У» в квітні 2022)
Донецька	Сєвєродонецьк	Бої за Сєвєродонецьк
Донецька	С. Піски	Бої за Піски
Донецька	Маріуполь	Бої за Маріуполь, історія виживання й порятунку з Маріуполя, геноцид українців (авіаудар окупантів по драмтеатру), героїзм та незламність – подвиг оборонців «Азовсталі»
Київська	Буча	«Бучацька різанина» (місто загиблих та спалених танків)
Київська	Бородянка	“Найзруйнованіше місто Київщини”.
Київська	Гостомель	Знищення російського десанту, бої за аеропорт «Антонов», знищення української «мрії» (літака Ан-225 «Мрія»)
Київська	Ірпінь	Знищення мосту «життя»

Продовж. табл. 3.2.3

1	2	3
Харківська	Ізюм	Звірства та масові вбивства цивільного населення російськими окупантами
Харківська	Харків	Шрами війни - результати ракетних ударів та обстрілів
Херсонська	Чорнобаївка	«Побачити Чорнобаївку та померти», «День бабака», «синдром Чорнобаївки»
Одеська	Острів Зміїний	«Хто контролює Зміїний, той контролює хід світової історії»

З огляду на представлені у таблиці 3.2.3 дані слід зауважити, що наявні потенційні об'єкти ресурсної бази військово-історичні туризму (станом на кінець 2022 року), зосереджено в п'яти областях (Донецька, Київська, Харківська, Херсонська та Одеська).

Маємо надію, що перелік можливих об'єктів поповниться тільки символами загибелі російської тиранії на українській землі. Цінність посилення уваги до об'єктів і подій, що несуть суспільству відомості про звірства росії доповнюється і суспільним значенням декларування вічної пам'яті подій російсько-української війни. Окреслена стратегічна мета розвитку туризму у воєнний час, таким чином, має не тільки суто економічне значення – підтримку міжнародного іміджу України, а й цивілізаційну та гуманістичну цінність.

Не лише українці, а й увесь світ має усвідомлювати дійсні причини і наслідки війни. Поставленої цілі можливо досягнути спільними зусиллями за фінансової підтримки уряду і коштів міжнародної технічної допомоги, з залученням зацікавлених сторін та за сприяння Державного агентства розвитку туризму шляхом розробки центрального об'єкту потенціалу військово-історичного туризму в Україні – маршрутів пам'яті, які включатимуть частину зруйнованих окупантами об'єктів, які будуть збереженими для історії як демонстрація злочинів країни-агресора.

Послідовна підтримка розвитку потенціалу військово-історичного

туризму в Україні вимагатиме від уряду ужиття наступних ключових кроків (рис. 3.2.4).

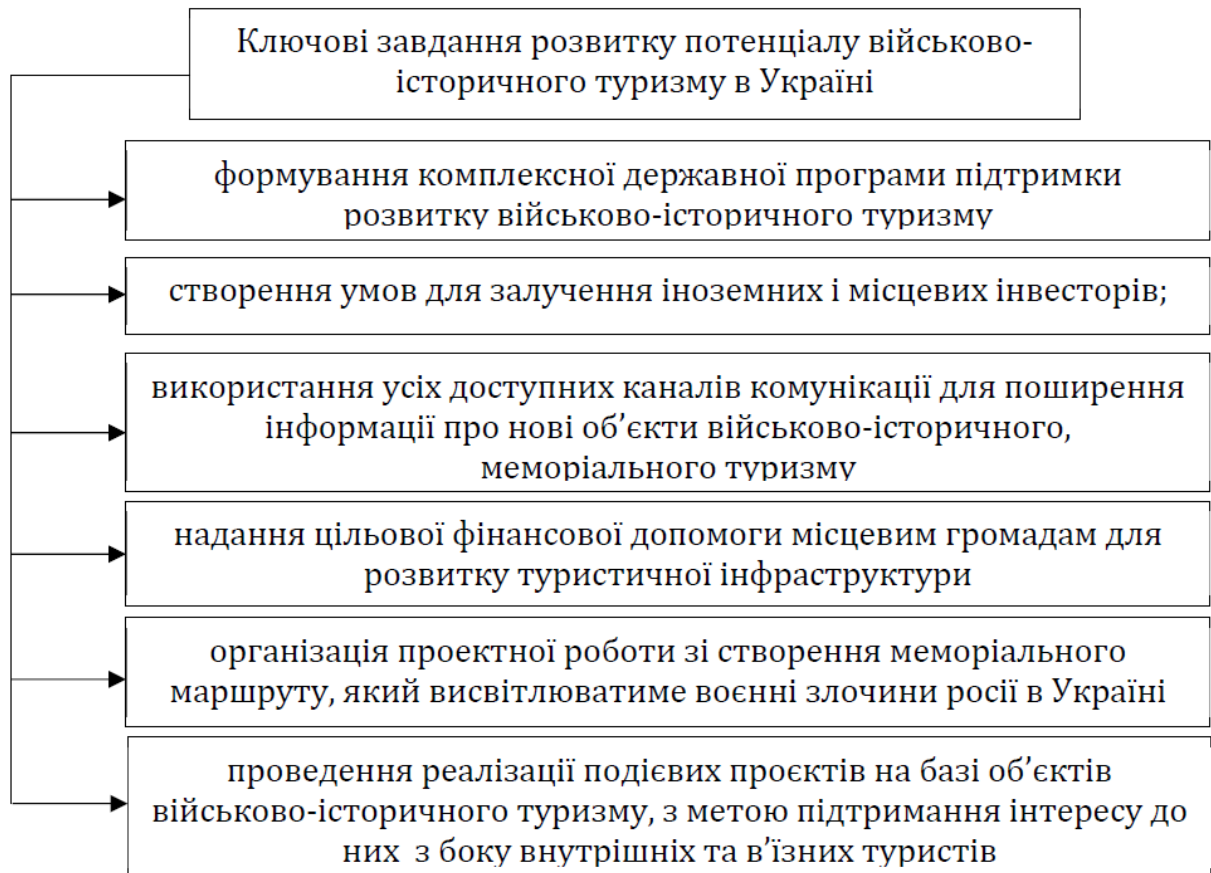

Рис. 3.2.4 Ключові завдання розвитку потенціалу військово-історичного туризму в Україні [4]

Звичайно, відновлення життєздатності індустрії туризму повинно розпочатися з самих найменш постраждалих у наслідок війни регіонів. Завдяки цьому, може бути сформована первинна база з метою залучення туристів. Територіально розвиток туристичного потенціалу повинен гнучко підтримуватись фінансово і кадрово з огляду на динаміку звільнення територій.

Ключові завдання розвитку потенціалу військово-історичного туризму в Україні формування комплексної державної програми підтримки розвитку військово-історичного туризму створення умов для залучення іноземних і місцевих інвесторів; використання усіх доступних каналів комунікації для

поширення інформації про нові об'єкти військово-історичного, меморіального туризму надання цільової фінансової допомоги місцевим громадам для розвитку туристичної інфраструктури організація проектної роботи зі створення меморіального маршруту, який висвітлюватиме воєнні злочини росії в Україні проведення реалізації подієвих проєктів на базі об'єктів військово-історичного туризму, з метою підтримання інтересу до них з боку внутрішніх та в'їзних туристів.

З урахуванням досвіду інформатизації туризму впродовж пандемії, окремі елементи стратегії розвитку потенціалу військово-історичного туризму можливо почати реалізовувати вже зараз у електронному форматі. Мовлячи про відродження туристичної сфери у звільнених містах, мусимо наголосити, що всі проєкти, які пов'язані з подіями війни повинні в першу чергу стати частиною пам'ятного туризму нашої країни. Саме тому ми наголошуємо на важливості максимально широкого залучення урядових установ, громадськості, місцевої влади і спеціалізованих науково-дослідних центрів до вирішення питання етичності і економічного обґрунтування проєктів у сфері військово-історичного туризму.

Очевидно, що вздовж маршрутів туризму пам'яті неетичним та недопустимим є розміщення певних атракціонів, а при плануванні подієвого туризму неприйнятне зневажливе ставлення до пам'яток героїчної боротьби народу проти російської окупації [100].

Отже, військово-історичний туризм – це механізм, який породжує і зміцнює мотивацію тих, хто зі зброєю в руках стає на захист Батьківщини. Військово-історичний туризм покликаний створювати підґрунтя для осмислення сутності сучасних військових подій та конфліктів. Потенціал для його розвитку в нашій державі, виходячи із сучасних реалій, можна оцінювати як значний і перспективний.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Туристично-рекреаційний потенціал – це наявність певних можливостей, які створюють можливості для організації туристичної діяльності на певній території та спроможностей (природні та культурно-історичні ресурси, соціально-економічні умови), які можуть бути використані для розвитку туристичної та рекреаційної діяльності на певній території.

Проведене дослідження засвідчило, що Україна має вагомі об’єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Держава володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом: сприятливим кліматом, переважно рівнинним ландшафтом, багатством флори і фауни, розвиненою мережею транспортних сполучень, культурно-історичними пам’ятками, широкою індустрією подорожей та туризму. Попри значний туристично-рекреаційний потенціал, за багатьма показниками конкурентоспроможності туристичних і рекреаційних послуг, поступалися регіонам ЄС. Здебільшого це пов’язано з недостатнім рівнем уваги, що приділяли більшість регіональних органів управління туристично-рекреаційній сфері, а також низькою ефективністю використання регіональних конкурентних переваг. Відсутність сформованого привабливого іміджу для більшості регіонів разом з недостатнім рівнем розвитку туристичної та загальної інфраструктури, а також неефективністю державної політики підтримки розвитку туристично-рекреаційної сфери робила їх практично неконкурентоздатними.

Туризм – одна з тих галузей, яка найбільше постраждала ще під час пандемії COVID-19. Тоді через карантинні обмеження закрилися аеропорти, спорожніли готелі, впав попит на послуги туристичних агентств. І щойно сфера почала оговтуватися від коронавірусу, повномасштабне вторгнення росії в Україну знову завдало сильного удару туристичному бізнесу. Проте і

за таких умов галузь намагається відроджуватися та планує майбутнє.

Післявоєнний розвиток туристичної галузі України має базуватися на таких елементах: сприяння інноваціям та інвестиціям в туристичний та готельний бізнеси; відновлення, удосконалення роботи транспортної інфраструктури; покращення підготовки кадрів; поліпшення інвестиційного та законодавчого клімату; діджиталізація комунікацій. Без здійснення вищевказаних заходів неможливо побудувати ефективний, стабільно діючий туристичний комплекс. Без зарубіжного досвіду туристичних інновацій та утвердження прогресивних європейських стандартів сервісу стає неможливим сталий розвиток конкурентоздатного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту.

Враховуючи досвід країн, що пройшли через випробування війною, перед Україною мають відкритись нові можливості для розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму. Важливе місце має бути відведене військовому туризму, як одного з пріоритетів розвитку туристичної індустрії України, аби вберегти від помилок минулого майбутнє покоління. Зокрема, необхідно розвивати військово-історичний туризм – механізм, який покликаний створювати підґрунтя для осмислення сутності сучасних військових подій та конфліктів, породжує і зміцнює мотивацію тих, хто зі зброєю в руках стає на захист Батьківщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анопрієнко В. О. Рекреаційна інфраструктура як основна складова рекреаційного простору регіону / В. О. Анопрієнко // Ефективна економіка. – 2012. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1469>
2. Барвінок Н. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому / Н. В. Барвінок, М. В. Барвінок // The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. – Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. – Р. 24-32.
3. Барвінок Н. В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни / Н. В. Барвінок // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2022. – Вип. 18 (2). – С. 206-217.
4. Безверхнюк Т. М. Ресурсне забезпечення післявоєнного відновлення та розвитку України: потенціал курортно-рекреаційної сфери / Т. М. Безверхнюк, К. Д. Бабов, О. І. Цуркан // Наукові інновації та передові технології. – 2022. – Вип. 6 (8). – С. 459-470.
5. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>
6. Бондаренко Л. А. Міжнародний туризм в Україні: проблеми та перспективи подальшого розвитку / Л. А. Бондаренко // Ефективна економіка. – 2016. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5289>
7. Бордун О. Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу України в умовах війни / О. Бордун, В. Шевчук, В. Монастирський, О. Лучка

// Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2022. – Вип. 62. – С. 178-196.

8. Буслаєва Г. В. Сучасний стан та тенденції розвитку колективних засобів розміщування в Україні / Г. В. Буслаєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 18. – Ч. 1. – С. 74-79.

9. В'їзний туризм: навчальний посібник / П. Ф. Коваль, Н. О. Алешугіна, Г. П. Андрєєва та ін. – Ніжин: Лук'яненко В. В., 2010. – 304 с.

10. Велике руйнівництво: культурні втрати України під час війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/03/25/510869_velike_ruynivnitstvo_kulturni.html.

11. Вірченко П. Класифікація туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня та проблеми його залучення до господарської / П. Вірченко // Часопис соціально-економічної географії ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2013. – Вип. 13 (2). – С. 120-125.

12. Географічні аспекти розвитку туризму (на прикладі України та Польщі): монографія / В. Явкін, В. Руденко, В. Андрейчук, О. Король, З. Хохмут. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2010. – 344 с.

13. Герасимчук З. В. Зміст та значення інфраструктурного забезпечення транскордонного співробітництва / З. В. Герасимчук, Г. П. Повх // Зб. наук. пр. Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2009. – Вип. 24. – Ч. II. – С. 244-249.

14. Гринькевич О. С. Про систему показників стратегічного аналізу середовища туристичної організації / О. С. Гринькевич, М. М. Біль, Б. Б. Уманців // Вісник ДІТБ. – 2008. – № 12. – С. 177-183.

15. Гусякова О. Інституціональні засади державного регулювання туризму в Україні / О. Гусякова // Держава та регіони. – 2010. – Вип. 1. – С. 13-20.

16. Давиденко І. В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону: дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03;

Одес. держ. екон. ун-т. / І. В. Давиденко. – Одеса, 2006. – 239 с.

17. Держава надаватиме належну допомогу внутрішньо переміщеним особам, – в цьому переконані у Комітеті з питань бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221644.html>

18. Державна служба статистики України / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

19. Державне агентство розвитку туризму України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tourism.gov.ua>

20. Дехтяр Н. А. Світовий ринок туристичних послуг і пріоритети розвитку туризму в Україні: монографія / Н. А. Дехтяр. – Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. – 470 с.

21. Джинджоян В. Військовий туризм: проблеми та перспективи його розвитку на Африканському континенті / В. Джинджоян, А. Дубова // Молодий вчений. – 2023. – № 1 (113). – С. 24–27.

22. Дишловий І. Програмно-цільовий метод як інструмент управління розвитком рекреаційно-туристичних регіонів / І. Дишловий // Економічні інновації. – 2010. – № 41. – С. 77-89.

23. Довгаль Г. В. Конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість як складові іміджу Харківського регіону / Г. В. Довгаль // Туристичний імідж регіону: монографія / за ред. А. Ю. Парфіненка. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 312 с.

24. Драмтеатр у Маріуполі і не тільки. Які пам'ятки української культури постраждали через вторгнення росії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/art/kulturni-pam-yatki-yaki-zruynuvali-rosiyski-okupanti-pid-chas-viyni-v-ukrajini-spisok-z-foto-50226298.html>.

25. Драпушко Р. Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку: монографія / Р. Драпушко. – К.: Ін-т законодав. передбачень і прав. експертизи, 2007. – 152 с.

26. Дутчак С. В. Управління регіональним розвитком туризму: навч.

посіб. для студентів вищих навчальних закладів / С. В. Дутчак. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 128 с.

27. Жупаненко А. В. Державне регулювання неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / А. В. Жупаненко. – Одеса, 2015. – 220 с.

28. Зайцев В. П. Фізична рекреація – один з видів фізичної культури в контексті образу способу життя людини / В. П. Зайцев, С. В. Манучарян, С. І. Крамской // Слобожанський науково-спортивний вісник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Snsv/2009_3/09zavmlw.pdf.

29. Зарубіна А. Особливості туризму в умовах воєнного стану / А. Зарубіна, Е. Сіра, Л. Демчук // Економіка та суспільство. – 2022. – Вип. 41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1543>

30. Зейд А. Кассуха Постконфліктні туристичні ландшафти: між спадщиною конфлікту та гібридизацією туристичної діяльності / Кассуха Зейд А. // Open edition journals. – 2019 DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.3984>.

31. Індустрія гостинності в Україні: стан і тенденції розвитку: монографія / За заг. ред. проф. В. М. Зайцевої. – Запоріжжя: Просвіта, 2017. – 240 с.

32. Каднічанський Д. Мілітарний туризм: проблематика термінології та класифікації / Д. Каднічанський, М. Каднічанська // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 9 жовтня 2020 р. – Львів, 2020. – С. 132-135.

33. Козловський Є. В. Правове регулювання туристичної діяльності: навчальний посібник / Є. В. Козловський. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 272 с.

34. Комліченко О. О. Формування та оцінка економічного потенціалу

туристичної галузі регіону / О. О. Комліченко // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2014. – Т. 19. – Вип. 2 (4). – С. 178-182.

35. Корж Н. В. Управління туристичними дестинаціями: підручник / Н. В. Корж, Д. І. Басюк. – Вінниця: Едельвейс і К, 2017. – 322 с.

36. Коркуна О. І. Методичні засади оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів / О. І. Коркуна // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – 2020. – Вип. 1 (13). – С. 152-158.

37. Кручек О. А. Туризмологія: процес формування теорії туризму / О. А. Кручек // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. – 2010. – Вип. 8. – С. 139-166.

38. Кузик С. П. Географія туризму: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Кузик. – К.: Знання, 2011. – 271 с.

39. Кузик С. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія / С. Кузик. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 254 с.

40. Кушнар'ов В. Мілітарі-туризм як інноваційний напрямок екстремального та пізнавально-розважального туризму / В. Кушнар'ов, О. Поліщук // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. – 2018. – № 1. – С. 107-118.

41. Лісовий А. В. Розвиток туристичного потенціалу України: світовий досвід та вітчизняні реалії / А. В. Лісовий, Н. І. Турчик // Вісник КНУТД Серія: економічні науки. – 2020. – № 4 (149). – С. 27-38.

42. Лісовий А. В. Стратегічний аналіз потенціалу туристичної галузі України / А. В. Лісовий, Г. В. Долга // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». – 2020. – № 2. – С. 17-32.

43. Лотиш О. Я. Стратегічний аналіз і оцінка можливостей інноваційного розвитку туристичної галузі України / О. Я. Лотиш // Ефективна економіка. – 2017. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.economy.nayka.com.ua/>

44. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tourlib.net/books_ukr/

45. Любіцева О. О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / О. О. Любіцева, В. К. Бабарицька. – К.: Київський університет, 2008. – 335 с.

46. Малік М. Сільський аграрний туризм як чинник розвитку сільських територій / М. Малік, Л. Забуранна // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 110-115.

47. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк – К.: Знання, 2008. – 661 с.

48. Малярчук Н. М. Проблеми та перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після закінчення російсько-української війни на прикладі військового туризму / Н. М. Малярчук, О. Г. Чирва // Економічні горизонти. – 2022. – Вип. 4 (22). – С. 34-42.

49. Мар'яна Олесків, голова Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ). У першу чергу зосередимося на розбудові Карпатського туристичного регіону / Укрінформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubriceconomy/3677158-marana-oleskiv-golova->

50. Машіка Г. В. Особливості функціонування суб'єктів туристичної індустрії в умовах війни / Г. В. Машіка, Н. С. П'ятка // Економіка та суспільство. – 2022. – № 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1833>.

51. Менеджмент туристичної індустрії: навч. посібник / за ред. проф. І. М. Школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://buklib.net/books/22018/>.

52. Миронов Ю.Б. Маркетинг в туризмі: Опорний конспект лекцій / Ю.Б. Миронов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tourlib.net/>

53. Михайліченко Г. І. Туристичний потенціал: методи оцінювання та інноваційний розвиток / Г. І. Михайліченко // Проблеми економіки. – 2013. –

№ 1. – С. 115-123.

54. Михайлова О. П. Основні проблеми готельного бізнесу в Україні / О. П. Михайлова, П. В. Брінь // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – 2012. – № 58 (964). – С. 101-106.

55. Міністерство економіки України / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://me.gov.ua/>

56. Міністерство інфраструктури України / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mtu.gov.ua/content/statistichni-dani-v-galuzi-aviatransportu.html>

57. Міністерство культури України / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua>

58. Мініч І. М. Соціальні чинники і функції інфраструктури туризму: соціологічний аналіз: автореф ... дис. канд. соц. наук: 22.00.04 / І. М. Мініч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mydisser.com/>.

59. Міхуринська К. О. Розвиток неявної інфраструктури рекреаційного комплексу (на прикладі АР Крим): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / К. О. Міхуринська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mydisser.com/>.

60. Огієнко А. В. Регіональний туристично-рекреаційний потенціал: теоретичні аспекти / А. В. Огієнко, М. М. Огієнко, О. В. Яковуник // Причорноморські економічні студії. – 2020. – Вип. 50-1. – С. 80-85.

61. Огієнко М. М. Аналіз та перспективні напрями розвитку туризму Миколаївщини / М. М. Огієнко, А. В. Огієнко, Я. М. Яценко // Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. – 2018. – № 2 (11). – С. 63-70.

62. Онлайн енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/>

63. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / За заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса: ОНЕУ, 2016. – 262 с.

64. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник / Є. В. Панкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tourlib.net/>.

65. Паньків Н. Туристичні ресурси та їхні класифікації. Рекреаційна географія і туризм / Н. Паньків // Наукові записки. – 2014. – № 2. – С. 93-99.

66. Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища / А. Ю. Парфіненко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – Вип. 126. – Ч. I. – С. 12-23.

67. Перевозова І. В. Вплив кризових процесів на туристично-рекреаційний потенціал України: ретроспективний аналіз даних 2014-2022 рр. / І. В. Перевозова, С. М. Філюк, А. П. Зарічняк // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. – 2022. – Вип. 34. – С. 296-305.

68. Писаревський І. М. Туристично-рекреаційний потенціал як елемент конкурентоспроможності територій / І. М. Писаревський, К. К. Мелешко // БІЗНЕС ІНФОРМ. – 2019. – № 12. – С. 148-154.

69. Потенціал і розвиток підприємства: навчальний посібник / Б. Є. Бачевський, І. В. Заблудська, О. О. Решетняк. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.

70. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

71. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 р. № 375-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/375-17>.

72. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

73. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2465-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.

74. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 №168-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>.

75. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 р. № 1861-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text>.

76. Про туризм: Закон України від 11.02.2015 р. № 324/95-вр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.

77. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>.

78. Растворова М. Підходи до позиціонування туристичних дестинацій в умовах викликів війни: аналіз досвіду країн Балканського півострову / М. Растворова // Вчені записки Університету «КРОК». – 2022. – № 3 (67). – С. 83-91.

79. Рейтинг «Expatri Insider 2016». Міжнародне співтовариство InterNations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://inassets1.internationalism.net/dnssl.com/static/bundles/internationalsexpatinsider/pdf/expatri_insider_2016_the_internationalism_survey.pdf.

80. Розвиток туристичного бізнесу регіону: навчальний посібник / За ред. доктора економічних наук, професора Школи М. І. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.

81. Роїк О. Р. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період / Р. О. Роїк, О. В. Недзвецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки. – 2022. – Вип. 46. – С. 11-15.

82. Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів / А. А. Романова // Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics». – 2018. – № 9. – С. 93-104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2018_9_14

83. Романова А. А. Вплив глобалізації на українську туристичну індустрію/ А. А. Романова, С. І. Сисоєва // Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». – 2018. – № 2. – С. 179-190.

84. Савіцька О. Стратегія розвитку туристичної індустрії в Україні: регіональні аспекти / О. Савіцька, Н. Савіцька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 754. – С. 68-74.

85. Семенов В. Ф. Державне регулювання та управління регіональним розвитком туризму / В. Ф. Семенов // Економіка і управління. Науково-практичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 40-45.

86. Симочко Г. В. Поняттєво-термінологічний апарат та підходи до класифікації туристично-рекреаційних ресурсів / Г. В. Симочко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія». – 2012. – № 2. – С. 78-84.

87. Скільки іноземців відвідує Україну? Слово і діло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2017/09/01/infografika/suspilstvo/skilky-inozemcziv-vidviduyeukrayinu>

88. Слободенюк Е. В. Туризм як чинник гуманізації відносин між народами: 09.00.03: автореф. ... дис. канд. філос. наук; Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України / Е. В. Слободенюк. – Київ, 2003. – 18 с.

89. Смаль І. Географія туризму: навч. посіб. / І. Смаль – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2011. – 576 с.

90. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу: навчальний посібник / І. В. Смаль. – Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.

91. Смирнов І. Географія ресурсної бази військового туризму США

(XVIII–XIX ст.). / І. Смирнов // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Географія. – 2017. – № 3 (68) / 4 (69). – С. 134-139.

92. Снігова О. Ю. Розвиток рекреаційного потенціалу України: оцінка умов та перспектив / О. Ю. Снігова // Економіка промисловості. – 2009. – № 4. – С. 184-192.

93. Соловей І. С. Аналіз тенденцій готельної індустрії в Україні / І. С. Соловей, Н. Д. Островська, Б. В. Луговий // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. – 2023. – № 1 (82). – С. 140-149.

94. Соскін О. І. Шляхи реалізації геоекономічної моделі України в Євразійському просторі / О. І. Соскін // Економіка і держава. – 2010. – № 7. – С. 49-59.

95. Соціально-економічна географія України / За ред. О. Шаблія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>

96. Стеченко Д. М. Теоретичні аспекти дослідження природно-рекреаційного потенціалу регіону / Д. М. Стеченко // Національний вісник ЧДЕУ. – 2009. – № 2. – С. 65-76.

97. Терехух А. А. Оцінювання туристичного потенціалу дестинацій / А. А. Терехух, О. І. Мороз // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 7 (181). – С. 335-343.

98. Тимчук С. В. Роль туроператорів у забезпеченні безпеки туризму та просуванні миру і стабільності через військовий туризм / С. В. Тимчук, Р. Б. Кожухівська // Економіка та суспільство. – 2023. – Вип. 52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2531>

99. Фастовець О. О. Туризм в Україні в умовах воєнного стану / О. О. Фастовець // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. – 2022. – Вип. 3 (80). – С. 87-97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.daemmt.odessa.ua/index.php/daemmt/article/view/427>

100. Філюк С. М. Розвиток туристичного потенціалу у воєнний час: міжнародний досвід і перспективи України / С. М. Філюк, А. П. Зарічняк // Академічні візії. – 2022. – Вип. 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/129/118>

101. Фролова В. Ю. SWOT-аналіз конкурентоспроможності туристичного ринку України / В. Ю. Фролова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2015. – № 1 (29). – С. 42-46.

102. Ходаківська-Унінець В. П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика. Вид. 2-ге, доп. і перероб: Навчальний посібник / В. П. Ходаківська-Унінець, О. І. Костюкевич, О. А. Лятамбор. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.

103. Цуркан І. М. Пріоритети функціонування туристичної індустрії під час війни в Україні / І. М. Цуркан, Р. Ю. Кривенкова // Причорноморські економічні студії. – 2023. – Вип. 79. – С. 247-250.

104. Через війну надходження до держбюджету від тургалузі скоротилися майже на 34 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/cherez-viynu-nadhodzhennya-do-derzhbyudzhetu>

105. Черняєв О. Аналіз потенціалу туристичної галузі в Україні / О. Черняєв, Н. Ігнатенко, Л. Бурдонос // International Science Journal of Management, Economics & Finance. – 2023. – Vol. 2. – № 1. – Р. 65-74.

106. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні: монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк: ЛДТУ, 2006. – 352 с.

107. Чорний О. Сталий розвиток українського туризму: що маємо створити для майбутнього? / О. Чорний // Журнал лідера сталого розвитку. – 2023. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukraine-oss.com/stalyj-rozvytok-ukrayinskogoturizmu-shho-mayemo-stvoryty-dlya-maj...>

108. Чорноморд О. І. Туристичний потенціал України: особливості сучасного розвитку / О. І. Чорноморд [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://globalnauka.com/naukova_ukraina/2800.html.

109. Шашкова Н. І. Особливості інтегральної оцінки туристично-рекреаційного потенціалу регіону / Н. І. Шашкова, В. В. Грицина // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – 2017. – Вип. 22. – Ч. 2. – С. 72-77.

110. Шелеметьєва Т. В. SWOT-аналіз як дієвий інструмент процесу управління розвитком туризму в Україні / Т. В. Шелеметьєва // Національна економіка. – 2018. – № 6. – С. 110-113.

111. Шелеметьєва Т. В. Туристично-рекреаційний потенціал як основа розвитку туризму: науково-теоретичний аспект / Т. В. Шелеметьєва // Інфраструктура ринку. – 2018. – Вип 15. – С. 30-35.

112. Шикіна О. В. Аналіз тенденцій міжнародної готельної індустрії / О. В. Шикіна // Інфраструктура ринку. – 2020. – Вип. 39. – С. 56-61.

113. Щербакова Н. О. Стан туристичної галузі України та процес її відтворення в післявоєнний період / Н. О. Щербакова // Економіка та суспільство. – 2022. – Вип. 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1353>

114. Юхновська Ю. О. Методичні підходи до оцінювання туристичного потенціалу України та регіонів / Ю. О. Юхновська // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. – 2019. – Т. 30 (69). – № 4. – С. 54-59.

115. Юхновська Ю. О. Теоретичні підходи до визначення сутності туристичного потенціалу регіону/ Ю. О. Юхновська // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. – 2019. – Т. 30 (69). – № 1. – С. 42-46.

116. Яворський М. Політична стабільність: сутність та основні підходи до класифікації / М. Яворський // Політичні науки. – 2017. – Вип. 3. – № 1. – С. 61-66.

117. Який туристичний потенціал має Україна? [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <http://pravda.press/chronicle/analytics/yakiy-turistichniypotentsial-ma-ukraina-28158/>

118. Якименко-Терещенко Н. В. Ровиток індустрії туризму у повоєнний період / Н. В. Якименко-Терещенко, Н. В. Мірко, А. А. Моца // Економіка та суспільство. – 2022. – Вип. 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1901>

119. Grzinić J. Croatian Tourism Offer in The War and After War Period. / J. Grzinić // Yönetim Bilimleri Dergisi. – 2010. – № 8 (2). – P. 121–136.

120. Join UP! зміцнює позиції на нових ринках та чекає відновлення в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://joinup.ua/uk/news/join-up-zmitsnyuye-pozitsiyi-na-novih-rinkah-ta-chekayevidnovlennya-v-ukrayini/>

121. World Tourism Organization (UNWTO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unwto.org/>

122. World travel & tourism council: Travel & Tourism Economic Impact. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2019/world2019.pdf>

123. Zienkiewicz A. Increased interest in military tourism on selected examples from the area of Northern and Northeastern Poland / A. Zienkiewicz, T. Podciborski, R. Kaźmierczak [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://komunikacie.uniza.sk/pdfs/csl/2021/04/20.pdf>